

Азия / Avrupa

Ақпараттық сараптама журналы

Басылымның 6-ші жылы, №66, Қазан (10) 2021

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ'NÜN AYLIK YAYINIDIR ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫНЫҢ АЙ САЙЫН ШЫҒАТЫН БАСЫЛЫМЫ

ENERGY POLICIES OF TURKMENISTAN: IMPORTANCE AND PERSPECTIVES OF TAPI NATURAL GAS PIPELINE

ЭНЕРГЕТИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА ТУРКМЕНИСТАНА: ВАЖНОСТЬ И ПЕРСПЕКТИВЫ ГАЗОПРОВОДА ТАПИ

RÖPORTAJ СҰХБАТ

MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ
DOÇ. DR. KENAN KOÇ

МУҒЛА СЫТҚЫ КОЧМАН
УНИВЕРСИТЕТИ, ӘДЕБИЕТ
ФАКУЛЬТЕТИ, ОҚЫТУШЫ
ДОЦ. ДОКТОР КЕНАН КОЧ

KAZAKHSTAN – SOUTH KOREA
RELATIONS IN THE LIGHT
OF THE VISIT OF PRESIDENT TOKAYEV

ОТНОШЕНИЯ КАЗАХСТАН –
ЮЖНАЯ КОРЕЯ В СВЕТЕ ВИЗИТА
ПРЕЗИДЕНТА ТОКАЕВА

ALBINA MURATBEKOVA

AN OVERVIEW OF THE EFFECTS
OF COVID-19 CRISIS ON GLOBAL
FREIGHT TRANSPORT

ВЛИЯНИЕ КРИЗИСА
COVID-19 НА ГЛОБАЛЬНЫЕ
ГРУЗОПЕРЕВОЗКИ

KANAT MAKHANOV

Asya Avrupa / Азия Еуропа
(Haber – Yorum) / (Ақпараттық сараптама)

Avrasya Araştırma Enstitüsü Yayınıdır
Еуразия ғылыми-зерттеу институты басылымы

Sahibi / Меншік иесі
Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü /
Ахмет Ясауи университеті Еуразия ғылыми-зерттеу институты директоры
Doç. Dr. Vakur Sümer

Genel Yayın Yönetmeni / Бас редактор
Zhengizkhan Zhanaltay

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Жауапты редактор
Dr. Suat Beylur

Haber Müdürü / Жаңалықтарға жауапты редактор
Baljan Eshmetova

Tercüme Ekibi / Аудармашылар тобы
Dr. Zhuldyz Kanapiyanova
Omurbek Hanayı
Kanat Makhanov

Sekretarya / Хатшылық
Asel Ingaybekova

Metin Redaksiyon / Мәтінді өңдеу
Dr. Suat Beylur

Teknik Redaksiyon / Техникалық редактор
Kanat Makhanov

Yayın Kurulu / Редакция алқасы
Doç. Dr. Vakur Sümer
Zhengizkhan Zhanaltay
Dr. Suat Beylur
Dr. Gulnar Nadirova

Yönetim Merkezi / Басқару орталығы

Almalı Audanı, Mametova 48, 050004
Almaty, Kazakhstan
Tel. +7 (727) 279 97 94
Fax. +7 (727) 279 97 94
E-mail: info@eurasian-research.org

Sürelî yayın tescil belgesi No: 15793-Ж, tarihi: 27.01.2016.

Kazakistan Cumhuriyeti Haberleşme ve İletişim Bakanlığı tarafından verilmiştir.

Tüm hakları saklıdır. Mülakat, haber-yorum ve analizlerde ifade edilen görüşler yazarların kendi görüşleri olup Enstitü'nün yayın politikasını yansıtmamaktadır. Bu yayında yer alan yazılar ve fotoğraflar izinsiz, kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Tiraj: 300 adet. Her ay yayınlanmaktadır. Dağıtımı Kazakistan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti sınırlarını kapsamaktadır. Dağıtımı ücretsizdir.

Мерзімді баспасөз басылымын есепке қою туралы куәлік №: 15793-Ж, күні: 27.01.2016 ж.

Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрлігі тарапынан берілді.

Барлық құқықтар қорғалған. Сұхбат, ақпараттық сараптама мен талдауларда айтылған пікірлер тек авторлардың жеке көзқарастары болып табылады және Институттың ұстанымын білдірмейді. Бұл басылымда жарияланған мақалалар мен фотосуреттерді рұқсатсыз және дереккөзді көрсетпей пайдалануға тыйым салынады. Дереккөзді көрсетіп, сілтеме жасауға болады.

Тираж: 300 дана. Ай сайын жарияланады. Қазақстан Республикасы мен Түркия Республикасы аумағында тегін таратылады.

DOÇ. DR. VAKUR SÜMER

Kıymetli Avrasya Araştırma Enstitüsü dostları, Enstitümüz'ün aylık olarak çıkardığı Asya Avrupa Dergisi'nin 66. Sayısı ile karşınızdayız. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi'nin bir şubesi olarak faaliyette bulunan Avrasya Araştırma Enstitüsü ekibi, bu sayıda da, röportaj, infografik ve çeşitli analizlerden oluşan dopdolu bir sayı hazırladı.

2021 yılının son çeyreğine girerken dünyada olduğu gibi bölgemizde de koronavirüs ile mücadele, gündemin temel maddelerinden biri olmayı sürdürüyor. Covid-19, yalnızca bir toplumsal sağlık meselesinin çok ötesine geçerek, ekonomik ve sosyal sıkıntılara yol açan kapsamlı bir soruna dönüştü. Amerika Birleşik Devletleri gibi güçlü ekonomilerin dahi bu süreci ağır hasarla atlatıyor oldukları görülüyor. Geçtiğimiz günlerde açıklanan ABD işsizlik verileri, salgın sonrası ekonomik toparlanmanın umulandan daha yavaş olacağını ortaya koyar nitelikte.

Orta Asya gündemindeki bir diğer önemli konu da, Afganistan'ın Taliban yönetimine geçişi oldu. Bu süreçte, tarihi görüntüler eşliğinde yabancı güçlerin büyük bölümü Afganistan topraklarından çekildi. Taliban yönetiminin ılımlı mesajlar verdiği ve dış dünyanın desteğini kazanmaya çalışması dikkatle takip ediliyor. Uygulamaların uzun dönemde nasıl bir noktaya evrileceği ise belirsizliğini koruyor. Taliban'ın Afganistan'ı ele geçirmesiyle eş zamanlı olarak ülkeden dışarıya doğru büyük çaplı bir göç hareketi başladı. Gerek komşu ülkeler, gerekse Türkiye gibi görece uzaktaki ülkelere de yönelen bu göçmen akını, önü alınmaz ise, hedef ülkelerde önemli sorunlar yaratabilir. Böylelikle, Afganistan'ın istikrarının tüm bölge için ne kadar önemli olduğu son birkaç ay içinde yeniden daha belirgin bir hal almış oldu. Afganistan, son on yıllarda, ne yazık ki, uluslararası terör ve uyuşturucu ticareti ile gündeme oturan bir ülke oldu ve her anlamda büyük tahribata uğradı. Tarihini derinliklerinde önemli başarılar yaratmış bu ülkenin geçmişteki parlak günlerine yaraşır bir bugünü inşa edebilmesi için uluslararası desteğin bir şekilde sürmesi gerekli.

Yeni sayımızda yeniden buluşabilmek umuduyla,

«Азия-Еуропа» журналының құрметті оқырмандары,

Еуразия ғылыми-зерттеу институтының ай сайын шығаратын «Азия-Еуропа» журналы 66-ші санына жетті. Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетіне қарасты Еуразия ғылыми-зерттеу институтының ұжымы осы санға ұтымды сұхбат, инфографика мен өзекті тақырыптағы талдауларды жүйелі түрде дайындады.

2021 жылдың соңғы тоқсанына енген кезде, коронавируc індетімен күрес өңірдің де, әлемнің де күн тәртібінің негізгі мәселелерінің бірі болып қала берді. Covid-19 тек қоғамдық денсаулық сақтау мәселелерімен шектеліп қалмай, экономикалық және әлеуметтік күйзеліске әкелетін кешенді мәселеге айналды. Тіпті Америка Құрама Штаттары сияқты мықты экономикалар да бұл үлкен алапаттан шығынмен өтіп жатқанын көруге болады. Соңғы деректері ы сүйенсек, АҚШ-тың жұмыссыздық деңгейі мен індеттен кейінгі экономиканы қалпына келтіру ісі күтілгеннен де баяу болатыны анық.

Орталық Азия күн тәртібіндегі тағы бір ауқымды мәселе Ауғанстанның Талибан билігіне өтуі болды. Бұл үдерісте шетелдік күштердің көпшілігі тарихи болмысымен бір жолата Ауғанстаннан шегінді. Талибан әкімшілігінің қалыпты хабарламалар беріп, сыртқы әлемнің қолдауына ие болуға тырысуы мұқият қадағаланады. Өзгерістер ұзақ мерзімді перспективада қалай дамיתыны белгісіз. Талибандардың Ауғанстанды басып алуымен бір мезгілде елде ауқымды миграция басталды. Егер алдын алмаған жағдайда, көрші елдерге де, Түркия сияқты салыстырмалы түрде шалғай орналасқан елдерге де бағытталған иммигранттар ағыны, мақсатты түрде елеулі мәселелер туғызуы мүмкін. Осылайша, соңғы бірнеше айда бүкіл аймақ үшін Ауғанстан тұрақтылығының маңыздылығы маңызды мәселеге айналды. Өкінішке орай, соңғы онжылдықтарда Ауғанстан халықаралық терроризммен және есірткі саудасы бойынша алдыңғы қатардан түспей келеді, салдарынан айтарлықтай шығынға ұшырады. Тарих қойнауында елеулі жетістіктерге жеткен бұл елдің өткен жарқын күндеріне лайықты сый-құрметі үшін халықаралық қолдау қалай да жалғасын табуы керек.

Жаңа санымызда қайта қауышқанша!

ÖN SÖZ АЛҒЫСӨЗ

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRÜ
ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫНЫҢ ДИРЕКТОРЫ
DOÇ. DR. VAKUR SÜMER..... 1

RÖPORTAJ СҰХБАТ

MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ÖĞRETİM ÜYESİ DOÇ. DR. KENAN KOÇ
МҰҒЛА СЫТҚЫ КОЧМАН УНИВЕРСИТЕТІ, ӘДЕБИЕТ
ФАКУЛЬТЕТІ, ОҚЫТУШЫ ДОҚ. ДОКТОР КЕНАН КОЧ..... 4

GÜNCEL ӨЗЕКТІ ПІКІР

ENERGY POLICIES OF TURKMENISTAN: IMPORTANCE AND
PERSPECTIVES OF TAPI NATURAL GAS PIPELINE
ЭНЕРГЕТИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА ТУРКМЕНИСТАНА: ВАЖНОСТЬ
И ПЕРСПЕКТИВЫ ГАЗОПРОВОДА ТАПИ
ZHULDYZ KANAPIYANOVA..... 14

KAZAKHSTAN – SOUTH KOREA RELATIONS IN THE LIGHT
OF THE VISIT OF PRESIDENT TOKAYEV
ОТНОШЕНИЯ КАЗАХСТАН - ЮЖНАЯ КОРЕЯ В СВЕТЕ
ВИЗИТА ПРЕЗИДЕНТА ТОКАЕВА
ALBINA MURATBEKOVA..... 22

AN OVERVIEW OF THE EFFECTS OF COVID-19 CRISIS
ON GLOBAL FREIGHT TRANSPORT
ВЛИЯНИЕ КРИЗИСА COVID-19 НА ГЛОБАЛЬНЫЕ ГРУЗОПЕРЕВОЗКИ
KANAT MAKHANOV 29

İNSAN BEYNİNİN EDEBÎ ESERLER ÜZERİNDEKİ İŞLEVİ
КӨРКЕМ ШЫҒАРМА ТУДЫРУДАҒЫ АДАМ МИЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІ
AINUR AKHMETOVA 36

NEW EDUCATIONAL STRATEGIES ARE IN DEMAND НУЖНЫ НОВЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ СТРАТЕГИИ GULNAR NADIROVA	43
UKRAINIAN-KAZAKH RELATIONS: PROSPECTS FOR COOPERATION УКРАИНСКО-КАЗАХСКИЕ ОТНОШЕНИЯ: ПЕРСПЕКТИВЫ СОТРУДНИЧЕСТВА SOFIA PETROVA	50
TÜRKİSTAN EYALETİNDEKİ BOŞANMA ORANLARI VE SEBEPLERİ ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНДАҒЫ АЖЫРАСУ КӨРСЕТКІШТЕРІ МЕН СЕБЕПТЕРІ DAULET ZHAILYBAYEV	60
THE CURRENT REFUGEE CRISIS IN AFGHANISTAN AND IMPLICATIONS FOR REGIONAL COUNTRIES ТЕКУЩИЙ КРИЗИС БЕЖЕНЦЕВ В АФГАНИСТАНЕ И ПОСЛЕДСТВИЯ ДЛЯ СТРАН РЕГИОНА ZHARMUKHAMED ZARDYKHAN	66
KIRGIZİSTAN VE ÖZBEKİSTAN ARASINDAKİ SINIR AŞAN SU SORUNLARININ ULUSAL ÇIKARLAR BAĞLAMINDA ANALİZİ ҚЫРҒЫЗСТАН МЕН ӨЗБЕКСТАН АРАСЫНДАҒЫ ТРАНСШЕКАРАЛЫҚ СУ МӘСЕЛЕСІН ҰЛТТЫҚ МҮДДЕ ТҰРҒЫСЫНАН ТАЛДАУ ZHANDOS KUDAIBERGENOV	74
ZENGEZUR KORİDORU'NUN AZERBAIJAN VE BÖLGE İÇİN ÖNEMİ ЗЕНГЕЗУР ДƏЛİZІНІҢ ƏЗЕРБАЙЖАН МЕН АЙМАҚ ҮШІН МАҢЫЗЫ ERKINBEK TURGINOV	83

ETKİNLİKLER İC-ШАРАЛАР

..... 92

İNFOGRAFİK ИНФОГРАФИКА

..... 110

MUĞLA SITKI KOÇMAN МҰҒЛА СЫТҚЫ КОЧМАН
ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT УНИВЕРСИТЕТІ, ӘДЕБИЕТ
FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ ФАКУЛЬТЕТІ, ОҚЫТУШЫ
DOÇ. DR. KENAN KOÇ ДОЦ. ДОКТОР КЕНАН КОЧ

Dergimizin bu sayısında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Kenan Koç ile gerçekleştirdiğimiz röportaja yer vermekteyiz. Koç, aynı zamanda çalışmakta olduğu üniversitede Türkçe Öğretimi, Araştırma ve Uygulama Merkezi (TÖMER) Müdürlüğü görevini de yürütmektedir.

Sayın Kenan Koç, okuyucularımız için kısaca kendinizi tanıtabilir misiniz?

Öncelikle nazik davetinizden dolayı teşekkür eder, başta Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Vakur Sümer Bey'e ve enstitü çalışanlarına selam ve saygılarımı sunuyorum.

1972 yılında Malatya'da doğdum. İlk ve orta okulu Malatya'da tamamladıktan sonra 1987 yılında Sivas Teknik Lisesi'nden okul birincisi olarak mezun oldum. Bunun yanında 1986 yılında da Sivas Endüstri Meslek Lisesi'ni dışarıdan bitirdim. 1992 yılında İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü'nden mezun oldum.

Meslek hayatına Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak başladım. Öğretmenlik mesleğini

Jурналымыздың бұл санында Мұғла Сытқы Кочман университетінің Әдебиет факультетінің оқытушысы доцент, доктор Кенан Кочпен жасаған сұхбаты ұсынамыз. Сонымен қатар Коч мырза өзі жұмыс істейтін университетте "Төмер" Түрікше оқыту, зерттеу және қолдану орталығының директорлығын қатар атқарады.

Құрметті Кенан Коч, оқырмандарымызға өзіңізді қысқаша таныстырып өтсеңіз?

Ең алдымен, сұхбатқа шақырғандарыңыз үшін алғыс айтамын, әсіресе Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры доцент, доктор Вакур Сүмерге және институт қызметкерлеріне сәлем жолдаймын.

Мен 1972 жылы Малатияда дүниеге келдім. Малатияда бастауыш және орта мектепті бітіргеннен кейін 1987 жылы Сивас техникалық орта мектебін үздік нәтижемен бітірдім. Сонымен қатар, мен 1986 жылы Сивас өндірістік кәсіптік орта мектебін бітірдім. 1992 жылы Инону университетінің

icra ederken aynı zamanda üniversite sınavlarına hazırlık için yayımlanan bazı dergilerin Türkçe bölümlerini hazırladım.

Akademik kariyerime 1994 yılında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nde okutman olarak başladım. 1996 yılında aynı Üniversitenin Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü'ne araştırma görevlisi kadrosuna atandım. 1998 yılında yüksek lisans tezimi, 2001 yılında da Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından görevlendirildiğim Al-Farabi Kazak Millî Üniversitesi'nde doktora tezimi tamamladım. 2002 yılında Yardımcı Doçent, 2017 yılında Doçent unvanını aldım. Halen Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktayım. 1996-2003 yılları arasında görevli olarak bulunduğum Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Çimkent Yerleşkesi'nde 3 yıl Dil Öğretim Merkezi Başkanlığı ve senato üyeliği, 2003 yılında aynı Üniversitenin Türkistan Yerleşkesi'nde, Filoloji Fakültesi dekanlığı görevlerinde bulundum. Görev yapmakta olduğum Üniversitenin Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümünde ders vermekteyim aynı zamanda Üniversitemdeki Türkçe Öğretimi, Araştırma ve Uygulama Merkezi (TÖMER) müdürlüğünü yürütmekteyim.

Sayın Koç, Kazak Dili üzerinde yaptığınız çalışmalarınızın olduğunu biliyoruz. Bu çalışmalarınız ile ilgili ayrıntılı bilgi verebilir misiniz?

Türkolojinin çalışma sahası Türkiye ile sınırlı değildir. Bu bilim dalı, yeryüzündeki bütün Türkleri, aralarında hiçbirini asıl ve merkez kabul etmeksizin araştırmasıyla bilinmektedir. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bağımsızlığını kazanan Türk halklarının dil, edebiyat, tarih vb. alanlarda araştırılması amacıyla ülkemizde "Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları" adlı yeni bölümler açılmaya başladı. Bu bölümler içerisindeki Kuzey-Batı (Kıpçak) Türk Lehçeleri anabilim dalındaki temel lehçeyi Kazakça oluşturmaktadır. Bu tarihten sonra Türk lehçeleri ile birlikte Kazakçayla ilgili çalışmalar da hız kazandı. Burada özellikle belirtmek istediğim husus, tüm bu çalışmalar Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun hocamızın önderliğinde ve danışmanlığında başladı. Dönemin

Педагогика факультетінің Түрік тілі мен әдебиетін оқыту бөлімін бітірдім.

Еңбек жолымды түрік тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі болып бастадым. Мұғалімдік жұмыспен қатар университеттің емтихандарға дайындалу үшін шығарылатын журналдардың түрікше нұсқасын дайындауға жауапты болдым.

Академиялық еңбек жолын 1994 жылы Мұғла Сытқы Кочман университетінде оқытушы болып бастадым. 1996 жылы осы университеттің Өнер және ғылым факультетінде қазіргі түркі диалекттері мен әдебиеті кафедрасының ғылыми көмекшісі болып тағайындалдым. 1998 жылы магистрлік диссертациямды және 2001 жылы әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде докторлық диссертациямды қорғадым. 2002 жылы ассистент, 2017 жылы доцент атағын алдым. Әлі күнге дейін Мұғла Сытқы Кочман университетінің өнер және ғылым факультетінің қазіргі түркі диалекттері мен әдебиеті кафедрасында

KAZAK TÜRKÇESİ GRAMERİ

Dr. Oğuz DOĞAN • Yrd. Doç. Dr. Kenan KOÇ

İNCELEMELER - ARAŞTIRMALAR

2.
BASKI

Культур бaкaнa Нaмaк Кeмaл Зeйбeк'iн инициативaсaн 9 билим aдaмaнaн aйлaрcа сүрeн чaлiсмacы coнyцa хaзирлaнaн "Кaршылacтирмaлы Түрк Лeһчeлeри Сөзлүгү" кeндi aлaнaндa илк oлмa өзeллiгiнe Түрк дилинин гeлiшiмiнe oнeмлi кaткилaр сунмұcтұр. Бу eсeр дe Aхмeт Бicaн Eрcилacун хoчaмaзaн oндeрлiгiндe хaзирлaнмұcтұр. Бу eсeр үзeрiндe бiрaз дaхa дурмaк иcтiйoрyм. Eсeр Түрк дүняcындa дaхa cонрaкi дөнeмлeрдe yапылaн чaлiсмaлaрa кaнaккылaк yаптi. Түрк хaлклaрынaн aрacындaкi дил eнтeгрacыoнy ve Түрк хaлклaрынaн yакынклaшмacы aдaнa oнeмлi гөвeрлeр үcтлeндi. Бу yыллaрдa Кaзaқчa, Кaзaк eдeбиyтi, Кaзaк Күлтүрү ve тaрихи илe илгилi чaлiсмaлaр aнcкoпeдилeрдe ve Түрк лeһчeлeри ve eдeбиyтлaри илe илгилi yазылaн гeнeл китaплaрдa yер aлдi. Бу тaрихтeн cонрa, Кaзaк Түркчecи пeк чoк тeзe кoнy eдилмeйe бaшлaды; бөйлeцe Кaзaқчaылa илгилi чaлiсмaлaр yeнi бiр yөн ve хыз кaзaнмұc oлдy.

Түрк лeһчeлeри ve eдeбиyтлaри aлaнaндa aрaштырмaлaр yапмaк ve узмaн хaзирлaмaк aмaкылa ачылaн бiр бөлүмдe чaлiсiйoрдyм aнaк cахaылa илгилi yeтeрлi билiнцe cахiп oлдyғyмy cөйлeймeздiм. Yүкceк лicанс дeрcинi aлдyғымaз o дөнeмдeкi дeкaнымaз Prof. Dr. Durali Yılmaz хoчaмaн yөнлeндирмeci, Түрк Дүняcы Aрaштырмaлaри Вaкфi бaшкaнi мeрхyм Prof. Dr. Turan Yazgan'иn yардaмылa Түрк дүняcынa гитмe имкaнi бyлдyм.

Oнeлiклe "Kazak Türkçesi'nde Kelime Gruplarının Sentaksı" adlı yüksek lisans tezimi tamamladıktan sonra "Kazak Türkçesinde Birleşik Fiillerin Kalıplaşması" adlı doktora tezini tamamladım. Tezim 2001 yılında Kazakistan İlimler Akademisi tarafından basıldıktan sonra o diğeр чaлiсмaлaрымy хaзирлaмaйe бaшлaдым. Түрkiyeли ve Кaзaкacтaнлы мeслeктaшлaрымлa бiрлiктe хaзирлaмұc oлдyғyм eсeрлeрин тaмaмы cахacындa илктiр. Yани Кaзaк Түркчeci'nin cөзлүклeри, grameri, eдeбиyт тaрихи, bibliyografyası ve temel bazı eсeрлeрин чeвирisi тaрaфымдaн yапылмұcтұр. Бу eсeрлeр yeнi бaскылaрындa иhti-

**DÖNEMİN KÜLTÜR
BAKANI NAMIK
KEMAL ZEYBEK'İN
İNİSİYATİFİ VE TÜRK
DÜNYASINDAN 9
BİLİM ADAMININ
AYLARCA SÜREN
ÇALIŞMASI SONUCU
HAZIRLANAN
"KARŞILAŞTIRMALI
TÜRK LEHÇELERİ
SÖZLÜĞÜ" KENDİ
ALANINDA İLK OLMA
ÖZELLİĞİYLE TÜRK
DİLİNİN GELİŞİMİNE
ÖNEMLİ KATKILAR
SUNMUŞTUR**

**ТҮРКІ ӘЛЕМІНЕН
КЕЛГЕН 9
ҒАЛЫМНЫҢ
БІРНЕШЕ АЙЛЫҚ
ЖҰМЫСЫНЫҢ
НӘТИЖЕСİNДЕ
ЖӘНЕ СОЛ КЕЗДЕГІ
МӘДЕНИЕТ
МИНИСТРІ НАМЫК
КЕМАЛ ЗЕЙБЕКТИҢ
БАСТАМАСЫМЕН
ЖАРЫҚҚА
ШЫҚҚАН «ТҮРКІ
ДИАЛЕКТТЕРІНІҢ
САЛЫСТЫРМАЛЫ
СӨЗДІГІ» ӨЗ
САЛАСЫНДА
АЛҒАШҚЫ БОЛЫП
ТҮРКІ ТІЛІНІҢ
ДАМУЫНА ОРАСАН
ЗОР ҮЛЕС ҚОСТЫ**

oқытушы болып жұмыс жасаймын. 1996-2003 жылдар аралығында Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің Шымкент қаласындағы бөлімшесінде 3 жыл тіл үйрету орталығының жетекшісі және сенат мүшесі болып жұмыс істедім, 2003 жылы Түркістан қаласында сол университеттің филология факультетінің деканы болдым. Өзім жұмыс істейтін университетте Түрік диалекттері мен әдебиеті кафедрасында сабақ беремін, сонымен бірге университеттің түрік тілін оқыту, зерттеу және қолдану орталығының (TÖMER) директорлығын қатар атқарамын.

Коч мырза, сіздің қазақ тіліне байланысты зерттеулеріңіз бар екенін білеміз. Осы еңбектеріңіз туралы ақпарат бере кетсеңіз.

Түркітану ғылымы тек Түркиямен ғана шектелмейді. Ғылымның бұл саласы әлемдегі түркілердің ешқайсысын бөле қарамай барлығын негізге ала зерттейтінімен белгілі. Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін тәуелсіздік алған түркі халықтарының тілі, әдебиеті, тарихы т.б. салаларды зерттеу мақсатында, еліміздегі жоғары оқу орындарында «Қазіргі түркі диалекттері мен әдебиеті» деп аталатын жаңа бөлімдер ашыла бастады. Солтүстік-батыс (қыпшақ) бөлімінің ішіндегі қазақ тілі - түркі диалекттерінің негізгі диалекті болып саналады. Міне осыдан кейін қазақ тілі жөніндегі зерттеулер түркі диалектерімен қатар қарқын алды. Бұл зерттеулердің барлығы ұстазымыз профессор, доктор Ахмет Бижан Ержиласұнның басшылығымен және тікелей жетекшілігімен басталғанын ерекше атап өткім келеді. Түркі әлемінен келген 9 ғалымның бірнеше айлық жұмысының нәтижесінде және сол кездегі мәдениет министрі Намык Кемал Зейбектің бастамасымен жарыққа шыққан «Түркі диалекттерінің салыстырмалы

yaca göre geliştirilip zenginleştirilmektedir. Bu doğrultuda hazırladığımız ilk eser "Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü" adlı eserdir. Akabinde "Türkiye Türkçesi - Kazak Türkçesi Sözlüğü" daha sonra da bu eserlerin orta boy tarzında hazırladık. Önceleri Kazakistan ve Türkiye'de değişik yayınevlerinde çıkan bu eserlerimizi yayın ekibimdeki arkadaşlarımla birlikte Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi'nin söz varlığındaki değişimleri dikkate alarak önemli oranda geliştirdikten sonra Türk Dil Kurumu'nda yayımladık.

Sözlük konusunda bunun önemi ve neden bu sahaya yöneldiğimi belirtmekte yarar var.

Bugün Türk Cumhuriyetleri ve toplulukları arasındaki başta kültür alanında olmak üzere her alandaki iş birliği "aracısız anlaşma" ihtiyacını gündeme getirmiştir. Lehçeler arasında fonetik ve morfolojik farklılıklar olmakla beraber lehçelerin söz varlığına aşina olmak, anlamayı büyük ölçüde kolaylaştırmaktadır. Bilim, kültür ve sanat eserlerinin karşılıklı olarak anlaşılması ve yazı dillerine aktarılmasında sözlüklerin büyük görev üstleneceği herkesçe malumdur. Bu bakımdan Türk lehçeleri arasında sözlüklük çalışmalarının geliştirilmesi gerekmektedir. Uzun süreden beri Kazakistan'da ve Türkiye'de yükseköğretim kurumlarında, araştırma merkezleri ve enstitülerde, değişik amaçlarla kurulmuş vakıflarda ve iş çevrelerinde kısaca her kesimden insanın kullanabileceği kapsamlı, müstakil ve ilmi esaslara uygun, bilim hayatımız için yararlı bir sözlüğe ihtiyaç duyulmaktadır. Bahsettiğimiz bu ihtiyacı karşılamak için oluşturduğumuz yazım heyetinin Kazakistan ve Türkiye'den uzmanlardan oluşması, bu heyetteki Kazakistanlıların uzun süre Türkiye'de, Türkiye'dekilerin de uzun süre Kazakistan'da bulunup her iki lehçeyle ilgili bilimsel çalışmalar yapmaları Kazak Türkçesi – Türkiye Türkçesi Sözlüğü'nün ortaya çıkmasındaki ideal şartları hazırlamıştır. Diğer yandan her iki lehçe arasında "yapı, kelime ve dizim" bakımından pek çok ortaklığın ve benzerliğin olması sözlüğün hazırlanmasında bazı kolaylıklar sağlasa da çoğu zaman yanıltıcı olmuştur. Kazaklar için hazırlanan izahlı sözlüklerden sözlük biliminin genel ilkelerine uygun olarak Kazak Türkçesi'nin söz varlığını oluşturan kelimeler içerisinde seçtiğimiz madde başlarını Türkiyeli okuyucuları dikkate alarak açıklamak gerçek-

сөздігі» өз саласында алғашқы болып түрік тілінің дамуына орасан зор үлес қосты. Бұл еңбек туралы аздап тоқталғым келеді, үйткені еңбек Ахмет Бижан Ержиласұн ұстазымыздың жетекшілігімен дайындалған. Түркі әлемінде кейінгі зерттеулер үшін таптырмас дереккөзіне айналды. Ол түркі халықтарының тілдік интеграциясы мен түркі халықтарының жақындасуы үшін маңызды міндеттерді қабылдады. Бұл жылдары қазақ тілі, қазақ әдебиеті, қазақ мәдениеті мен тарихы жөніндегі зерттеулер, энциклопедиялар мен түркі диалекттері, сондықтан әдебиеттеріне арналған жалпы кітаптарға енгізілді. Осыдан кейін қазақ тілі көптеген диссертациялардың тақырыбы бола бастады; Осылайша қазақ тілі жөніндегі зерттеулер жаңа бағыт пен танымдылыққа ие болды.

Мен түркі диалекттері мен әдебиеті саласындағы зерттеулерді жүргізу және мамандарды дайындау үшін ашылған бөлімде жұмыс істедім, бірақ бұл саланың жілігін шағып, майын ішетіндей дәрежеге жетім

ten yeni bir sözlük yazmak kadar zor bir iş; çok zaman ve emeğe mal olmuştur. Kazakistan ve Türkiye sözlük yapımı geleneğinin tecrübe ve birikimlerini birleştirmeye çalıştığımız bu eser, uzun zamandan beri her iki lehçeyle ilgili yaptığımız çalışmalardan elde ettiğimiz meslekî bilgi ve birikimin yanı sıra uzun yıllar süren yoğun çalışmanın ürünü oldu. Kazakistan'da ve Türkiye'de böyle bir çalışmaya duyulan ihtiyacı göz önüne alarak hazırladığımız bu çalışmayla mükemmel bir sözlük ortaya koymuş olma iddiasında olmasak da belirli bir ihtiyacı önemli ölçüde karşıladığımız kanaatindeyim. Sözlüklerimiz Kazakistan ve Türkiye'de yapılan baskılarıyla ilgili meslektaşlarımızın önerileri, ayrıca bizim baskıdan sonra tespit ettiğimiz eksiklikler de göz önüne alarak sözlükleri genişletip, geliştirip daha hacimli şekilde Türk Dil Kurumu'nda yayınladık.

Bu eserleri "Kazak Türkçesi Grameri", "Kazak Edebiyatı I-II", "Türkistan Diyalекtiğinin Söz Qorı", "Türkistan Gıllımının Özehti Maseleleri", "Kazak Türkçesi Bibliyografyası" ve diğer eserler takip etmiştir. Eserlerimle ilgili daha fazla bilgiye kenankoc.com adlı internet sayfamdan ulaşabilirsiniz.

Türkiye'de Kazak dilini öğrenmek isteyenler için yayınlanan ders kitapları arasında bulunan eserleriniz hakkında bilgi edinmek isteriz.

Bugün ülkemizde değişik fakülteler bünyesinde bulunan Çağdaş Türk Lehçeleri, Türk Dili ve Edebiyatı bölümleri ya da bu bölümlere benzer diğer sosyal bölümler, araştırma merkezlerinde Kazakça ile ilgili eserler yayımlanmaktadır. Bu eserler sayesinde Kazakça'nın öğretimi ülkemizde büyük ivme kazanmıştır. Bizim hazırlamış olduğumuz "Kazakça Öğreniyoruz" adlı eser de bu amaçla hazırlanmıştır. Bu eserler internet ortamında ve bizzat yayıncılarının ken-dilerinden temin edilebilir.

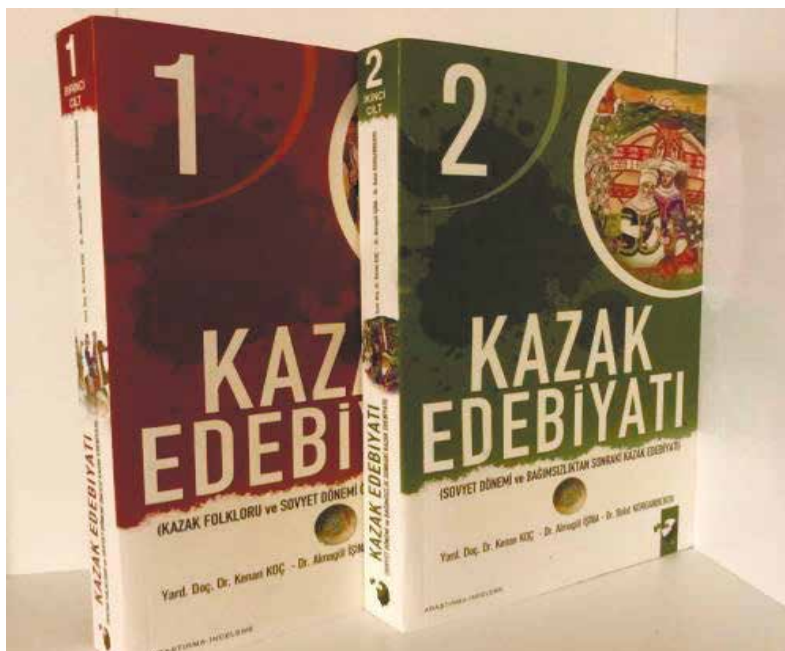
Sayın hocam sizi bir Türk Dünyası sevdalısı olarak tanıyoruz. Dile getirdiğiniz eserleriniz dışında çalışmalarınız var mı? Varsa bunlardan bahsedebilir misiniz?

Yayınlarımın dışında Türk dünyasıyla ilgili kültür, sanat ve benzeri konularla da ilgilenmekteyim. Bu doğrultuda görev yapmakta olduğum Üniversitemde kurmuş olduğum "Avrasya Bi-

dep айта алмаймын. Магистратурада оқып жүргенімде біздің сол кездегі деканымыз профессор, доктор Дурали Йылмаз ұстаздың жетекшілігімен, сондай-ақ Түркі әлемін зерттеу қорының жетекшісі, марқұм профессор, доктор Тұран Язғанның көмегімен түркі әлемін бастап зерттеуді қолға алдым.

Алдымен «Қазақ тіліндегі сөз таптарының синтаксисі» атты магистрлік диссертациямды аяқтадым, кейін «Қазақ тіліндегі күрделі етістіктердің жасалуы» атты докторлық диссертациямды қорғадым. 2001 жылы Қазақстанның Ғылым Академиясында диссертациялық жұмысым жарияланғаннан кейін басқа да еңбектер дайындауға кірістім. Түркия мен Қазақстандағы әріптестеріммен бірге дайындаған жұмыстарымның барлығы өз саласының бірегейі болды. Басқаша айтқанда, қазақ тілінің сөздіктерін, грамматикасын, әдебиет тарихын, библиографиясын, сонымен қатар кейбір таңдамалы шығармаларын түрік тіліне аудардым. Бұл еңбектер қажеттілікке сәйкес жаңа басылымдарда әзірленіп көбейтілді. Осы бағытта біздің дайындаған алғашқы еңбегіміз - «Қазақша-түрікше сөздік» болды. Кейін «Түрікше-қазақша сөздігін» дайындадық. Осыдан кейін бұл еңбектерді орташа көлемде дайындадық. Бұрын Қазақстан мен Түркияның түрлі баспаларында жарияланған бұл еңбектерді, әріптестермен бірлесіп, қазақ тілі мен түрік тілдерінің сөздік қорындағы өзгерістерді ескере отырып, айтарлықтай өзгерістер енгізгеннен кейін, Түрік тілі бірлестігінде қайтадан жарияланды. Сөздіктің маңыздылығын және бұл салаға не үшін бет бұрғанымды айта кеткенім жөн секілді.

Бүгінде Түркі елдері мен олардың қауымдастықтарының әр саладағы, әсіресе мәдениет саласындағы ынтымақтастығы «дәнекерлік келісім» қажеттілігін күн тәртібіне шығарды. Диалекттер арасында фонетикалық және морфологиялық айырмашылықтар болғанымен, диалекттердің сөздік қорын білу келісімді айтарлықтай жеңілдетеді. Сөздіктер ғылым, мәдениет және өнер туындыларын өзара үйлесімділігі мен оларды жазбаша тілдерге көшіруде үлкен рөл атқаратыны белгілі. Осыған байланысты түркі диалекттері арасында лексикография зерттеулерін дамыту қажет. Ұзақ уақыт бойы Қазақстан мен Түркияда жоғары оқу орындарында,

lim, Kültür, Sanat ve Tabiat Topluluğu” adlı bir öğrenci topluluğumuz var. Bu topluluğun faaliyet alanı olarak konferans, panel vb. bilimsel toplantılar, tiyatro, piknik, gösteri, tanıtım vb. birçok etkinliği gerçekleştirebilmekteyiz. Böylece Türk dünyasına ilgi duyan gençleri buluşturarak, halkların da kaynaşmalarını sağlamaktayız. Bunun dışında televizyon programlarına katılıyorum. Gazete ve dergilerde Türk dünyasıyla ilgili bilimsel, sosyal ve kültürel yazılar yazıyorum.

Biraz da Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi hakkında bilgi verebilir misiniz?

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 1992 tarihinde kurulmuştur. Kurulduğu günden bu yana, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi ülkemizin sosyo-kültürel, bilimsel ve teknolojik gelişmesine katkıda bulunma, yüksek kalitede yükseköğrenim ve araştırma sunma amacıyla olmuştur. Sosyal Bilimler, Fen Bilimleri, Eğitim Bilimleri, Sanat ve Beşeri Bilimler ile mesleki eğitim alanlarında güvenilir bir eğitim sunma amacıyla kurulmuş Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi bugün 21 fakülte, 4 enstitü, 3 yüksekokul, 16

BUGÜN TÜRK CUMHURİYETLERİ VE TOPLULUKLARI ARASINDAKİ BAŞTA KÜLTÜR ALANINDA OLMAK ÜZERE HER ALANDAKİ İŞ BİRLİĞİ “ARACISIZ ANLAŞMA” İHTİYACINI GÜNDEME GETİRMİŞTİR

BUGÜNDE TÜRKİ ELDERİ MEN OLARDYŇ QAUYMDASTYQTARYNYŇ ÄP SALADAFY, ÄSİPESE MÄDENİET SALASYNDADFY YNTYMAQTASTYFY «DÄNEKERLİK KELİSİM» QAJET-TİLİGİN KÜN TÄRTİBİNE ŞYFARDY

ғылыми орталықтар мен институттарда, түрлі мақсатта құрылған қорлар мен іскер топтарда, қысқаша айтқанда, жан-жақты, тәуелсіз және ғылыми қағидаларға сәйкес, барлық саладағы адамдар өмірде қолдана алатын, ғылыми өміріміз үшін пайдалы сөздіктер өте қажет. Жоғарыда аталған қажеттілікті қанағаттандыру үшін Қазақстан мен Түркияның білім адамдарының басын қосып, осы орайда қазақ ғалымдарының ұзақ уақыт Түркияда тұруы, ал Түрік ғалымдарының Қазақстанда тұруы және екі диалект арасындағы ғылыми зерттеулер жүргізуі қазақша-түрікше сөздіктің пайда болуына тамаша орай жаратты. Екінші жағынан, «диалекттердің» құрылымы, сөзі мен синтаксисі «тұрғысынан көптеген ұқсастықтары мен айырмашылықтарының болуы сөздікті дайындауда біршама қолайлылық туғызды, әрі жиі жаңылыстырды. Лексикографияның жалпы қағида-сына сәйкес қазақтарға арналған түсіндірме сөздіктерден түрік тілін ескере отырып, қазақ тілінің лексикасын құрайтын сөздердің ішінен өзіміз таңдаған тақырыптарды түсіндіру жаңа сөздік жазу сияқты күрделі жұмыс, сонымен қоса ұзақ уақыттық еңбекті талап етеді. Біз қазақша және түрікше сөздіктердің дәстүрі бойынша тәжірибе мен білімді біріктіруге тырысатын бұл жұмысымыз - ұзақ жылдар бойы екі диалект арасында алған кәсіби білім мен тәжірибенің көп жылдық қажырлы еңбегіміздің жемісі болды. Қазақстан мен Түркияда мұндай зерттеудің қажеттілігін ескере отырып дайындаған бұл зерттеу арқылы мінсіз сөздік жасадық дей алмаймын, алайда белгілі бір қажеттілікті үлкен көлемде қанағаттандырдық деп ойлаймын. Біздің әріптестеріміздің Қазақстан мен Түркиядағы сөздіктеріміздің ба-сылымдарына қатысты ұсыныстарын, сондай-ақ басып шығарудан кейін анықталған кемшіліктерді

meslek yüksekokulu, 47 araştırma ve uygulama merkezi ile Türkiye'nin önemli üniversiteleri arasındaki yerini almıştır.

Sayın Koç, günümüzde çeşitli öğrenci ve akademisyen değişim programları bulunmaktadır, öğretim üyesi olduğunuz Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nin Kazakistan üniversiteleri ile ilişkileri mevcuttur. Üniversitenin Türkiye dışındaki eğitim kurumları ile ilişkilerinden bahsedebilir misiniz?

Üniversitemiz kurulduğu günden beri yurtdışındaki üniversitelerle temas hâlinde. Bu konuda çok büyük mesafe alınmış durumda. Kendim çalıştığım sahaya ilgili sürece katkı sağlamak amacıyla öncelikle Kazakistan üniversiteleriyle işbirliğinin sağlanması konusunda çok büyük çaba sarf ettim. Bunun neticesinde Kazakistan ve diğer Türk Cumhuriyetlerindeki büyük üniversitelerle ikili anlaşmalar imzaladık. Bu anlaşmalar neticesinde birçok ortak faaliyet gerçekleştirildi, öğrenci değişim programlarıyla gelen öğrenciler deneyim kazandı. Anlaşma çerçevesinde gelen yüksek lisans ve doktora öğrencileri tezlerini tamamlayıp uzman olarak sahalarında hizmet etmeye başladı. Müdürlüğünü yapmış olduğum TÖMER'de Kazakistan'dan 120 öğrenci bulunmaktadır, aynı şekilde diğer Türk Cumhuriyetlerinden de öğrenciler büyük çoğunluğu oluşturmaktadır. Bu tablonun, attığımız adımların göstergesi olduğunu düşünüyorum.

Bu yıl Kazakistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının 30. yıl dönümü, bu vesileyle görüşlerinizi paylaşabilirsiniz.

Bağımsız Kazakistan'a 1996 yılında geldim. Burada 10 yıl aktif olarak yaşadım o günden bu güne de tabiri yerindeyse bir ayağım Kazakistan'da. 1996 yılından beri yaşanan sürecin tanığıyım. Bağımsızlıktan hemen sonra yayım gazete ve dergilerden

BU DOĞRULTUDA GÖREV YAPMAKTA OLDUĞUM ÜNİVERSİTEMDE KURMUŞ OLDUĞUM "AVRASYA BİLİM, KÜLTÜR, SANAT VE TABİAT TOPLULUĞU" ADLI BİR ÖĞRENCİ TOPLULUĞUMUZ VAR

Bұл бағытта мен өзім жұмыс жасайтын университетте құрған «Еуразия ғылымы, мәдениеті, өнері мен табиғат дүниесі» атты студенттік қауымдастық бар

ескере отырып, сөздіктерді Түрік тілі бірлестігінде көлемді түрде әзірледік және баспадан шығардық.

Бұл еңбектерден кейін «Қазақ тілінің грамматикасы», «Қазақ әдебиеті I-II», «Түркістан диалектілігінің сөз қоры», «Түркітану ғылымының өзекті мәселелері», «Қазақ тілінің библиографиясы» және басқа да еңбектер жарыққа шықты. Менің еңбектерім туралы қосымша ақпаратты kenankoc.com сайтынан біле аласыздар.

Біз сіздің Түркияда қазақ тілін үйренгісі келетіндерге арналған оқулықтардың бірі болып табылатын шығармаларыңыз туралы білгіміз келеді.

Бүгінгі таңда қазақ тіліне қатысты туындылар қазіргі түрік диалектерінде, түрік тілі мен әдебиеті бөлімдерінде немесе басқа әлеуметтік бөлімдерде және біздің еліміздің әр факультеттерінде осы бөлімдерге ұқсас ғылыми орталықтарда қолданылады. Осы еңбектердің арқасында елімізде қазақ тілін оқыту үлкен қарқын алды. Біз дайындаған «Біз қазақ тілін үйренеміз» атты еңбек осы мақсатта дайындалған, сондай-ақ еңбектерді интернеттен және баспаханалардан алуға болады.

Құрметті ұстаз, біз сізді түркі әлемін қастерлейтін адам ретінде білеміз. Аталған шығармалардан басқа шығармаларыңыз туралы да айта отырсаңыз.

Мені жарияланымдардан басқа түркі әлеміне қатысты мәдениет, өнер және соған байланысты тақырыптар қызықтырады. Бұл бағытта мен өзім жұмыс жасайтын университетте құрған «Еуразия ғылымы, мәдениеті, өнері мен табиғат дүниесі» атты студенттік қауымдастық бар. Бұл қауымдастықтың қызмет саласы ретінде конференциялар,

өғrendiklerim, үлкеде ясанан экономик, sosyal, күлтүрел ve дйгер аланларда ясанан деғишiмлерle ilgili гозлемлерim, чевремдеки инсанлардан дуyдуklarим бағимсизликтан 1996 yлйна кадар гечен заманы anlamамы сағлады. Бйлеце kendими 30 yлнн таниғи olarak sayabilirim.

Bu 30 yлда ilk dikkatimi чeken Kazakistan'ın devlet başkanından sokaktaki insana kadar herkes бағимсизлик vurgusu yapmaktadır. Yöneticilerin verdiғi demeçler бағимсизлиғин kolay kazanılmadıғıyla ilgilidir. Bunun yanında, siyasetçiler, sanatçılar, bilim insanları Kazakların kökenini Sakalara dayandırıp derin bir tarih bilinci uyandırmaya çalışmaktadır. Bunun yanında millî dil, edebiyat, sanat ve күltür alanlarında çok önemli vurgular yapılmaktadır, devlet bu konularda çok önemli programlar ve projeler yürütmektedir. Bu çalışmaların neticesinde gechen 30 yлда Kazakistan ulusal күltürünü yeniden canlandırmada, millî kimliғini oluşturmada önemli mesafeler kat etti. Kazakistan'ın kurucu Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in izlediғi çok yönlü dıř politikası үлкеyi uluslararası alanda itibarlı bir konuma getirdi. Ekonomi

панельдер және т.б. ғылыми кездесулер, театр, пикник, шоу, жарнамалар сынды көптеген жұмыстар жасай аламыз. Біз осылайша түркі әлеміне қызығушылық танытқан жастардың басын қосып, халықтардың бірігуін қамтамасыз етеміз. Сонымен қатар, түрлі телебағдарламаларға қатысамын. Газет-журналдарда түркі әлемі туралы ғылыми, әлеуметтік және мәдени мақалалар жазамын.

Мұғла Сытқы Кочман университеті туралы ақпарат бере отырсаңыз.

Мұғла Сытқы Кочман университеті 1992 жылы құрылған. Университет құрылған күннен бастап еліміздің әлеуметтік-мәдени, ғылыми-техникалық дамуына үлес қосуға және жоғары сапалы білім мен зерттеулерді ұсынуға бағытталған. Әлеуметтік ғылымдар, жаратылыстану, педагогика, өнер және гуманитарлық ғылымдар мен кәсіптік білім беру салаларында сенімді білім беру мақсатында құрылған Мұғла Сытқы Кочман университеті бүгінде 21 факультеті, 4 институты, 3 колледж, 16 кәсіптік лицей, 47 ғылыми-қолданбалы орталықтар бар Түркияның алдыңғы қатардағы университеттерінің бірі болып табылады.

Коч мырза, бүгінде түрлі студенттер мен академиктер алмасу бағдарламалары бар, сіз оқытушылық атқаратын Мұғла Сытқы Кочман университеті Қазақстанның жоғары оқу орындарымен байланысы туралы, сондай-ақ университеттің шетелдегі оқу орындарымен байланысы туралы айтып берсеңіз.

Біздің университет құрылғаннан бері шетелдегі жоғары оқу орындарымен байланыста болды. Бұл жағынан үлкен жетістіктерге де қол жеткізді. Мен жұмыс істейтін салаға байланысты үрдіске үлес қосу үшін, ең алдымен, Қазақстанның жоғары оқу орындарымен ынтымақтастықты қамтамасыз етуге көп күш жұмсадым. Нәтижесінде Қазақстанның және басқа түркі елдерінің жоғары оқу орындарымен екіжақты келісімдерге қол қойдық. Осы келісімдердің нәтижесінде көптеген бірлескен іс-шаралар жүргізілді, студенттер алмасу бағдарламалары арқылы келген студенттер тәжірибе жинақтады. Келісім

ve halkın refahını yükseltme alanlarında yapılan çalışmalar Kazakistan'ı Asya'nın yıldızı yaptı. Böylece Kazakistan demokrasi, kalkınma, eğitim sağlık ve benzeri alanlarda kendini dünyaya ispat etti. Bu durumun izlenen politikalarla gelecekte daha iyiye gideceğini düşünüyorum.

Ülkemizle Kazakistan arasında gelişen ilişkilerimiz diğer ülkeleri kıskandıracak düzeydedir bu ilişkilerimiz artık kurumsal bir çerçeveye oturtulmuştur. Ahmet Yesevi Üniversitesi bu konuda önemli bir rol üstlenmektedir. Kazakistan benim ikinci vatanım, Kazakça anadilim. Kazakistan ve Kazakçaya olan ilgim mesleğimin ötesinde yaratılışla ilgili. Bu yüzden ömrüm oldukça bu uğurda çalışmalarımı sürdürüreceğim. Bu duygularla dost ve kardeş ülke Kazakistan'ın bağımsızlığının 30. yılını tebrik ediyorum Dünya var oldukça Kazakistan ve Türkiye Cumhuriyeti yaşayacaktır.

Değerli vaktinizi ayırarak sorularımızı yanıtladığınız için teşekkür ederiz.

Ben de teşekkür eder, sağlıklı günler dilerim.

“

**KAZAKİSTAN BENİM
İKİNCİ VATANIM,
KAZAKÇA ANADİLİM**

**ҚАЗАҚСТАН -
МЕНІҢ ЕКІНШІ
ОТАНЫМ, ҚАЗАҚ
ТІЛІ - МЕНІҢ АНА
ТІЛІМ**

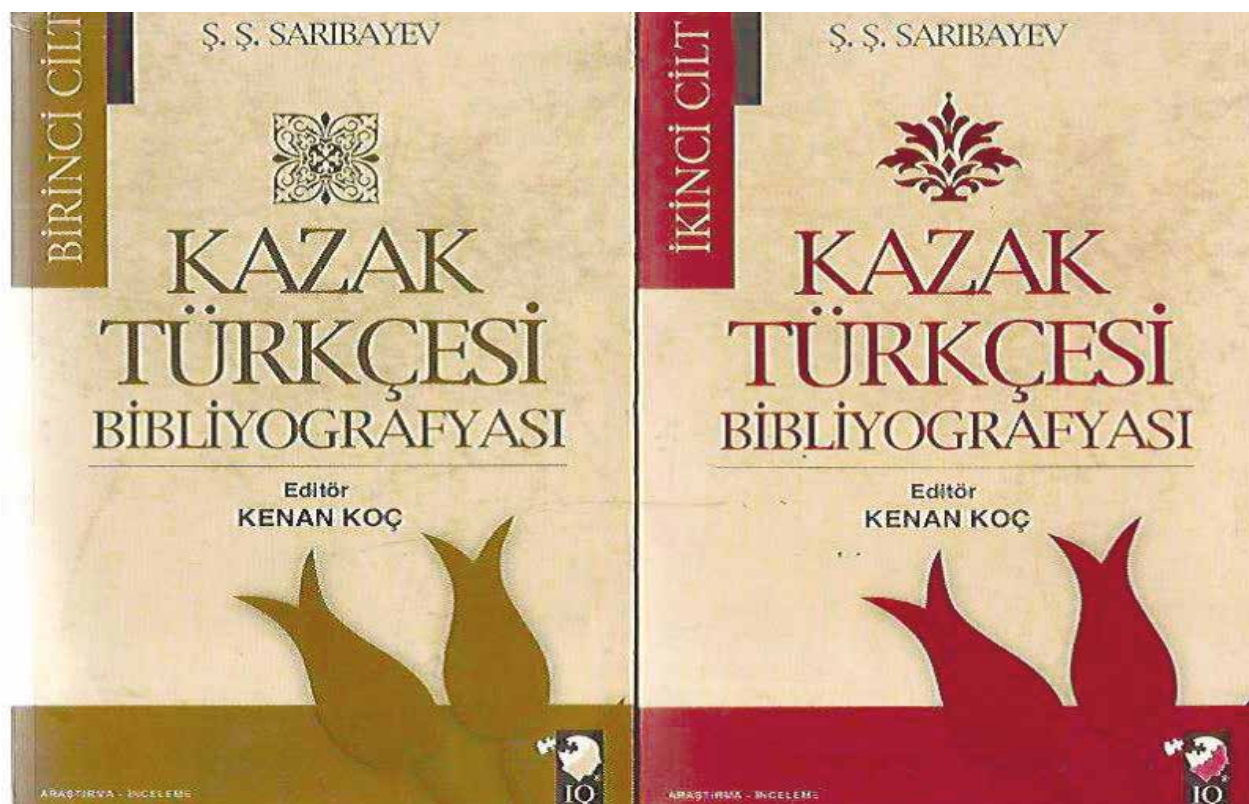
”

шеңберінде келген магистранттар мен докторанттар диссертацияларын аяқтап, өз мамандықтары бойынша қызмет ете бастады. ТӨМЕРде Қазақстаннан 120 студент бар, мен олардың директорымын, басқа түркі елдерінің студенттері де көпшілікті құрайды. Бұл кесте біз жасаған қадамдардың көрсеткіші деп ойлаймын.

Биыл Қазақстан Республикасының Тәуелсіздігіне 30 жыл толды, осыған байланысты өз ой-ыңызбен бөлісе отырсаңыз.

Мен тәуелсіз Қазақстанға 1996 жылы келдім әрі осында 10 жыл белсенді өмір сүрдім, былайша айтқанда сол уақыттан бастап Қазақстанға бүйрегім бұрылып тұратын болды. Мен 1996 жылдан бері жалғасып келе жатқан үдерістің куәгерімін. Тәуелсіздік алғаннан кейін бірден шыққан газеттер мен журналдардан білгендерім, елдегі экономикалық, әлеуметтік, мәдени және басқа да өзгерістер туралы байқағандарым, айналмадағы адамдардан естігендерім тәуелсіздіктен 1996 жылға дейін өткен уақытты түсінуіме мүмкіндік берді.

Сондықтан мен өзімді 30 жылдың куәгері ретінде санаймын.

Осы 30 жыл ішінде мен Қазақстан президентінен бастап жай бұқараға дейін бірінші байқағаным - тәуелсіздікке баса назар аудару. Басшының мәлімдемелері тәуелсіздіктің оңай алынбауымен байланысты. Сонымен қатар, саясаткерлер, суретшілер, ғалымдар қазақтардың шығу тегін сақтарға сүйене отырып, терең тарихи сананы оятуға тырысады. Сондай-ақ, ұлттық тіл, әдебиет, өнер мен мәдениет салаларына өте маңызды екпін берілді және мемлекет осы мәселелер бойынша өте маңызды бағдарламалар мен жобаларды жүзеге асырды. Осы күш-жігердің нәтижесінде Қазақстан соңғы 30 жылда ұлттық мәдениетін жаңғырту мен ұлттық бірегейлігін қалыптастыруда айтарлықтай жетістіктерге жетті. Қазақстанның Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаев ұстанған көпжақты сыртқы саясат елді халықаралық аренада беделді орынға жеткізді. Экономика мен халықтың әл-ауқатын арттыру саласында атқарылған жұмыстар Қазақстанды Азияның жұлдызына айналдырды. Осылайша, Қазақстан

өзін әлемге демократия, даму, білім беру, денсаулық сақтау және т.б. салаларда көзге түсті. Менің ойымша, болашақта бұдан да биіктерден көрінетіні даусыз.

Біздің ел мен Қазақстан арасындағы дамып келе жатқан қарым-қатынасымыз басқа елдер көз қызартатын деңгейде, бұл қатынастар қазір институционалдық негізде орналастырылған. Бұл тұрғыда Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті маңызды рөл атқарады. Қазақстан - менің екінші отаным, қазақ тілі - менің ана тілім. Менің Қазақстанға және қазақ тіліне деген махаббатым мамандығымнан тыс туындылармен байланысты. Сондықтан мен өмір бойы осы жолда тынбай еңбектене беремін. Осы сезімдермен дос және бауырлас ел Қазақстан тәуелсіздігінің 30 жылдығымен құттықтаймын. Әлем бар да, Қазақстан мен Түркия жасай береді.

Мазмұнды әңгімеңіз бен бізге бөлген уақытыңыз үшін алғыс айтамыз.

Мен де сіздерге алғыс айтамын, дендеріңізге саулық тілеймін.

ENERGY POLICIES OF TURKMENISTAN: IMPORTANCE AND PERSPECTIVES OF TAPI NATURAL GAS PIPELINE

DR. ZHULDYZ KANAPIYANOVA

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
SENIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

ЭНЕРГЕТИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА ТУРКМЕНИСТАНА: ВАЖНОСТЬ И ПЕРСПЕКТИВЫ ГАЗОПРОВОДА ТАПИ

According to the BP Statistical Review, Turkmenistan is the world's fourth-largest natural gas giant with proven natural gas reserves of 19.5 trillion cubic meters, after Russia (38 trillion cubic meters), Iran (32 trillion cubic meters) and Qatar (24.7 trillion cubic meters). Thus, Turkmenistan accounts for 9.8% of the world's proven natural gas reserves [BP Statistical Review, 2019]. Due to its geographical location, it has the ability to export its rich natural gas reserves to neighboring markets, especially to Russia, Iran and China. After gaining its independence, Turkmenistan exports natural gas to countries such as Iran and China, apart from the pipelines that were constructed during the Soviet period and transferred natural gas to Russia. While the natural gas transportation to Russia carried out through the Central Asia-Central gas pipeline with an annual capacity of 45 billion cubic meters, the natural gas transportation to Iran is realized through the Korpeje-Kurtkuyu pipeline with an annual capacity of 8 billion cubic meters, built in 1997 and Dauletabad-Sarakhs-Khangiran pipeline with an annual capacity of 12.5 billion cubic meters, built in 2010. The two branches of the Central Asia-China

TAPI IS A PROJECT WITH A LENGTH OF 1800 KM (200 KM OF THE PIPELINE IS LOCATED IN TURKMENISTAN, 773 KM IN AFGHANISTAN, 827 KM IN PAKISTAN), WITH A MAXIMUM ANNUAL CAPACITY OF 33 BILLION CUBIC METERS AND A COST OF APPROXIMATELY 10 BILLION DOLLARS

ТАПИ – ЭТО ПРОЕКТ ПРОТЯЖЕННОСТЬЮ 1800 КМ (200 КМ ТРУБОПРОВОДА РАСПОЛОЖЕНЫ В ТУРКМЕНИСТАНЕ, 773 КМ В АФГАНИСТАНЕ 827 КМ В ПАКИСТАНЕ) С МАКСИМАЛЬНОЙ ГОДОВОЙ МОЩНОСТЬЮ 33 МИЛЛАРДОВ КУБОМЕТРОВ И СТОИМОСТЬЮ ОКОЛО 10 МИЛЛИАРДОВ ДОЛЛАРОВ

Согласно данным BP, Туркменистан является четвертым по величине гигантом природного газа в мире с доказанными запасами природного газа в 19,5 триллиона кубометров после России (38 триллионов кубометров), Ирана (32 триллиона кубометров) и Катара (24,7 триллиона кубических метров). Таким образом, на Туркменистан приходится 9,8% мировых доказанных запасов природного газа [BP, 2019]. Благодаря своему географическому положению, Туркменистан имеет возможность экспортировать свои богатые запасы природного газа на соседние рынки, особенно в Россию, Иран и Китай. После обретения независимости Туркменистан экспортирует природный газ в такие страны, как Иран и Китай, помимо трубопроводов, построенных в советский период и перекачивающих природный газ в Россию. В то время как транспортировка природного газа в Россию осуществляется по газопроводу Средняя Азия-Центр, годовая мощность которого 45 миллиардов кубометров в год, транспортировка природного газа в Иран осуществляется по трубопроводу Корпедже-Курткую с годовой мощностью 8 миллиардов кубометров, построенного в 1997 году и трубопровода

natural gas pipeline extending to China start from Turkmenistan, and the other branches continue with the pipelines in Uzbekistan and Kazakhstan. While the total annual capacity of the pipeline is 55 billion cubic meters, the total annual capacity of the two lines started in Turkmenistan is 40 billion cubic meters. In addition, it is expected to increase the pipeline capacity by adding another branch with an annual capacity of 25 billion cubic meters to this natural gas pipeline [Begenjov, 2018].

Turkmenistan, which is rich in natural gas, has started to develop the Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India (TAPI) pipeline project, the foundations of which were laid in December 2015, in addition to the mentioned natural gas pipelines, in order to diversify its energy policy. TAPI is a project with a length of 1800 km (200 km of the pipeline is located in Turkmenistan, 773 km in Afghanistan, 827 km in Pakistan), with a maximum annual capacity of 33 billion cubic meters and a cost of approximately 10 billion dollars. It is aimed to transfer 5 billion cubic meters of this

Даулетабад-Сарахс-Хангиран мощностью 12,5 миллиардов кубометров в год, построенного в 2010 году. Две ветви газопровода Средняя Азия-Китай, идущие в Китай, начинаются из Туркменистана, а остальные части продолжают трубопроводами в Узбекистане и Казахстане. Общая годовая пропускная способность трубопровода составляет 55 миллиардов кубометров, общая годовая пропускная способность двух линий, запущенных в Туркменистане, составляет 40 миллиардов кубометров. Кроме того, ожидается увеличение пропускной способности трубопровода за счет добавления к этому газопроводу природного газа еще одной ветки с годовой производительностью 25 миллиардов кубометров [Бегенжов, 2018].

Туркменистан, богатый природным газом, начал разработку проекта газопровода Туркменистан-Афганистан-Пакистан-Индия (ТАПИ), основы которого были заложены в декабре 2015 года, в дополнение к упомянутым газопроводам с целью дивер-

to Afghanistan, 14 billion cubic meters to Pakistan, and the same amount to India [Tobb.org.tr, 2018]. The instability in Afghanistan, the economic inadequacies of the country and the tensions between countries such as India and Pakistan prevent the completion of the TAPI pipeline project. Although the problems between India and Pakistan seem to be overcome, the biggest obstacle to the realization of the pipeline project is the security problem originating from Afghanistan.

In the 1990s, when the project was first presented, most of Afghanistan was under Taliban control and the Western companies that proposed the project conducted negotiations with the Taliban. However, the project had to be postponed with the September 11, 2001 attacks [Yellow, 2020]. Later, the basis for the project was laid at the summit between Turkmenistan, Afghanistan, Pakistan and India in Ashgabat in December 2010. It is considered as one of the important projects for all countries where Turkmenistan is the natural gas supplier, Afghanistan and Pakistan are transit countries and India as a final buyer, which will transport natural gas from Galkynysh, the world's second-largest field, located in the southeast of Turkmenistan.

In the context of the implementation of the project, after signing contracts for the purchase and sale of natural gas between Pakistani and Indian national companies in May 2012, and between Turkmengaz and Afghanistan National Natural Gas Company in July 2013, the Asian Development Bank was selected as the Transaction Consultant in November 2013 and a Service Agreement was signed. Then, in November 2014, Turkmenistan's Turkmengaz, Afghanistan's Afghan Gaz, Pakistan's Inter State Gas and India's GAIL natural gas companies established "TAPI Pipeline

**IT IS AIMED TO
TRANSFER 5
BILLION CUBIC
METERS OF THIS
TO AFGHANISTAN,
14 BILLION CUBIC
METERS TO
PAKISTAN, AND THE
SAME AMOUNT TO
INDIA**

**ИЗ НИХ 5
МИЛЛИАРДОВ
КУБОМЕТРОВ
ПЛАНИРУЕТСЯ
ТРАНСПОРТИРОВАТЬ
АФГАНИСТАНУ,
14 МИЛЛИАРДОВ
КУБОМЕТРОВ-
ПАКИСТАНУ И
СТОЛЬКО ЖЕ – ИНДИИ**

сификации свою энергетическую политику. ТАПИ - это проект протяженностью 1800 км (200 км трубопровода расположены в Туркменистане, 773 км в Афганистане, 827 км в Пакистане) с максимальной годовой мощностью 33 миллиардов кубометров и стоимостью около 10 миллиардов долларов. Из них 5 миллиардов кубометров планируется транспортировать Афганистану, 14 миллиардов кубометров - Пакистану и столько же - Индии [Tobb.org.tr, 2018]. Нестабильность в Афганистане, экономическая несостоятельность страны и напряженность между такими странами, как Индия и Пакистан, препятствуют завершению проекта трубопровода ТАПИ. Хотя проблемы между Индией и Пакистаном кажутся преодоленными, самым большим препятствием на пути реализации проекта трубопровода является проблема безопасности, исходящая из Афганистана.

В 1990-х годах, когда проект был впервые представлен, большая часть Афганистана находилась под контролем Талибана, и западные компании, предложившие проект, вели переговоры с Талибаном. Однако проект пришлось отложить из-за события 11 сентября 2001 г. [Сары, 2020]. Позже основа проекта была заложена на саммите Туркменистана, Афганистана, Пакистана и Индии в Ашхабаде в декабре 2010 года. Он считается одним из важных проектов для всех стран, где Туркменистан является поставщиком природного газа, Афганистан и Пакистан являются транзитными странами, а Индия - конечным покупателем, который будет транспортировать природный газ с Галкыныша, второго по величине месторождения в мире, расположенного на юго-востоке Туркменистана.

Company Ltd" for the construction and operation of the natural gas pipeline. In August 2015, Turkmengaz was unanimously elected as the leader of TAPI Pipeline Company Ltd, and Turkmengaz owns 51% of the shares in this partnership, while the remaining 49% is shared equally among other companies. However, on October 24th, 85% of TAPI Pipeline Company Ltd Joint Venture Company was allocated to Turkmenistan, while other countries had 5% each. On December 13th 2015, the leaders of these four countries started the construction of the TAPI natural gas pipeline project with an official ceremony [Begenjov, 2018]. There are rumors that the Turkmenistan branch of the TAPI pipeline project started in December 2015 and was completed in mid-2019, the construction work on the Afghan part was started in February 2018, and the work in Pakistan was started in October 2019. It is difficult to say at what stage the pipeline construction of unstable Afghanistan is and Turkmenistan, which is closed to the outside. It is known that the project, which

В контексте реализации проекта после подписания контрактов на куплю-продажу природного газа между пакистанскими и индийскими национальными компаниями в мае 2012 года и между Туркменгазом и Национальной газовой компанией Афганистана в июле 2013 года, Азиатский банк развития был выбран в качестве консультанта по сделкам в ноябре 2013 года, и было подписано Соглашение об оказании услуг. Затем, в ноябре 2014 года, туркменская компания «Туркменгаз», афганская газовая компания, пакистанская Inter State Gas и индийская газовая компания GAIL учредили компанию «TAPI Pipeline Company Ltd» для строительства и эксплуатации газопровода. В августе 2015 года «Туркменгаз» был единогласно избран руководителем TAPI Pipeline Company Ltd, и «Туркменгазу» был предоставлен 51% акций этого партнерства, а остальные 49% разделены поровну между другими компаниями. Однако 24 октября 85% совместного предприятия TAPI Pipeline Company Ltd было выделено Туркменистану, в то время как

has been going on for nearly 30 years, has not been implemented yet due to the problems mentioned above. However, both Pakistan and India continue to seek ways to diversify natural gas imports. Pakistan has recently reached an agreement with Russia to build a pipeline that will increase the state's liquefied natural gas (LNG) import capacity [Mangi, 2021]. As a result, Pakistan claims to import LNG cheaper than the price promised in the TAPI agreement. Turkmenistan is renegotiating a lower gas price to maintain Pakistan's interest in the project. On the other hand, there are various sources from which India obtains oil and gas supplies, so India maintains a "wait and watch" policy as it wants to see how the political climate in Afghanistan will be after the complete withdrawal of the USA [Parwani, 2021, Mustafa, 2021].

The biggest problem of the project is that the pipeline passes through the territory of Afghanistan, especially the city of Kandahar, known as the stronghold of the Taliban. Although Afghanistan gave guarantees to ensure the security of the pipeline passing through its territory with the launch of

другие страны имели по 5% каждая. 13 декабря 2015 года лидеры этих четырех стран с официальной церемонии начали строительство газопровода ТАПИ [Бегенжов, 2018]. По некоторым высказываниям, туркменская ветка проекта газопровода ТАПИ была запущена в декабре 2015 года и завершена в середине 2019 года, строительные работы на афганской части были начаты в феврале 2018 года, а работы в Пакистане - в октябре 2019 года [Манн, 2021]. Трудно сказать, на какой стадии находится строительство трубопровода в нестабильном Афганистане и закрытого для извне Туркменистана. Известно, что проект, который длится почти 30 лет, до сих пор не реализован из-за проблем, о которых упоминалось выше. Однако и Пакистан, и Индия продолжают искать способы диверсификации импорта природного газа. Пакистан недавно достиг соглашения с Россией о строительстве трубопровода, который увеличит возможности государства по импорту сжиженного природного газа (СПГ) [Mangi, 2021]. В результате Пакистан утверждает, что импортирует СПГ дешевле, чем цена, обещанная в соглаше-

“

IT'S DIFFICULT TO SAY AT WHAT STAGE THE PIPELINE CONSTRUCTION OF UNSTABLE AFGHANISTAN AND TURKMENISTAN, WHICH IS CLOSED TO THE OUTSIDE

ТРУДНО СКАЗАТЬ, НА КАКОЙ СТАДИИ НАХОДИТСЯ СТРОИТЕЛЬСТВО ТРУБОПРОВОДА В НЕСТАБИЛЬНОМ АФГАНИСТАНЕ И ЗАКРЫТОГО ДЛЯ ИЗВНЕ ТУРКМЕНИСТАНА

”

the project, it has been attacked many times until today. Thus, it questions the feasibility of the project and its reliability for the final countries. It is possible to say that Afghanistan, by transferring 5 billion cubic meters of natural gas, besides meeting its energy needs, by providing natural gas flow to Pakistan and India, it becomes a transit country and can make significant diplomatic gains. In addition, the project may be instrumental in creating thousands of jobs, as well as providing economic income to the country. Considering that Afghanistan is 80% dependent on foreign energy, it is obvious that the Taliban, who took over the administration, should not miss such an opportunity. In this case, it can be expected that the contacts related to the project will be revived soon with the Taliban, which has started to carry out a moderate policy. For instance, Taliban spokesman Suhail Shaheen emphasized the TAPI natural gas pipeline as a "long-term priority project" and added that they hope to start the project soon, adding that their aim is to provide prosperity to their citizens [Afanasiev, 2021].

According to other media reports, in 2020,

нии ТАПИ. Туркменистан пересматривает условия более низкой цены на газ, чтобы сохранить интерес Пакистана к проекту. С другой стороны, существуют различные источники, из которых Индия получает поставки нефти и газа, поэтому Индия придерживается политики «выжидания и слежения», поскольку она хочет увидеть, каким будет политическая атмосфера в Афганистане после полного вывода США [Парвани, 2021, Мустафа, 2021].

Самая большая проблема проекта заключается в том, что трубопровод проходит по территории Афганистана, особенно через город Кандагар, известный как оплот талибов. Несмотря на то что Афганистан предоставил гарантии безопасности проходящего по его территории трубопровода с запуском проекта, до сегодняшнего дня он неоднократно подвергался атакам. Таким образом, это ставит под сомнение осуществимость проекта и его надежность для конечных стран. Можно сказать, что Афганистан, транспортируя 5 миллиардов кубометров природного газа, помимо удовлетворения своих энергетических потребностей, обеспечивая поток природного газа в Пакистан и Индию, он становится транзитной страной и за счет этого может получить значительные дипломатические выгоды. Кроме того, проект может сыграть важную роль в создании тысяч рабочих мест, а также в обеспечении экономического дохода стране. Учитывая, что Афганистан на 80% зависит от иностранной энергии, очевидно, что Талибан, взявший на себя управление, не должен упустить такую возможность. В этом случае можно ожидать, что в ближайшее время контакты по проекту будут возобновлены с талибами, которые начали проводить умеренную политику. Например, официальный представитель Талибана Сухайль Шахин подчеркнул, что газопровод ТАПИ является «долгосрочным приоритетным проектом» и добавил, что они надеются начать проект в ближайшее время, добавив, что их цель - обеспечить процветание своим гражданам [Афанасьев, 2021].

По другим сообщениям СМИ, в 2020 году

the Mining and Petroleum Industry Minister of Afghanistan, Guran Chakhansuri confirmed that the construction of the section of TAPI natural gas pipeline passing through its territory will begin in 2021 [OGJ.com 2020]. The Foreign Minister of Afghanistan, Mohammed Hanif Atmar met with the Foreign Minister of Turkmenistan, Rashid Meredov in Herat to discuss various interconnection projects, including the pipeline, which is reported to be opened in Afghanistan in August 2021 [Parwani, 2021]. If we take these developments into account, it is possible to see that there are movements around the pipeline project and negotiations are still ongoing. This shows us that the pipeline has the potential to be implemented.

If the TAPI project is successfully implemented, other major powers in the region such as China and Russia will be bypassed, as well as potentially seizing the opportunity to stabilize the relations and security situation among Central Asian countries. The TAPI pipeline will also deliver Central Asian energy to the South Asian market and reduce global energy dependency from the Middle East. While the TAPI pipeline is seen as a strategic opportunity as it acts as a bridge between Central and South Asian energy cooperation, many states are waiting to see if the Taliban can stick to its promise to support economic projects in the country.

References:

1. Afanasiev V. (2021). Taliban: TAPI Gas Pipeline is a priority Project. Retrieved from <https://www.upstreamonline.com/production/taliban-tapi-gas-pipeline-is-a-priority-project/2-1-1053761>. Accessed on 15.09.2021.
2. Begenjov B. (2018). Turkmenistan's Energy Policy. Master's Thesis. Istanbul University.
3. BP.com (2019). BP Statistical Review. Retrieved from <https://www.bp.com/>

HOWEVER, BOTH PAKISTAN AND INDIA CONTINUE TO SEEK WAYS TO DIVERSIFY NATURAL GAS IMPORTS

ОДНАКО И ПАКИСТАН, И ИНДИЯ ПРОДОЛЖАЮТ ИСКАТЬ СПОСОБЫ ДИВЕРСИФИКАЦИИ ИМПОРТА ПРИРОДНОГО ГАЗА

министр горнодобывающей и нефтяной промышленности Афганистана Гуран Чахансури подтвердил, что строительство участка газопровода ТАПИ, проходящего по его территории, начнется в 2021 году [OGJ.com 2020]. Министр иностранных дел Афганистана Мохаммед Ханиф Атмар встретился с министром иностранных дел Туркменистана Рашидом Мередовым в Герате, чтобы обсудить различные проекты межсетевого взаимодействия, включая трубопровод, который, как сообщается, будет открыт в Афганистане в августе 2021 года [Парвани, 2021]. Если мы примем во внимание эти события, можно увидеть, что вокруг проекта трубопровода есть подвижки, и переговоры все еще продолжаются. Это показывает нам, что у трубопровода есть потенциал для реализации.

Если проект ТАПИ будет успешно реализован, другие крупные державы в регионе, такие как Китай и Россия, будут обойдены, а также потенциально воспользуются возможностью для стабилизации отношений и ситуации в области безопасности между странами Центральной Азии. Трубопровод ТАПИ также будет поставлять энергию из Центральной Азии на рынок Южной Азии и уменьшать глобальную энергетическую зависимость от Ближнего Востока. Хотя трубопровод ТАПИ рассматривается как стратегическая возможность, поскольку он действует как мост между энергетическим сотрудничеством Центральной и Южной Азии, многие государства ждут, чтобы увидеть, сможет ли Талибан сдержать свое обещание по поддержке экономических проектов в стране.

Источники:

1. Афанасьев В. (2021). Талибан: газопровод ТАПИ - приоритетный проект. До-

content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf. Accessed on 09.09.2021.

4. Mangi F. (2021). Pakistan's new pipeline with Russia to increase LNG import capacity. Retrieved from <https://www.worldoil.com/news/2021/1/4/pakistan-s-new-pipeline-with-russia-to-increase-lng-import-capacity>. Accessed on 16.09.2021.
5. Mustafa K. (2021). \$8 bn TAPI gas line project: Pakistan seeks gas delivery at its own border. Retrieved from <https://www.thenews.com.pk/print/845808-8-bn-tapi-gas-line-project-pakistan-seeks-gas-delivery-at-its-own-border>. Accessed on 15.09.2021.
6. OGJ.com (2020). TAPI Pipeline Afghanistan Construction to Start in Herat. Retrieved from <https://www.ogj.com/pipelines-transportation/pipelines/article/14188746/tapi-pipeline-afghanistan-construction-to-start-in-herat>. Accessed on 15.09.2021.
7. Parwani S. (2021). The TAPI Pipeline in Post- US Withdrawal Afghanistan. Retrieved from <https://southasianvoices.org/the-tapi-pipeline-in-post-u-s-withdrawal-afghanistan/>. Accessed on 15.09.2021.
8. San Y. (2020). Turkmenistan's Energy Policy. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/338487201_Turkmenistan%27in_Enerji_Politikali. Accessed on 10.09.2021.
9. Tobb.org.tr (2018). TAPI Pipeline Project. Retrieved from <https://www.tobb.org.tr/UlkeRehberi/Documents/Ulkeler/turkmenistan/TAPI.pdf>. Accessed on 15.09.2021

ступен по адресу: <https://www.upstreamonline.com/production/taliban-tapi-gas-pipeline-is-a-priority-project/2-1-1053761>. Дата обращения: 15.09.2021.

2. Бегенжов Б. (2018). Энергетическая политика Туркменистана. Дипломная работа. Стамбул.

3. BP.com (2019). BP Статистический обзор. Доступен по адресу: <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf>. Дата обращения: 09.09.2021.
4. Манги Ф. (2021). Новый трубопровод Пакистана с Россией увеличит импортные мощности СПГ. Доступен по адресу: <https://www.worldoil.com/news/2021/1/4/pakistan-s-new-pipeline-with-russia-to-increase-lng-import-capacity>. Дата обращения: 16.09.2021.
5. Мустафа К. (2021). Проект газопровода ТАПИ на 8 млрд долларов: Пакистан добивается поставок газа на собственную границу. Доступен по адресу: <https://www.thenews.com.pk/print/845808-8-bn-tapi-gas-line-project-pakistan-seeks-gas-delivery-at-its-own-border>. Дата обращения: 15.09.2021.
6. Манн С. (2021). Будет ли победа талибов продвигать вперед ТАПИ. Доступен по адресу: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/energysource/will-a-taliban-victory-advance-tapi/>. Дата обращения: 05.10.2021.
7. OGJ.com (2020). Строительство газопровода ТАПИ Афганистан начнется в Герате. Доступен по адресу: <https://www.ogj.com/pipelines-transportation/pipelines/article/14188746/tapi-pipeline-afghanistan-construction-to-start-in-herat>. Дата обращения: 15.09.2021.
8. Парвани С. (2021). Трубопровод ТАПИ в Афганистане после вывода американских войск. Доступен по адресу: <https://southasianvoices.org/the-tapi-pipeline-in-post-u-s-withdrawal-afghanistan/>. Дата обращения: 15.09.2021.
9. Сары Й. Энергетическая политика Туркменистана. Доступен по адресу: https://www.researchgate.net/publication/338487201_Turkmenistan%27in_Enerji_Politikali. Дата обращения: 10.09.2021.
10. Tobb.org.tr (2018). Проект ТАПИ. Доступен по адресу: <https://www.tobb.org.tr/UlkeRehberi/Documents/Ulkeler/turkmenistan/TAPI.pdf>. Дата обращения: 15.09.2021.

KAZAKHSTAN – SOUTH KOREA RELATIONS IN THE LIGHT OF THE VISIT OF PRESIDENT TOKAYEV

DR. ALBINA MURATBEKOVA

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
SENIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

ОТНОШЕНИЯ КАЗАХСТАН - ЮЖНАЯ КОРЕЯ В СВЕТЕ ВИЗИТА ПРЕЗИДЕНТА ТОКАЕВА

On August 16-17, 2021, President Kassym-Jomart Tokayev paid a state visit to South Korea at the invitation of President Moon Jae-in, who visited Kazakhstan in April 2019. Being the first foreign president visiting Seoul since the pandemic, President Tokayev highlighted the importance of strategic partnership between two countries and reiterated interest in enhancing further existing ties. President Moon also noted Kazakhstan's efforts in strengthening his government's New Northern Policy.

South Korea's relations with Kazakhstan have been implementing within the new economic cooperation program Fresh Wind for 2019-2022, which was announced during the visit of President Moon to Kazakhstan in April 2019. The program implies the implementation of 58 projects in 10 areas, including transport and logistics, construction, industry, infrastructure development, mining and metallurgy and subsoil use, trade and economic cooperation, energy, innovation and ICT, agriculture, finance, and healthcare [The Korea Post, 2019]. During President Tokayev's visit, leaders also decided to enhance cooperation within the program in the energy industry sector, in Fourth Industrial

KAZAKHSTAN IS THE MAJOR TRADING PARTNER OF SOUTH KOREA IN CENTRAL ASIA, WITH AROUND 51% OF KOREAN EXPORTS GOING TO KAZAKHSTAN OUT OF ALL CENTRAL ASIAN STATES

КАЗАХСТАН ЯВЛЯЕТСЯ ОСНОВНЫМ ТОРГОВЫМ ПАРТНЕРОМ ЮЖНОЙ КОРЕИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ, 51% КОРЕЙСКОГО ЭКСПОРТА ИДЕТ В КАЗАХСТАН ИЗ ВСЕХ ГОСУДАРСТВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

16–17 августа 2021 года, Президент Касым-Жомарт Токаев с государственным визитом посетил Южную Корею по приглашению президента Мун Чжэ Ин, который посетил Казахстан в апреле 2019 года. Президент Токаев, будучи первым иностранным президентом, посетившим Сеул после пандемии, подчеркнул важность стратегического партнерства между двумя странами и подтвердил заинтересованность в дальнейшем укреплении существующих связей. Президент Мун, в свою очередь отметил усилия Казахстана по укреплению Новой северной политики его правительства.

Отношения Южной Кореи с Казахстаном реализуются в рамках новой программы экономического сотрудничества Новый ветер на 2019–2022 годы, о которой было объявлено в ходе визита Президента Мун в Казахстан в апреле 2019 года. Программа предполагает реализацию 58 проектов в 10 сферах, таких как транспорт и логистика, строительство, промышленность, развитие инфраструктуры, горнодобывающая и металлургическая промышленность, недропользование, торгово-экономиче-

Revolution sectors and in the commercialization of 5G networks, whilst Kazakhstan also interested in deepening cooperation in digital infrastructure, artificial intelligence, big data, space and cybersecurity [Korea Times, 2021].

Seoul's comprehensive engagement with Kazakhstan started during the presidency of Roh Moo-hyun (2003-2008), whose administration launched the first strategy for the Central Asian region called the Comprehensive Central Asia Initiative in 2004. President Lee Myung-bak (2008-2013) continued to prioritize the Central Asian region and adopted the New Asia Initiative in 2009, which intended to broaden Korea's cooperation with Asian states going beyond its traditional focus on the US, China, and Japan. President Park Geun-hye (2013-2017) further proposed the Eurasia Initiative, aiming to link the Eurasian continent through developing trade, energy, and logistics infrastructure. The current president Moon Jae-in similarly followed his counterparts' line and initiated the New Northern Policy, also focused on connecting

ское сотрудничество, энергетика, инновации и ИКТ, сельское хозяйство, финансы, здравоохранение [The Korea Post, 2019]. В ходе визита лидеры также решили расширить сотрудничество в секторах Четвертой промышленной революции, энергетики и в коммерциализации сетей 5G, в то время как Казахстан также заинтересован в углублении сотрудничества в области цифровой инфраструктуры, искусственного интеллекта, больших данных, космоса и кибербезопасности [Korea Times, 2021].

Всеобъемлющее взаимодействие Сеула с Казахстаном началось во время президентства Но Му Хёна (2003–2008 гг.), администрация которого в 2004 г. запустила первую стратегию для региона Центральной Азии, названную Всеобъемлющей центральноазиатской инициативой. Президент Ли Мён Бак (2008–2013 гг.) продолжил уделять приоритетное внимание региону Центральной Азии и в 2009 году принял Новую азиатскую инициативу, направленную на расширение сотрудничества Кореи с азиатскими государствами, выходящего за рамки традиционного ак-

basnews.kz

the Korean Peninsula with the Eurasian continent through networks of transport and energy connections. Kazakhstan, situated in the heart of Eurasia, in all initiatives of South Korean leaders hold strategic significance, which is seen in the fact that all South Korean leaders visited Kazakhstan in the frame of their signature initiatives. The strategic partnership concluded in 2009 is another confirmation of the level of cooperation.

At the regional level, Seoul and Nur-Sultan cooperate within the established platforms, such as Korea-Central Asia Cooperation Forum that gathers Korean and Central Asian leaders since 2007; Korea-Central Asia Business Council, established in 2020 to promote and exchange business ties, and Korea-Central Asia Cooperation Forum Secretariat, which administers the functioning of both the Forum and the Council.

Economically, Kazakhstan is the major trading partner of South Korea in Central Asia, with around 51% of Korean exports going

центра на США, Китае и Японии. Президент Пак Кын Хе (2013–2017 гг.) предложила Евразийскую инициативу, направленную на объединение евразийского континента посредством развития торговой, энергетической и логистической инфраструктуры. Нынешний президент Мун Чжэ Ин также последовал линии своих коллег и инициировал Новую Северную политику, которая также была сосредоточена на соединении Корейского полуострова с евразийским континентом через сети транспортных и энергетических связей. Казахстан, расположенный в самом сердце Евразии, во всех инициативах южнокорейских лидеров имеет стратегическое значение, что выражается в том, что все южнокорейские лидеры посетили Казахстан в рамках своих подписных инициатив. Заключенное в 2009 году стратегическое партнерство – еще одно подтверждение уровня сотрудничества.

На региональном уровне Сеул и Нур-Сул-

to Kazakhstan out of all Central Asian states [The Oxus Society, 2021]. Bilateral trade reached its highest amount of \$4.22 billion in 2019 from the \$1.53 billion in 2017. Although due to the pandemic, the trade volume was declined to \$3.09 billion in 2020, the current tendency demonstrates steady growth at the pre-pandemic level [Korea Times, 2021]. Nevertheless, the trade imbalance is still substantial, as Korean exports to Kazakhstan exceed almost three times the amount of Kazakhstan's imports to South Korea [Oh, Zholamanova, 2021]. South Korea is also among the largest investors in Kazakhstan, which invested over \$5.5 billion during 2005-2018, whilst Kazakhstan's investment into the South Korean economy amounts to around \$2.2 million during the same period [Oskenbayev, 2020]. In 2020, Korea's investments in Kazakhstan boosted from \$7 million to \$74 million [Korea Times, 2021]. It is also expected to implement 16 investment projects worth \$1.5 billion in the automotive industry, housing construction, metallurgy and agriculture in the coming years [Kapital, 2021]. Over 500 Korean companies are working in Kazakhstan, in addition to 1,081 enterprises that are registered with the participation of Korean representatives [Oskenbayev, 2020].

In addition to political and economic cooperation, the Korean diaspora with over 100.000 ethnic Koreans living in Kazakhstan remains an important part of reciprocal ties. South Korean organizations support the Association of Koreans of Kazakhstan, the Korean Cultural Centre in Nur-Sultan, the national "Kore Ilbo" newspaper, cultural and educational activities and projects throughout the country. Kazakhstan Koreans moving to their historic homeland also helps to build contacts, especially given that their number significantly increased from

DESPITE SOUTH KOREA'S FOREIGN POLICY WITH THE CENTRAL ASIAN REGION BEING FORMED WITHIN ITS STRATEGY AS A MIDDLE POWER, THE RELATIONSHIP WITH KAZAKHSTAN IS BUILT MORE ON A PRAGMATIC APPROACH AND ON PEOPLE-TO-PEOPLE CONTACTS

НЕСМОТЯ НА ТО, ЧТО ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА ЮЖНОЙ КОРЕИ В ОТНОШЕНИИ РЕГИОНА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ ФОРМИРУЕТСЯ В РАМКАХ ЕЕ СТРАТЕГИИ КАК СРЕДНЕЙ ДЕРЖАВЫ, ОТНОШЕНИЯ С КАЗАХСТАНОМ СТРОЯТСЯ В БОЛЬШЕЙ СТЕПЕНИ НА ПРАГМАТИЧЕСКОМ ПОДХОДЕ И НА ЛИЧНЫХ КОНТАКТАХ

тан сотрудничают в рамках установленных платформ, таких как Форум сотрудничества Корея-Центральная Азия, который собирает лидеров Кореи и стран Центральной Азии с 2007 года; Деловой совет Корея-Центральная Азия, созданный в 2020 году для развития деловых связей и обмена, и секретариат Форума сотрудничества Корея-Центральная Азия, который управляет работой как Форума, так и Совета.

В экономическом отношении Казахстан является основным торговым партнером Южной Кореи в Центральной Азии, около 51% корейского экспорта идет в Казахстан из всех государств Центральной Азии [The Oxus Society, 2021]. Двусторонняя торговля достигла наивысшего уровня в 4,22 млрд долларов в 2019 году с 1,53 млрд долларов в 2017 году. Хотя из-за пандемии объем торговли снизился до 3,09 млрд долларов в 2020 году, текущая тенденция демонстрирует устойчивый рост на уровне, предшествующем пандемии [Korea Times, 2021]. Тем не менее, торговый дисбаланс по-прежнему остается значительным, поскольку корейский экспорт в Казахстан почти в три раза превышает объем казахстанского импорта в Южную Корею [Oh, Жоламанова, 2021]. Южная Корея также является одним из крупнейших инвесторов в Казахстане, который вложил более 5,5 миллиардов долларов в период 2005–2018 годов, в то время как инвестиции Казахстана в южнокорейскую экономику составили около 2,2 миллиона долларов за тот же период [Оскенбаев, 2020]. В 2020 году корейские инвестиции в Казахстан увеличились с 7 до 74 миллионов долларов [Korea Times, 2021]. Также в ближайшие годы ожидается реализация 16 инвестиционных проектов на сумму 1,5 млрд долларов в автомобиль-

368 issued F-4 visas (Overseas Korean multiple entry visa valid for 5 years) for ethnic Koreans in 2010 to 5,215 in 2019. At the same time, considering that a relatively low number of them applied for naturalization in South Korea, it could be assumed that Kazakhstan remains their home [Oh, Zholamanova, 2021].

Besides ethnic Koreans, South Korea remains among the top destinations of Kazakhstan's labor migrants. Specifically, illegal labor migration is flourishing among Kazakhstan citizens, growing from 359 in 2004 to 12,000 people in 2019, whilst the volume of remittance from South Korea to Kazakhstan increased from \$1.7 million to \$105 million between 2012 and 2019 [Karimova, 2021]. In the majority, labor migrants are involved in low-paid jobs in the industrial and agricultural sectors.

Education sector is an equally important area of cooperation. Thanks to scholarships provided by the Overseas Koreans Foundation scholarship, Korea International Cooperation Agency and other institutional programs of exchange, study in South Korea became among the popular destinations of Kazakhstan students. Korean students demonstrate an interest in studying in Kazakhstan as well, which stimulates mutual movements of students that is increasing year by year.

Overall, it could be summarized that despite South Korea's foreign policy with the Central Asian region being formed within its strategy as a middle power, the relationship with Kazakhstan is built more on a pragmatic approach and on people-to-people contacts. Large Korean diaspora impacts the bilateral mood of relationships, as well as on maintaining business ties. Outcomes of cooperation are also illustrated in the number of Kazakhstan citizens residing in South Korea

**LARGE KOREAN
DIASPORA
IMPACTS THE
BILATERAL MOOD
OF RELATIONSHIPS,
AS WELL AS ON
MAINTAINING
BUSINESS TIES**

**БОЛЬШАЯ
КОРЕЙСКАЯ
ДИАСПОРА ВЛИЯЕТ
НА ДВУСТОРОННИЙ
НАСТРОЙ
ОТНОШЕНИЙ,
А ТАКЖЕ НА
ПОДДЕРЖАНИЕ
ДЕЛОВЫХ СВЯЗЕЙ**

ной промышленности, жилищном строительстве, металлургии и сельском хозяйстве [Капитал, 2021]. В Казахстане работает более 500 корейских компаний, помимо 1081 предприятия, зарегистрированного с участием корейских представителей [Оскенбаев, 2020].

Помимо политического и экономического сотрудничества, корейская диаспора с более чем 100.000 этнических корейцев, проживающих в Казахстане, остается важной частью взаимных связей. Южно-корейские организации поддерживают Ассоциацию корейцев Казахстана, Корейский культурный центр в Нур-Султане, национальную газету «Коре Ильбо», культурные и образовательные мероприятия и проекты по всей стране. Переезд казахстанских корейцев на свою историческую родину также помогает налаживать контакты, особенно с учетом того, что их количество значительно увеличилось с 368 выданных виз F-4 (многократная корейская виза для иностранных граждан со сроком действия 5 лет) для этнических корейцев в 2010 году до 5,215 в 2019 году. В то же время, учитывая, что относительно небольшое количество из них подало заявку на натурализацию в Южной Корее, можно предположить, что Казахстан остается их домом [Ох, Жоламанова, 2021].

Помимо этнических корейцев, Южная Корея остается одним из основных направлений казахстанских трудовых мигрантов. В частности, нелегальная трудовая миграция процветает среди граждан Казахстана, увеличившись с 359 в 2004 году до 12 000 человек в 2019 году, в то время как объем денежных переводов из Южной Кореи в Казахстан увеличился с 1,7 миллиона долларов до 105 миллионов долларов в период с 2012 по 2019

that boosted from 3.000 people in 2014 to 22.000 in 2019, whilst in 2021 the number reached around 30.000 people [Liter, 2021]. Acknowledging such developments, sides agreed to strengthen people-to-people exchanges by appointing the year 2022 as the Year of Korea-Kazakhstan Cultural Exchange.

References:

1. Kapital (2021). Kazakhstan and South Korea signed agreements for \$1.7 billion. Retrieved from <https://kapital.kz/economic/97977/kazakhstan-i-yu-zhnaya-koreya-podpisali-soglasheniya-na-1-7-ml-rd.html>. Accessed on 11.09.2021.
2. Karimova, Jamilya (2021). The government was offered to help illegal Kazakhs in South Korea. Retrieved from <https://ism.kz/koreya>. Accessed on 11.09.2021.
3. Korea Times (2021). Korea, Kazakhstan agree to expand their strategic partnership. Retrieved from https://www.koreatimes.co.kr/www/nation/2021/08/120_314052.html. Accessed on 11.09.2021.
4. Liter (2021). Labor migration from Kazakhstan to South Korea: rumors and facts. Retrieved from <https://liter.kz/136217-2/>. Accessed on 11.09.2021.
5. Oh, Chong-Jin, Zholamanova, Symbat (2021). Socio-economic relationship of Korea and Kazakhstan: The role of the Korean diaspora and homeland engagement. Cappadocia Journal of Area Studies (CJAS), vol. 3, no. 1.
6. Oskembayev, Yessengali (2020). Analysis of Economic Cooperation between Kazakhstan and South Korea. World Economy Brief, vol. 10, no. 3.
7. The Korea Post (2019). Republic of Kazakhstan - Republic of Korea: towards new horizons of co-

[Каримова, 2021]. В большинстве своем трудовые мигранты заняты на низкооплачиваемых работах в промышленном и сельскохозяйственном секторах.

Сфера образования - не менее важная сфера сотрудничества. Благодаря стипендиям, предоставленным Фондом зарубежных корейцев, Корейского агентства международного сотрудничества и других институциональных программ обмена, учеба в Южной Корее стала одним из популярных направлений для казахстанских студентов. Корейские студенты также проявляют интерес к обучению в Казахстане, что стимулирует взаимные движения студентов, увеличивающиеся с каждым годом.

В целом можно резюмировать, что несмотря на то, что внешняя политика Южной Кореи в отношении региона Центральной Азии формируется в рамках ее стратегии как средней державы, отношения с Казахстаном строятся в большей степени на прагматическом подходе и на личных контактах. Большая корейская диаспора влияет на двусторонний настрой отношений, а также на поддержание деловых связей. Результаты сотрудничества также иллюстрируются количеством казахстанцев, проживающих в Южной Корее, кото-

operation. Retrieved from <http://www.koreapost.com/news/articleView.html?idxno=10030>. Accessed on 11.09.2021.

8. The Oxus Society (2021). Dialogue Summary: Japan and South Korea in Central Asia. Retrieved from <https://oxussociety.org/japan-and-south-korea/>. Accessed on 11.09.2021.

рое увеличилось с 3 000 человек в 2014 году до 22 000 в 2019 году, в то время как в 2021 году это число достигло около 30 000 человек [Литр, 2021]. Признавая такое развитие событий, стороны договорились укреплять межличностные обмены, провозгласив 2022 год Годом корейско-казахстанского культурного обмена.

Источники:

1. Капитал (2021). Казахстан и Южная Корея подписали соглашения на \$1,7 млрд. Доступен по адресу: <https://kapital.kz/economic/97977/kazakhstan-i-yuzhnaya-koreya-podpisali-soglasheniya-na-1-7-mlrd.html>. Дата обращения: 11.09.2021.
2. Каримова, Джамиля (2021). Правительству предложили помочь казахстан-

OVER 500 KOREAN COMPANIES ARE WORKING IN KAZAKHSTAN, IN ADDITION TO 1,081 ENTERPRISES THAT ARE REGISTERED WITH THE PARTICIPATION OF KOREAN REPRESENTATIVES

В КАЗАХСТАНЕ РАБОТАЕТ БОЛЕЕ 500 КОРЕЙСКИХ КОМПАНИЙ, ПОМИМО 1081 ПРЕДПРИЯТИЯ, ЗАРЕГИСТРИРОВАННОГО С УЧАСТИЕМ КОРЕЙСКИХ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ

цам-нелегалам в Южной Кореи. Доступен по адресу: <https://ism.kz/koreya>. Дата обращения: 11.09.2021.

3. Korea Times (2021). Корея и Казахстан соглашаются расширить свое стратегическое партнерство. Доступен по адресу: https://www.koreatimes.co.kr/www/nation/2021/08/120_314052.html. Дата обращения: 11.09.2021.
4. Литер (2021). Трудовая миграция из Казахстана в Южную Корею: слухи и факты. Доступен по адресу: <https://liter.kz/136217-2/>. Дата обращения: 11.09.2021.
5. Ох, Чонг-Джин, Жоламанова, Сымбат (2021). Социально-экономические отношения Кореи и Казахстана: роль корейской диаспоры и родины. Каппадокийский журнал региональных исследований (CJAS), Вып. 3, № 1.
6. Оскенбаев, Есенгали (2020). Анализ экономического сотрудничества между Казахстаном и Южной Кореей. Краткий обзор мировой экономики, Вып. 10 № 3.
7. The Korea Post (2019). Республика Казахстан - Республика Корея: к новым горизонтам сотрудничества. Доступен по адресу: <http://www.koreapost.com/news/articleView.html?idxno=10030>. Дата обращения: 11.09.2021.
8. The Oxus Society (2021). Резюме диалога: Япония и Южная Корея в Центральной Азии. Доступен по адресу: <https://oxussociety.org/japan-and-south-korea/>. Дата обращения: 11.09.2021.

AN OVERVIEW OF THE EFFECTS OF COVID-19 CRISIS ON GLOBAL FREIGHT TRANSPORT

KANAT MAKHANOV

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
SENIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

ВЛИЯНИЕ КРИЗИСА COVID-19 НА ГЛОБАЛЬНЫЕ ГРУЗОПЕРЕВОЗКИ

The global spread of the COVID-19 has had an enormous impact on the aviation and air travel industry all around the world. In 2020, the number of passengers in aviation dropped by an unprecedented (-60%) or 2,699 million passengers compared to 2019. This resulted in \$371 billion loss of passenger operating revenues by airlines around the world [ICAO, 2021]. The contraction of the airline industry has also had extremely severe socio-economic consequences as millions of jobs in travel industries were lost and many airline companies went bankrupt or underwent restructuring. Although we already can see a reversal of the downtrend in travel industries in 2021 as travel restrictions are being lifted in most parts of the world, it is expected that it will be no earlier than 2024, when the passenger traffic recovers to 2019 levels [IATA, 2020].

In the meantime, the calamities in the global airline industry and other consequences of the coronavirus crisis of 2020 increased the attractiveness of air cargo services. On average, the costs of shipping one kg of cargo by air transport relative to ocean shipping nearly halved since November 2020 [Freightwaves.com, 2021]. Ocean transportation still remains to be the cheapest and by far the most widespread means of cargo transportation around the world. The average price of sending cargo by maritime transport is six times lower compared to air traffic rates. The

Глобальное распространение COVID-19 оказало огромное влияние на авиацию и авиаперевозки во всем мире. В 2020 году количество пассажиров в авиаперевозках упало на беспрецедентный (-60%) или 2699 миллионов пассажиров по сравнению с 2019 годом, что привело к потере доходов от пассажирских перевозок авиакомпаниями по всему миру в размере 371 миллиард долларов США [ИКАО, 2021]. Сокращение авиационной отрасли также имело чрезвычайно серьезные социально-экономические последствия, поскольку были потеряны миллионы рабочих мест в туристической отрасли, а многие авиакомпании обанкротились или подверглись реструктуризации. Несмотря на то, что в 2021 году мы уже видим разворот тенденции к снижению в индустрии туризма, поскольку ограничения на поездки снимаются в большинстве частей мира, ожидается, что пассажиропоток в авиации вернется к уровням 2019 года не ранее чем наступит 2024 год [ИАТА, 2020].

Однако небывалое падение перевозок в мировой авиационной отрасли и другие последствия коронавирусного кризиса 2020 года повысили привлекательность грузовых авиаперевозок. В среднем стоимость доставки одного кг груза воздушным транспортом относительно морских перевозок сократилась почти вдвое с ноября 2020 года [Freightwaves.com, 2021].

maritime transport accounts for nearly 80% of the global merchandise trade by volume and roughly 70% by value [UNCTAD, 2020].

The spread of the new coronavirus infection in 2020 and unprecedented restrictive measures taken by many countries all over the world caused serious disruptions in supply chains that had negative effects on travel industries global trade. The drastic changes in the behavior and lifestyle of billions of people around the world have also caused sharp swings in consumption patterns. For instance, starting from the second half of 2020 there has been a tremendous increase in demand for a wide range of manufactured goods as people started to spend much of their time at home trying to maintain social distance. Home utensils, equipment, furniture and other goods typically used at home started to sell like hotcakes. A sudden surge in demand for these types of goods in online markets quickly started to deplete inventories, and many major sellers had no other option than to order air freight delivery of goods due to very small maritime fleet capacity available and heavy port conges-

→ Морские перевозки по-прежнему остаются самым дешевым и наиболее распространенным средством транспортировки грузов во всем мире. В настоящее время, средняя цена отправки груза морским транспортом ниже в шесть раз по сравнению с тарифами на авиаперевозки. Доля морских перевозок составляет почти 80% в мировой торговле товарами по объему и примерно 70% по стоимости [ЮНКТАД, 2020].

Распространение новой коронавирусной инфекции в 2020 году и беспрецедентные ограничительные меры, принятые многими странами по всему миру, вызвали серьезные сбои в цепочках поставок, что негативно отразилось на мировой торговле туристической индустрии. Резкие изменения в поведении и образе жизни миллиардов людей во всем мире также вызвали резкие колебания в трендах потребления. Например, начиная со второй половины 2020 года наблюдается небывалый рост спроса на широкий спектр промышленных товаров, поскольку люди начали проводить большую часть своего времени дома, пытаясь поддерживать социальную дистанцию.

tion. Therefore, a substantial amount of goods that usually had previously been shipped by maritime transport started to be delivered by airfreight. The sudden increase in demand for electronic equipment and household items starting from fall 2020 was one of the main factors that drove the prices of maritime transport upwards.

This might seem a rather unsettled factor for keeping the price difference between air and maritime cargo transportation low in longer-term perspectives because production would respond, rebuilding the inventories and maritime traffic would finally adjust to the existing demand for cargo transportation. However, there are reasons to expect further gradual shrinkage of the difference in competitiveness between maritime and air transport in the global trade of goods. First of all, the supply chains do not seem to recover as rapidly as they were expected because the situation with the pandemic is still uncertain. Countries are locking down and opening up unpredictably, causing disruptions in supply chains globally. Moreover, the recovery phase of the global demand is likely to continue further as many countries do not want their economies to contract and keep stimulating consumption at any costs.

It should also be noted that airline industries around the world underwent serious changes in order to survive during the pandemic. Generally, the measures of adjustment taken by airline industries to meet the global decline of demand for air traffic increased the attractiveness of air cargo transportation services. Many carriers have spent a substantial amount of their resources to switch to cargo transportation converting passenger planes into freighters. A sharp contraction of passenger flow in 2020 led to a 69% drop in passenger revenue. On the other

THE SUDDEN INCREASE IN DEMAND FOR ELECTRONIC EQUIPMENT AND HOUSEHOLD ITEMS STARTING FROM FALL 2020 WAS ONE OF THE MAIN FACTORS THAT DROVE THE PRICES OF MARITIME TRANSPORT UPWARDS

ВНЕЗАПНЫЙ РОСТ СПРОСА НА ЭЛЕКТРОННОЕ ОБОРУДОВАНИЕ И ПРЕДМЕТЫ ДОМАШНЕГО ОБИХОДА С ОСЕНИ 2020 ГОДА СТАЛ ОДНИМ ИЗ ОСНОВНЫХ ФАКТОРОВ РОСТА ЦЕН НА МОРСКОЙ ТРАНСПОРТ

Домашняя утварь, оборудование, мебель и другие товары, которые обычно используются дома, начали продаваться как горячие пирожки. Внезапный всплеск спроса на эти типы товаров на онлайн-рынках быстро начал истощать запасы, и у многих крупных поставщиков не было другого выбора, кроме как заказать доставку товаров воздушным транспортом из-за очень небольшого объема доступного морского транспорта и высокой загруженности портов. Таким образом, значительная часть грузов, которые раньше обычно отправлялись морским транспортом, стала доставляться авиагрузовым транспортом. Внезапный рост спроса на электронное оборудование и предметы домашнего обихода с осени 2020 года стал одним из основных факторов роста цен на морской транспорт.

Это может показаться довольно нестабильным фактором для сохранения низкой разницы в цене между воздушными и морскими грузовыми перевозками в долгосрочной перспективе, потому что производство рано или поздно отреагирует, восстановление запасов и морские перевозки, наконец, приспособятся к существующему спросу на грузовые перевозки. Однако все же есть основания ожидать дальнейшего постепенного сокращения разницы в конкурентоспособности между морским и воздушным транспортом в мировой торговле товарами. Во-первых, цепочки поставок, похоже, не восстанавливаются так быстро, как ожидалось, потому что ситуация с пандемией все еще остается неопределенной. Страны непредсказуемо вводят и отменяют ограничительные меры, вызывая сбои в цепочках поставок во всем мире. Более того, фаза восстановления мирового спроса, вероятно, продолжится и дальше, поскольку

hand, cargo revenues grew 27%, which completely changed the business model and priorities of airline companies during the peak of the crisis [Bcg.com, 2021]. Tight financial conditions and change of revenue sources during the pandemic have made carriers and logistics companies to adjust by optimizing the costs in many ways. For instance, unlike previously, the freighters started to use smaller airports more frequently instead of major hubs in order to station closer to final producers and final consumers. This in turn is not an option for marine carriers that are tied to sea ports. In order to keep revenues coming in, some airlines have started to offer sightseeing flights that allowed customers to enjoy flight experience and yet not going anywhere. The combined effect of all measures taken to bring down the transportation costs of cargo-oriented supply chains have had a substantial positive effect on air transport, making it more competitive than before. Therefore, air transport is likely to remain a good option for at least some industries as long as container shipment prices stay high.

многие страны не хотят, чтобы их экономика сокращалась, и продолжают стимулировать потребление любой ценой.

Следует также отметить, что авиационная отрасль во всем мире претерпела серьезные изменения, чтобы выжить во время пандемии. В целом меры по корректировке, предпринятые авиакомпаниями, чтобы приспособиться к глобальному снижению спроса на воздушные перевозки, повысили привлекательность услуг по грузовым авиаперевозкам. Многие перевозчики потратили значительные средства на то, чтобы переключиться на грузовые перевозки, переоборудовав пассажирские самолеты в грузовые. Резкое сокращение пассажиропотока в 2020 году привело к падению выручки от пассажиров на 69%. С другой стороны, выручка от грузовых перевозок выросла на 27%, что полностью изменило бизнес-модель и приоритеты авиакомпаний в разгар кризиса [Bcg.com, 2021]. Жесткие финансовые условия и изменение источников дохода во время пандемии вынудили перевозчиков и логистические компании адаптироваться через оптими-

Although air freight and ocean shipment are not full competitors in cargo transportation, there are certain industries where the first option is as viable as the latter or even better in terms of providing returns. Typically, air freight is quite a good option for delivering commodities with high value and small mass. For example, manufacturers of electronic equipment, aerospace components, semiconductors, fish products, fruits and vegetables, and pharmaceuticals often use air freight services. Consequently, increased competitiveness of freight carriers would entail higher viability of air transportation for greater number of industries. A rising value of time in the economy and increasing popularity of on-time delivery to customers is another important factor that will favor airfreight carriers in the near future. Many recent studies find that same-day delivery is becoming very popular and more people are willing to pay extra charge for it [Conveyco. com, 2021].

Among other things, the COVID-19 pandemic has set very important trends in global transportation and mobility. The reducing difference of competitiveness between air and maritime transportation of cargo will certainly have important implications for global trade and landlocked countries in particular. The continuation of these trends would eventually help these countries to partially overcome their perennial challenge and improve their positions in the global trade, providing them with better access to geographically distant markets. These processes should also be understood as a policy making guidance. In this light, strategies of investing in logistics and particular industries with high capacity to export using air transport will have greater chance of success for landlocked countries.

THE COMBINED EFFECT OF ALL MEASURES TAKEN TO BRING DOWN THE TRANSPORTATION COSTS OF CARGO-ORIENTED SUPPLY CHAINS HAVE HAD A SUBSTANTIAL POSITIVE EFFECT ON AIR TRANSPORT, MAKING IT MORE COMPETITIVE THAN BEFORE

СОВОКУПНЫЙ ЭФФЕКТ ВСЕХ МЕР, ПРИНЯТЫХ ДЛЯ СНИЖЕНИЯ ТРАНСПОРТНЫХ ИЗДЕРЖЕК В ЦЕПОЧКАХ ПОСТАВОК, ОКАЗАЛ СУЩЕСТВЕННОЕ ПОЛОЖИТЕЛЬНОЕ ВЛИЯНИЕ НА ВОЗДУШНЫЙ ТРАНСПОРТ, СДЕЛАВ ЕГО БОЛЕЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫМ, ЧЕМ РАНЬШЕ

зацию различных издержек. Например, грузовые самолеты стали чаще использовать небольшие аэропорты вместо крупных узловых аэропортов, чтобы находиться как можно ближе к конечным производителям и потребителям. Такая мера, например, недоступна для морских перевозчиков, которые привязаны к морским портам. Чтобы обеспечить поступление доходов, некоторые авиакомпании начали предлагать экскурсионные полеты, которые позволили клиентам получать удовольствие от полета и при этом нигде не летая. Совокупный эффект всех мер, принятых для снижения транспортных издержек в цепочках поставок, оказал существенное положительное влияние на воздушный транспорт, сделав его более конкурентоспособным, чем раньше. Следовательно, воздушный транспорт, вероятно, останется вполне позволительным альтернативным вариантом, по крайней мере, для некоторых отраслей, пока цены на контейнерные перевозки остаются высокими.

Хотя авиаперевозки и морские перевозки не являются полными конкурентами в сфере грузоперевозок, есть определенные отрасли, в которых первый вид транспорта – не менее, или даже более привлекателен, чем последний с точки зрения рентабельности. Как правило, авиаперевозки – это оптимальный вариант для доставки товаров с высокой стоимостью и небольшой массой. Например, производители электронного оборудования, аэрокосмических компонентов, полупроводников, рыбных продуктов, фруктов и овощей и фармацевтических препаратов часто пользуются услугами авиаперевозок. Повышение конкурентоспособности грузовых перевозчиков повлечет за собой более высокую жизнеспособность авиа-

References:

1. Bcg.com (2021). Digital innovation will take air freight revenues to new heights. Retrieved from <https://www.bcg.com/publications/2021/digitization-in-air-freight-value>. Accessed on 18.09.2021.
2. Conveyco.com (2021). 14 Statistics that Show the Importance of Same-Day Delivery. Retrieved from <https://www.conveyco.com/delivery-statistics/>. Accessed on 17.09.2021.
3. Freightwaves.com (2021). Stranger things: Air cargo becomes value play over ocean freight. Retrieved from <https://www.freightwaves.com/news/stranger-things-air-cargo-becomes-value-play-over-ocean-freight>. Accessed on 18.09.2021.
4. International Air Transport Association (2020). Recovery Delayed as International Travel Remains Locked Down. Retrieved from <https://www.iata.org/en/pressroom/pr/2020-07-28-02/>. Accessed on 17.09.2021.
5. International Civil Aviation Organization (2021). Effects of Novel Coronavirus (COVID-19) on Civil Aviation: Economic Impact Analysis. Retrieved from https://www.icao.int/sustainability/Documents/Covid-19/ICAO_coronavirus_Econ_Impact.pdf. Accessed on 17.09.2021.
6. UNCTAD (2020). Review of Maritime Transport 2020. Retrieved from <https://unctad.org/topic/transport-and-trade-logistics/review-of-maritime-transport>. Accessed on 16.09.2021.

перевозок для большего числа отраслей. Растущая ценность времени в экономике и все большая популярность доставки товаров для

A RISING VALUE OF TIME IN THE ECONOMY AND INCREASING POPULARITY OF ON-TIME DELIVERY TO CUSTOMERS IS ANOTHER IMPORTANT FACTOR THAT WILL FAVOR AIRFREIGHT CARRIERS IN THE NEAR FUTURE

РАСТУЩАЯ ЦЕННОСТЬ ВРЕМЕНИ В ЭКОНОМИКЕ И ВСЕ БОЛЬШАЯ ПОПУЛЯРНОСТЬ ДОСТАВКИ ТОВАРОВ ДЛЯ КЛИЕНТОВ В ДЕНЬ ЗАКАЗА – ЯВЛЯЮТСЯ ТЕМИ ФАКТОРАМИ, КОТОРЫЕ В БЛИЖАЙШЕМ БУДУЩЕМ БУДУТ ПОВЫШАТЬ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТЬ АВИАПЕРЕВОЗОК

клиентов в день заказа – являются теми факторами, которые в ближайшем будущем будут повышать привлекательность авиаперевозок. Многие недавние исследования показывают, что доставка в тот же день становится очень популярной услугой, и все больше людей готовы платить за нее дополнительную стоимость [Conveyco.com, 2021].

Среди прочего, пандемия COVID-19 задала очень важные тенденции в области транспорта и мобильности во всем мире. Уменьшение разницы в конкурентоспособности между воздушными и морскими перевозками грузов, безусловно, будет иметь важные последствия для мировой торговли и, в частности, для стран, не имеющих выхода к морю. Продолжение этих тенденций в конечном итоге поможет этим странам частично преодолеть фактор отсутствия выхода к морю и улучшить свои позиции в мировой торговле, предоставив им лучший доступ к географически удаленным рынкам. Эти процессы также следует понимать как руководство по выработке экономической политики. В этом свете стратегии инвестирования в логистику и отдельные отрасли с высокими экспортными

возможностями с использованием воздушного транспорта будут иметь больше шансов на успех для стран, не имеющих выхода к морю.

Источники:

1. Bcg.com (2021). Цифровые инновации поднимут доходы от авиаперевозок на новый уровень. Доступно по адресу: <https://www.bcg.com/publications/2021/digitization-in-air-freight-value>. Дата обращения: 18.09.2021.
2. Conveyco.com (2021). 14 статистических данных, показывающих важность доставки в тот же день. Доступно по адресу: <https://www.conveyco.com/delivery-statistics/>. Дата обращения: 17.09.2021.
3. Freightwaves.com (2021). Stranger things: Air cargo becomes value play over ocean freight. Доступно по адресу: <https://www.freightwaves.com/news/>

stranger-things-air-cargo-becomes-value-play-over-ocean-freight. Дата обращения: 18.09.2021.

4. Конференция ООН по торговле и развитию (2020). Обзор морского транспорта 2020. Доступно по адресу: <https://unctad.org/topic/transport-and-trade-logistics/review-of-maritime-transport>. Дата обращения: 16.09.2021.
5. Международная ассоциация воздушного транспорта (2020). Восстановление отложено, поскольку зарубежные поездки остаются заблокированными. Доступно по адресу: <https://www.iata.org/en/pressroom/pr/2020-07-28-02/> Дата обращения: 17.09.2021.
6. Международная организация гражданской авиации (2021). Воздействие нового коронавируса (COVID - 19) на гражданскую авиацию: анализ экономического воздействия. Доступно по адресу: https://www.icao.int/sustainability/Documents/Covid-19/ICAO_coronavirus_Econ_Impact.pdf. Дата обращения: 17.09.2021.

İNSAN BEYNİNİN EDEBİ ESERLER ÜZERİNDEKİ İŞLEVİ

AKHMETOVA AINUR

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ,
ARAŞTIRMACI

ЕУРАЗІЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫ, ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕРІ

КӨРКЕМ ШЫҒАРМА ТУДЫРУДАҒЫ АДАМ МИНЫҢ ҚЫЗМЕТІ

İnsan beyninin işlevine ilişkin bilim dalları ortaya çıktığından beri pek çok bilimsel araştırma yapılmıştır. Nöroloji, fizyoloji, psikoloji, yapay zeka ve bilişsel bilim gibi alanlarda insan beyninin sağ ve sol loblarına çeşitli deneyler yapıp, tahminler ve yeni fikirler ortaya konulmuştur. Bu zamana kadar halkın şuurunda insan beyninin sağ ve sol tarafının kendine has işlev ve özellikleri dikkate alınmayarak beynin sağ tarafına nazaran sol tarafının daha iyi çalıştığı yönünde bir algı hakim olmuştur. 1970'li yıllardan sonra insan beyninin sağ ve sol kısmının işlevini tespit etme amacıyla yapılan deneylerin sayısı çoğalmıştır. Onlardan biri de elektrik akımı ile yapılan deney ile beynin iki tarafının kendine özgü özellikleri ile fonksiyonları detaylı bir şekilde tespit edilmeye başlanmıştır. "Beynin sol tarafına lingüistik, sembolik, dedüktif, entelektüel, rasyonel ve mantıksal özelliklerin, sağ tarafına ise karakteristik ve sezgisel özelliklerin" hakim olduğu tespit edilmiştir (Nikolayenko, 2005). Yani, insan beyninin sağ tarafı karakteristik ve irrasyonel ise, sol tarafı mantıksal düşünmeye, analiz etmeye, karmaşık meseleleri çözmeye odaklanır. İnsan çevredeki bilgiyi görme, hissetme ve dinleme kabiliyetleri sayesinde bilgileri kabul ettiği varsayıldığı, onla-

BU ZAMANA KADAR HALKIN ŞUURUNDA İNSAN BEYNİNİN SAĞ VE SOL TARAFININ KENDİNE HAS İŞLEV VE ÖZELLİKLERİ DİKKATE ALINMAYARAK BEYNİN SAĞ TARAFINA NAZARAN SOL TARAFININ DAHA İYİ ÇALIŞTIĞI YÖNÜNDE BİR ALGI HAKİM OLMUŞTUR

ОСЫ УАҚЫТҚА ДЕЙІН ХАЛЫҚ САНАСЫНДА АДАМ МИНЫҢ ОҢ ЖӘНЕ СОЛ ЖАҚ БӨЛІГІНЕ ТӘН ӨЗІНДІК ФУНКЦИЯСЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ЕСКЕРМЕЙ, МИДЫҢ ОҢ БӨЛІГІНЕ ҚАРАҒАНДА СОЛ ЖАҚ ЖАРТЫСЫ (ДОМИНАНТ) ҚЫЗМЕТ АТҚАРАДЫ ДЕГЕН ТҮСІНІКТЕР ӨМІР СҮРІП КЕЛЕДІ

Адам миының қызметіне қатысты ғылым салалары пайда болғаннан бері көптеген зерттеулер жүзеге асырылды. Нейрология, физиология, неврология, психология, жасанды интеллект және когнитология сынды салаларда адам миының оң және сол жақ жартысына әртүрлі эксперименттер жасалып, болжамдар мен пайымдаулар айтылды. Осы уақытқа дейін халық санасында адам миының оң және сол жақ бөлігіне тән өзіндік функциясы мен ерекшеліктерін ескермей, мидың оң бөлігіне қарағанда сол жақ жартысы (доминант) қызмет атқарады деген түсініктер өмір сүріп келеді. 1970 жылдардан кейін адам миының оң және сол бөлігінің қызметін анықтау мақсатындағы эксперименттер көбейді. Соның бірі – электрлік әсер ету тәжірибесін сынақтан өткізу арқылы мидың екі бөлігінің өзіне тән ерекшелігі мен атқаратын қызметін жан-жақты анықтай түсті. «Мидың сол жағына лингвистикалық, символикалық, дедуктивтік, интеллектуалды, рационалды-логикалық сипаттар, ал оң жағына образдылық, интуитивтілік» тән екендігі айқындалды (Николаенко, 2005). Демек, адам миының оң жақ бөлігі образды, иррационалды келсе, сол жағы логикалық тұрғы-

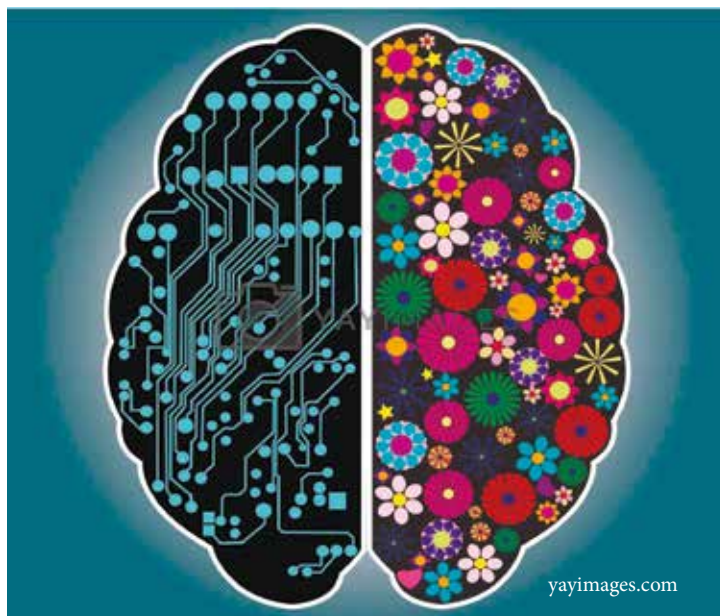
рын yüzde doksanı gözle görülerek beyne ve düşünme sistemine geçmektedir. Beynin sağ tarafı anlamları birbirinden uzak kelimeleri algılayarak (hayat-seyahat, bahar-gençlik), beynin sol tarafı semantik açıdan birbirine yakın kelimeleri seçmeye ve ilişkilendirmeye çalışır (sıvı-su, bilim-kitap) (Nikolayenko, 2005). İnsanın düşünme yetisi bilgileri algılayan kabiliyetlerle doğrudan ilişkilidir. “Orta beyin görme ve işitme reflekslerini kontrol eder” (Schultz ve Schultz, 2018). Bununla birlikte gelecekte insanın bilgiyi algılayan başka kabiliyetlerinin de gelişmesi ve ortaya çıkması da mümkündür. Örneğin, Amerikalı mucit Elon Musk, gelecek on yıl içerisinde dünyanın her noktasına ücretsiz internet sağlamak için hazırlık yapmakta olduğunu duyurduğunda gelecekte insanların interneti düşünceleriyle yönetmelerinin mümkün olduğunu da ileri sürmüştür (Ernur.kz, 2019).

N. Nikolayenko’nun araştırmalarına göre, insan beyninin sol lobu sağ elini, sağ lobu ise sol elini yönetir. Bu hususta araştırmacı evrendeki nesneleri algılamadaki beynin sağ tarafının işlevinde bahsetmiştir. İnsanın sağ beyni çeşitli psikolojik hastalıklara yakalanırsa o insanın etraftaki nesneleri görme ve işitme kabiliyeti bozulur. Yani, buradan hareketle edebî eser yaratmada ve çevredeki-evrendeki nesneleri şiirsel algılamada yazar beyninin sağ lobunun daha aktif çalıştığını söyleyebiliriz. Edebî metnin ise karakterler ile sembol ve simgelerin toplamından oluştuğu aşikârdır. Sol beyin kelimelerden cümle kurmaya, gramatik açıdan doğru metin oluşturmaya ve sonuçları analiz etme fonksiyonun üstlenmiştir (Ivanov, 1983).

Bununla birlikte disiplinlerarası bilişsel araştırmalar insanın beyniyle ilgili çeşitli bilim dallarının başarılı çalışmalarına dayanarak yazar veya şairin edebî eser yaratmada, onun aklının işlevsel özelliklerine dikkat çeker. Bilişsel edebiyat bilimcilerin bilişsel şiir alanını canlandırmasının en önemli sebebi edebî eserin insanın / yazarın düşüncesinin ürünü olduğuna dikkat çekmektir. Diğer taraftan, bu durum, edebî eserin okurun zihinsel süreçlerine etkisini daha derinden incelemek-

da ойлауға, талдау жасауға, күрмеуі қиын мәселелерді шешуге бағытталады. Адам қоршаған ортадағы ақпаратты көру, сез(ін)у және тыңдау қабілеттерінің арқасында қабылдайтын болса, соның 90 пайызы көзбен көру арқылы миға, ойлау жүйесіне енеді. Оң жақ ми мағынасы бойынша алыс жатқан сөздерді ассоциацияласа (өмір – саяхат, көктем – жастық), мидың сол бөлігі семантикасы өте жақын келетін сөздерді байланыстыруға тырысады (сұйықтық – су; білім – кітап) (Николаенко, 2005). Адамның ойлау әрекеті ақпарат қабылдайтын қабілеттермен тікелей байланысты. «Ортаңғы ми бөліктері көру және есту рефлекстерін бақылайды» (Шульц, Шульц, 2018). Сонымен қатар, болашақта адамның ақпарат қабылдайтын басқа қабілеттерінің де ашылуы ғажап емес. Мысалы, америкалық өнертапқыш Илон Маск алдағы он жылдың ішінде әлемнің әрбір нүктесін тегін интернетпен қамтамасыз етуге дайындық жүргізіп жатқанын хабарлаған кезде болашақта тұрғындар интернетті оймен басқаруы мүмкін деп болжам жасады (Ernur.kz, 2019).

Н. Николаенконың зерттеулеріне назар салсақ, адамның сол жақ миы оң қолын және оң жақ миы сол қолын басқарады.

tir. Araştırmalara göre, edebî eserler yaratma sırasında insanın beynindeki bağımsız modüller çok büyük bir işleve sahiptir. Çevredeki bilgiyi kabul edip, işlemeyle meşgul olan görme, hissetme, dokunsal, kavramsal ve len-güistik modüller vardır (Lozinskaya, 2007). Bu modüller çevreden en la-zım olan bilgileri algılar ve beyindeki merkezi bellek eskiden beri kendinde var olan bilgilerle birlikte işleyip, insa-nın beyinde tekrar zihinsel olarak bir süzgeçten geçirerek harekete geçirir. Bununla birlikte, insanın beyini dün-yayı bir bütün olarak değil, parça par-ça olarak algılar (Lozinskaya, 2007). Dünyanın bütüncül bir taklidi sadece edebî eser vasıtasıyla yapılabilir.

İnsanın beynindeki bağımsız mo-düller iki dilli yazarların eserlerinde önemli bir işleve sahiptir. Bir deney sırasında beyin sol tarafına baskı uygulanıp sağ tarafını aktif bir şekilde çalıştırmaya başladığında Rus dilini ileri düzeyde bilen hasta kendi ana dilinde, Türkmence konuşmuştur. De-neyi beyin diğer lobuna değiştirerek yaptığıda aynı hasta Rus dilinde ko-nuşmaya başlamıştır (Çernigovskaya, Balonov, Deglin, 1983). Deneyden gördüğümüz gibi, yabancı dilleri öğ-renmede beyin sağ tarafı büyük bir öneme sahiptir.

XXI. yüzyılı “beynin sol lobu ile düşü-nenler devri” diye tanımlamak müm-kündür. Teknolojinin yardımıyla insa-noğlunun geleceğine ilişkin yapılan araştırmalar ile günümüzdeki biyo-lojik, bilişimsel, astronomik gelişme-ler ve fen bilimleri ve benzeri bilim dallarının ulaştığı başarılar edebiya-tın stilini de etkilemiştir. XX. yüzyılda edebî değeri yüksek eserler çokça yazılmışken günümüz yazarları kısa ve sade cümlelerle edebî eser yarat-maya çalışmaktadırlar. Günümüzdeki kısa ve net olarak (E. Hemingway’in “ayzberg” tekniğiyle yazma) yazma-

YANI, İNSAN BEYNİNİN SAĞ TARAFI KARAKTERİSTİK VE İRRASYONEL İŞE, SOL TARAFI MANTIKSAL DÜŞÜNMEYE, ANALİZ ETMEYE, KARMAŞIK MESELELERİ ÇÖZMEYE ODAKLANIR

ДЕМЕК, АДАМ МИЫНЫҢ ОҢ ЖАҚ БӨЛІГІ ОБРАЗДЫ, ИРРАЦИОНАЛДЫ КЕЛСЕ, СОЛ ЖАҒЫ ЛОГИКАЛЫҚ ТҰРҒЫДА ОЙЛАУҒА, ТАЛДАУ ЖАСАУҒА, КҮРМЕУІ ҚИЫН МӘСЕЛЕЛЕРДІ ШЕШУГЕ БАҒЫТТАЛАДЫ

Тәжірибе жүргізгенде куб пен үйдің үшөлшемді суретін салу барысын-да науқас адамның сол қолынан шыққан сурет түпнұсқаға барынша жақын келген. Бұл тұста зерттеуші кеңістіктегі нысандарды қабылда-уда мидың оң бөлігінің қызметін ерекше атап көрсетеді. Адамның оң жақ миы түрлі психикалық ау-руға шалдықса, оның айналадағы нысандарды көру, есту қабілеті бұзылады. Демек, көркем шығар-ма тудыруда айнала-кеңістіктегі нысандарды поэтикалық тұрғыда қабылдауда автор миының оң жақ жартысы белсенді қызмет атқа-рады деген болжамға келеміз. Ал көркем мәтін образдар мен таң-балардың жиынтығынан тұратыны белгілі. Сол жақ ми сөздерден сөй-лем түзуге, грамматикалық тұрғыда сауатты мәтін құрастыруға, тұжы-рымдарды талдауға бағытталған (Иванов, 1983).

Сонымен қатар, когнитивтік пәна-ралық зерттеулер адам миына қатысты әртүрлі ғылымдардың жетістіктеріне сүйену арқылы жазушы немесе ақынның көркем шығарма тудыруда оның ақыл-ой қызметінің ерекшеліктеріне назар аударады. Когнитивист-әдебиетта-нушылардың когнитивтік поэтика саласын жаңғыртуының басты се-бебі – көркем әдебиеттің адамның / автордың ақыл-ой қызметінің жемісі екендігіне баса назар аудару. Екінші жағынан, көркем туынды-ның қабылдаушы ортаның / оқы-рманның менталды үдерістеріне әсер ету жолдарын тереңірек зерт-теу. Зерттеулерге сәйкес, көркем шығарма тудыруда адам миындағы тәуелсіз модульдер ерекше қыз-мет атқарады. Қоршаған ортадағы ақпаратты қабылдап, өңдеумен айналысатын көру, сезу, кинестети-калық, концептуалдық және линг-

ы seven yazarlar bilinçli bir şekilde böyle bir yola başvurmaktadır. Ancak eski süslü üslubu seven yazarlar ve okurlar da oldukça fazladır. Bazı eski kuşak yazar, şair ve araştırmacılar kısa ve net olarak yazan günümüzdeki genç yazarların edebî eser yazma tekniğini yeterli düzeyde öğrenemediklerini düşünmektedirler (Jumakayeva, 2020). Edebî eserde hem derin bir düşünce hem de edebî bir dil olmalıdır. Ancak edebiyat eleştirmenlerinin edebiyata tesir eden faktörleri de dikkate almaları gerekir.

Bununla birlikte “edebî eser yaratmada beynin sağ tarafına özgü edebî düşünme yetisi kırk yaşına kadar “aktif ve canlı” ise, bu yaşтан sonra bu yetenek zayıflar ve beynin rasyonel düşünme sol tarafına özgü ihtiyarlıkta görülen bilgelik ortaya çıkar. Bu dönemde edebî canlılık zayıflayıp, betimleyici şiir yazma ve dramaturjiden nesire ve sonrasında gazeteciliğe doğru evrilir” (Safronova, 2006). Edebiyat tarihinde bunun gibi vakalarla çokça karşılaşılmaktadır. Örneğin, Kazaklar’ın ünlü yazarı İlyas Esenberlin ve Abiş Kekilba-

вистикалық модульдер өмір сүреді (Лозинская, 2007). Бұл модульдер айналадан ең қажетті деген ақпаратты қабылдайды да, мидағы орталық процессор бұрыннан өзінде сақталған ақпараттармен біріктіріп өңдеп, адам миында менталды репрезентация жасап, әрекетке енгізеді. Сонымен қатар, адам миы әлем көрінісін тұтас емес, үзік-үзік (дискретті) түрде қабылдайды (Лозинская, 2007). Әлемнің тұтас бейнесінің көшірмесін жасауға тек көркем шығарма ғана қабілетті.

Адам миындағы тәуелсіз модульдер билингв жазушылардың шығармашылығында ерекше қызмет атқарады. Тәжірибе барысында мидың сол бөлігіне қысым түсіріп, оң жағын белсенді қызметке енгізгенде орыс тілін жоғары деңгейде меңгерген пациент өз ана тілі – түркімен тілінде сөйлеген. Сынақты ми бөліктеріне ауыстырып жүргізгенде сол пациент орыс тілінде сөйлей бастаған (Черниговская, Балонов, Деглин, 1983). Тәжірибеден байқағанымыздай, шет тілдерін меңгеруге мидың

yev edebî hayatlarına şiir yazarak başlamışlardır. Rus halkının meşhur şairi A. S. Puşkin de hayatının sonuna doğru nesirler yazmıştır. Hatta XX. yüzyılın başlarındaki M. Dulatov, J. Aymavitov, S. Toraygırov, Ş. Kудайberdiұлы, M. Jumabayev gibi Alaş emektarlarının edebiyatın birçok dalında eser verdikleri bilinmektedir.

Sonuç olarak, "AP09259694 Modern Edebiyat Bilimi ve Bilişsel Paradigma" başlıklı bilimsel proje kapsamında yapılan araştırmalara göre, edebiyatla uğraşan yazarların beyin fonksiyonlarında, beynin sağ ve sol lobunun işlevinde her birinin kendine has özelliğinin olduğu saptanmıştır. İnsan beyninin sol lobuna nazaran sağ lobu edebî eser yaratmaya daha uygundur. Bununla birlikte, günümüzde internet ile teknolojinin hızla gelişmesi ve yeni icatların ortaya çıkması edebiyatın stilini (edebî eserin boyutu, betimleme teknikleri vb.) büyük ölçüde etkilemiştir.

**АРАШТИРМАЛАРА
ГӨРЕ, ЕДЕБІ
ЕСЕРЛЕР YAPATMA
CІRASINDA İNSANIN
BEYNİNDEKİ
BAĞIMSIZ
MODÜLLER ÇOK
BÜYÜK BİR İŞLEVE
SAHİPTİR**

**ЗЕРТТЕУЛЕРГЕ
СӘЙКЕС, КӨРКЕМ
ШЫҒАРМА
ТУДЫРУДА АДАМ
МИЫНДАҒЫ
ТӘУЕЛCІЗ
МОДУЛЬДЕР ЕРЕКШЕ
ҚЫЗМЕТ АТҚАРАДЫ**

оң бөлігі ерекше ықпал етеді. Қазақстанда ұлты қазақ, бірақ орыс тілінде жазатын авторлар (бұның ішінде ақын, ғалым-лингвист ретінде түркі дүниесінің дамуына айрықша еңбек сіңірген Олжас Сүлейменовтің есімі ерекше аталады) көп кездеседі. Олар қазақ әдебиетінің дамуына ерекше үлес қосты. Солардың қатарынан аудармашы әрі жазушы Аслан Жақсылықов орыс тілінде «Малғұнның түстері» («Сны окаянных») деп аталатын романдар сериясын жазған. Романның көркемдік тілі өте күрделі деп айтуға болады. Көркем әдебиет оқуға дағдыланбаған оқырманға бұл романдағы ой қабаттарын, мәтін деңгейлерін ажырату қиынға соғады. Сондай-ақ, автордың ойлау жүйесін, мәтіндегі символдық таңбаларды түсіну де оңай емес.

XXI ғасырға «мидың сол жақ жартысымен ойлайтындар дәуірі» деген сипаттама беруге болады.

itchronicles.com

Edebî eserdeki karakter ile yazarın düşüncesinin özelliklerini, şuuru ile edebiyatın tüm edebî sistemini yeni bir açıdan, bilişsel paradigmada incelemek oldukça önemlidir. Bu tür araştırmalar verimliliği ve kapsamı bakımından edebiyat bilimi alanını daha üst basamaklara taşımaya ve edebî eserler bağlamında insan beyninin mekanizmasıyla ilgili yeni görüşler sunmaya yardımcı olacaklardır.

Kaynakça:

1. Bereke Jumakayeva (2020). "Kesintisiz Avaz" Nasıl Bir Hikâye?. Alınan yer: <https://qazaqadebieti.kz/24476/zdiksiz-aeuz-andaj-gime>. Erişim tarihi: 23.09.2021.
2. Duane Schultz ve Sydney Ellen Schultz (2018). Modern Psikoloji Tarihi. 11. Baskı, Almatı: Millî Çeviri Bürosu, s. 488. Alınan yer: <https://openu.kz/ru/books/19>. Erişim tarihi: 23.09.2021.
3. Ernur.kz (2019). Bütün insanlar ücretsiz internet ağını kullanırlar. Alınan yer: <http://ernur.kz/gadzhetter/barlyk-adam-tegin-ghalamtor-zhelisin-paidalanady>. Erişim tarihi: 21.09.2021.
4. Evgeniya Lozinskaya (2007). Bir Düşünce Olarak Edebiyat: XX. ve XXI. Yüzyıllarda Bilişsel Edebiyat Bilimi. Moskova, İNİON Ran, 2007, s. 166. Alınan yer: <https://docplayer.com/68662370-Literatura-kak-myshlenie.html>. Erişim tarihi: 25.08.2021.
5. İvanov, Vyacheslav (1983). Metin ve Kültür. Tartu Devlet Üniversitesi Bilim İnsanlarının Yazıları: 635. Tartu: Tartu Devlet Üniversitesi, s. 154.

Технология арқылы адамзаттың болашағына қатысты жасалған зерттеулер мен бүгінгі биологиялық, ақпараттық, ғарыштық, жаратылыстану, т.б. ғылымдары қол жеткізген жаңалықтар көркем әдебиеттің стиліне де ықпал етті. Қазақ әдебиеті контекстінде алып қарайтын болсақ, XX ғасырда тілі көркем шығармалар көптеп жазылса, қазіргі буын жазушылары қысқа және қарапайым сөйлемдермен әдебиет тудыруға тырысады. Бүгінгі қысқа және нақты жазғанды (Э. Хемингуэйдің «айсберг» әдісімен жазу) ұнататын авторлар саналы түрде осындай қадамға барады. Алайда бұрынғы әшекейлі стилді ұнататын жазушылар мен оқырмандар да көп кездеседі. Кейбір аға буын жазушы, ақындар мен зерттеушілер қысқа, нақты жазатын қазіргі жас авторларды көркем шығарма жазудың техникасын жеткілікті меңгермеген деп есептейді (Жұмақаева, 2020). Көркем шығармада терең ой да, көркемдік тіл де болуы қажет. Дегенмен, әдебиет сыншылары әдебиетке ықпал ететін факторларды да ескергені жөн.

Сонымен қатар, «жеке әдеби шығар-

6. Lyudmila Safronova, (2016). V. Pelevina'nın "Аmpir V" Romanının Bilişsel Edebiyat Bilimi Açısından İncelenmesi. Cuadernos de Rusística Española: 12. ss. 71-83.
7. Nikolay Nikolayenko (2005). Sanat Psikolojisi. Ders Kitabı. s. 277.

машылықта мидың оң бөлігіне тән көркемдік ойлау үдерісі қырық жасқа дейін «жанып» тұрса, арықарай сарқылып, мидың рационалды ойлайтын сол бөлігіне тән қарттық даналық пайда болады. Бұл кездерде шығармашылық белсенділік төмендеп, суреткер поэзия мен драматургиядан прозаға, одан кейін публицистикаға ауысады» (Сафронова, 2006). Әдебиет тарихында мұндай тәжірибе жиі кездеседі. Мысалы, қазақтың көрнекті жазушысы Илияс Есенберлин, Әбіш Кекілбаев шығармашылықтарын өлең жазудан бастаған. Орыстың танымал ақыны А.С. Пушкин де өмірінің соңында проза жазған. Тіпті, XX ғасыр басындағы М.Дулатов, Ж.Аймауытов, С.Торайғыров, Ш.Құдайбердіұлы, М.Жұмабаев сынды Алаш арыстары әдебиеттің көп жанрында қалам тербегені белгілі.

Қорыта келгенде, «AP09259694 Қазіргі әдебиеттану және когнитивтік парадигма» атты ғылыми жоба аясында жүргізген зерттеулерімізге сәйкес, шығармашылықпен айналысуда автордың ми механизмдерінің – мидың оң және сол жақ бөліктерінің қызметіне тән өзіндік ерекшеліктері сарапталды. Адам миының сол жақ жарты шарына қарағанда оң жақ бөлігі көркем шығармашылық тудыруға бейім келеді. Сонымен қатар, қазіргі уақытта Интернет пен технология қарқынды дамуы мен өнертабыстардың ашылуы көркем әдебиет стиліне де (көлемі, суреттеудің әдіс-тәсілдері) де айтар-

лықтай әсер етті.

Көркем әдебиеттегі кейіпкер мен автордың ақыл-ой қызметінің ерекшеліктерін, сана-сезімі мен әдебиеттің тұтас көркемдік жүйесін жаңа қырынан – когнитивтік парадигмада зерттеу маңызы әрі өзекті саналады. Мұндай зерттеулер өнімділігі мен әлеуеті тұрғысынан алғанда гуманитариядағы әдебиеттану саласын жоғары са-тыға көтеруге және көркем әдебиет контекстінде адам миының механизмдеріне қатысты жаңаша пайымдаулар ұсынуға ықпал етеді.

Дереккөз:

1. Береке Жұмақаева (2020). «Үздіксіз әуез» қандай әңгіме?. Сілтеме: <https://qazaqadebiati.kz/24476/zdiksiz-aeuez-andaj-gime>. Қаралған уақыты: 23.09.2021.
2. Дуэйн Шульц, Сидни Эллен Шульц (2018). Қазіргі психология тарихы. 11-басылым. – Алматы: Ұлттық аударма бюросы. 448 б. Сілтеме: <https://open.kz/ru/books/19>. Қаралған уақыты: 23.09.2021.
3. Ernur.kz (2019). Барлық адам тегін ғаламтор желісін пайдаланады. Сілтеме: <http://ernur.kz/gadzhetter/barlyk-adam-tegin-ghalamtor-zhelisin-paidalanady>. Қаралған уақыты: 21.09.2021
4. Евгения Лозинская (2007). Литература как мышление: когнитивное литературоведение на рубеже XX-XXI веков. – Москва: ИНИОН РАН, 2007. – 166 с. Сілтеме: <https://docplayer.com/68662370-Literatura-kak-myshlenie.html>. Қаралған уақыты: 25.08.2021.
5. Иванов, Вячеслав (1983). Текст и культура. Ученые записки Тартуского государственного университета: 635. Тарту: Тартуский государственный университет, 154 с.
6. Людмила Сафронова (2016). Поэтика романа В.Пелевина «Ампир В» в аспекте когнитивного литературоведения // Cuadernos de Rusística Española: 12. 71-83.
7. Николай Николаенко (2005). Психология творчества. Учебное пособие. 277 с.

XXI. YÜZYILI "BEYNİN SOL LOBU İLE DÜŞÜNENLER DEVRİ" DİYE TANIMLAMAK MÜMKÜNDÜR

XXI ҒАСЫРҒА
«МИДЫҢ СОЛ ЖАҚ
ЖАРТЫСЫМЕН
ОЙЛАЙТЫНДАР
ДӘУІРІ» ДЕГЕН
СИПАТТАМА БЕРУГЕ
БОЛАДЫ

NEW EDUCATIONAL STRATEGIES ARE IN DEMAND

PROF. GULNAR NADIROVA

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
SENIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

НУЖНЫ НОВЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ СТРАТЕГИИ

By analogy with the fourth industrial revolution in the world, education is approaching a new model in its development - 4.0. This means that universities should become more socially active actors in terms of the development of society, human capital and carry out this transformation based on new technologies [Schwab, 2017]. The purpose of this transformation is to prepare a decent workforce for the future by creating the necessary skills for students' successful adaptation to the future labor market. In terms of skills, they are about the same: digital know-how, creativity, innovation, management, and leadership skills, the use of digital technologies by universities to provide educational services. However, Model 3.0 education, which was already technological and student-centered, became even more personalized, creative, and innovative with version 4.0. [Mondaca, 2020].

Technologies within this model should be used more widely and become more accessible. It should be recalled that the COVID 19 pandemic is also pushing the education system in this direction. At the same time, continuous development and continuous learning extend not only to students, but also to teachers, since the joint creativity of both groups is at the forefront, and the presence

**UNIVERSITIES
SHOULD BECOME
MORE SOCIALLY
ACTIVE ACTORS
IN TERMS OF THE
DEVELOPMENT OF
SOCIETY, HUMAN
CAPITAL AND
CARRY OUT THIS
TRANSFORMATION
BASED ON NEW
TECHNOLOGIES**

**УНИВЕРСИТЕТЫ
ДОЛЖНЫ СТАТЬ
БОЛЕЕ СОЦИАЛЬНО
АКТИВНЫМИ
ИГРОКАМИ С ТОЧКИ
ЗРЕНИЯ РАЗВИТИЯ
ОБЩЕСТВА,
ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО
КАПИТАЛА И
ПРОВОДИТЬ ЭТУ
ТРАНСФОРМАЦИЮ
НА ОСНОВЕ НОВЫХ
ТЕХНОЛОГИЙ**

По аналогии с четвертой промышленной революцией в мире образование приближается в своем развитии к новой модели - 4.0. Это означает, что университеты должны стать более социально активными игроками с точки зрения развития общества, человеческого капитала и проводить эту трансформацию на основе новых технологий [Шваб, 2017]. Цель этой трансформации - подготовить достойную рабочую силу для будущего путем создания необходимых навыков для успешной адаптации студентов к будущему рынку труда. С точки зрения навыков они примерно одинаковы: цифровые ноу-хау, творчество, инновации, навыки управления и лидерства, использование университетами цифровых технологий для предоставления образовательных услуг. Однако образование по модели 3.0, которое уже было технологическим и ориентированным на учащихся, с версией 4.0 становится еще более персонализированным, креативным и инновационным. [Мондака 2020].

Технологии в рамках этой модели должны использоваться шире, становиться доступнее. Следует напомнить, что пандемия Covid 19 также подталкивает систему обра-

of a diploma, as we understand it, does not give grounds for reassurance to either yesterday's graduates or people with experience. Many professionals realize from their own experience that the learning process, according to the lifelong learning (LLL) concept, can last a lifetime. Personalized learning, as one of the key principles of Model 4.0, applies to the entire system, above all to learning adapted to the preferences and interests of different learners, as well as their unique needs and abilities. Academic objectives, curriculum, and content, and teaching method and pace may vary in an individual learning environment [Basye, 2018].

As for personalized learning, it involves the learner in creating learning activities and is more dependent on the learner's interests and innate curiosity. This method is very different from the way most teachers traditionally interact with students. Personalization, in addition to responding to the needs and interests of students, teaches them to manage their learning - to control it and own it. Students are not just objects, but participants in the process. For teachers, personalized learning is more about contributing to the creation of something new than the dissemination of what is already available.

звання в цьому напрямленні. При цьому неперервне развитие и непрерывное обучение распространяются не только на студентов, но и на преподавателей, поскольку во главе угла стоит совместное творчество обеих групп, а наличие диплома, как мы его понимаем, не дает оснований для успокоения как вчерашним выпускникам, так и людям с опытом работы. Многие профессионалы на собственном примере осознают, что процесс обучения, согласно концепции LLL, может длиться всю жизнь. Персонализированное обучение, как один из ключевых принципов Модели 4.0, применяется ко всей системе, прежде всего к обучению, адаптированному к предпочтениям и интересам разных учащихся, а также их уникальным потребностям и способностям. Академические цели, учебная программа и содержание, а также методы и темп обучения могут варьироваться в зависимости от индивидуальной учебной среды. [Басье, 2018].

Что касается персонализированного обучения, оно вовлекает учащегося в создание учебных мероприятий и больше зависит от интересов и врожденного любопытства учащегося. Этот метод сильно отличается от того, как большинство педагогов традиционно взаимодействуют с учениками.

It is obvious that in the conditions of traditional teaching methods, group work, as well as the previous system of lectures and seminars, the possibilities of individualization and personalization of training cannot be fully realized. This type of learning can only be achieved within the educational and technological context, which includes the use of digital technologies and new intellectual strategies both in the educational process and in the administration process. Experts believe that universities should create electronic information and educational environments [Karpenko et al., 2019]. Full implementation of personalization of education is possible only in those universities that can collect and process "big data" about students, relying on modern information technologies. We are witnessing the emergence and development of such a context, including constructivist learning theory, action-oriented learning theory, blended learning mode, flipped classroom, a teaching model providing a theoretical basis for one-to-one learning, as well as a variety of methods such as online courses, micro-class, MOOC (Massive Open Online Course), SPOC (Small private online course) and other innovations.

There is a group of students for whom personalization in the learning process is especially relevant. We are talking about qandas-students, ethnic Kazakhs, who receive education at universities in Kazakhstan within the framework of the grant program of the Ministry of Education and Science. These young people require special attention from the state, especially in the initial period of their integration into Kazakhstani society, given that they responded to the invitation of the highest officials of this state and entrusted their future to this country. Concerning this social group of students, a strategically thought-out approach on the part of

**PERSONALIZED
LEARNING IS
MORE ABOUT
CONTRIBUTING TO
THE CREATION OF
SOMETHING NEW**

**ПЕРСОНАЛИЗИ-
РОВАННОЕ
ОБУЧЕНИЕ - ЭТО
БОЛЬШЕ ВКЛАД В
СОЗДАНИЕ ЧЕГО-ТО
НОВОГО**

Персонализация, помимо реагирования на потребности и интересы студентов, учит их управлять своим обучением - контролировать его и владеть им. Студенты - не просто объекты, но участники процесса. Для преподавателей персонализированное обучение - это больше вклад в создание чего-то нового, чем распространение того, что уже доступно.

Очевидно, что в условиях традиционных методов обучения, групповой работы, а также прежней системы лекций и семинаров возможности индивидуализации и персонализации обучения не могут быть полностью реализованы. Этот тип обучения может быть достигнут только в образовательном и технологическом контексте, который включает использование цифровых технологий и новых интеллектуальных стратегий как в образовательном процессе, так и в процессе администрирования. Эксперты считают, что университеты должны создавать электронную информационно-образовательную среду [Карпенко и др., 2019]. Полная реализация персонализации обучения возможна только в тех вузах, которые могут собирать и обрабатывать «большие данные» о студентах, опираясь на современные информационные технологии. Мы являемся свидетелями появления и развития такого контекста, включая конструктивистскую теорию обучения, теорию обучения, ориентированного на действия, смешанный режим обучения, перевернутый класс, модель обучения, обеспечивающую теоретическую основу для индивидуального обучения, а также такие разнообразные методы, как онлайн-курсы, микроклассы, МООС (массовый открытый онлайн-курс), СПОС (небольшой частный онлайн-курс) и другие инновации.

Есть группа студентов, для которых

the academic sphere is simply necessary, this is part of the great responsibility that society assumed after the initiation of the program to return the qandastar to their historic homeland.

In this regard, universities assume their share of responsibility for the inclusive and high-quality implementation of the educational process, namely, preparing students so that they are involved in independent cognitive activity and learn to build their educational trajectories. We believe that this will allow students-qandastar, in the process of socialization in Kazakhstan, to independently acquire new knowledge and new skills in professional activities throughout their lives. The ability to design an educational trajectory on their own contributes to the effective adaptation and the creation of social status in their historical homeland, where they have not yet formed it.

In other words, the education system should make sure that people who find themselves in a new environment, sometimes having a poor command of the language of interethnic communication, torn from the social and professional ties of the country of residence,

персонализация в процессе обучения особенно актуальна. Речь идет о кандасах-студентах, этнических казахах, которые получают образование в вузах Казахстана в рамках грантовой программы Министерства образования и науки. Эти молодые люди требуют особого внимания со стороны государства, особенно в начальный период их интеграции в казахстанское общество, учитывая, что они откликнулись на приглашение высших должностных лиц этого государства и доверили свое будущее этой стране. В отношении этой социальной группы студентов просто необходим стратегически продуманный подход со стороны академической сферы, это часть той большой ответственности, которую взяло на себя общество после запуска программы по возвращению кандасов на историческую родину.

В связи с этим университеты берут на себя свою долю ответственности за инклюзивную и качественную реализацию образовательного процесса, а именно подготовку студентов к самостоятельной познавательной деятельности и обучению выстраиванию своих образовательных траекторий. Мы считаем, что это позволит

can find ways for quick and successful adaptation in Kazakhstan through the system of acquiring new skills and abilities, be prepared for exams to obtain certificates, get a second education, take language courses. It is about expanding the student population under the patronage of the country's education system. The Ministry of Education and Science, as we see it, should initiate an early modernization of the education system to anticipate the skills required in the future and to ensure investment in training not only students but also teaching staff. On the other hand, the diversity-oriented LLL learning strategy is one of the most promising and even inevitable modern institutional strategies for engaging qandastar in active social and professional activities.

The initiative to invite ethnic Kazakhs to study in Kazakhstan was put forward by the power structures. However, the responsibility for the implementation of this project fell on the teachers and administration of universities, the Ministry of Education and Science, local executive bodies, and public organizations, which were not properly trained. Many of the problems and expectations of students can and should be addressed by universities, or at least with their active participation [Nade, 2017]. At the same time, providing returnee students with a personalized planned and differentiated learning environment is an inherent responsibility of any higher education institution.

All institutional strategies aimed at this target group inevitably imply that qandas-students must adapt to the university. This is not entirely true; universities also need to adapt to the specifics of these students. It is a mistake to think that universities can remain unchanged, especially in the modern conditions of the transformation of higher education systems around the world, caused both by the

THE DIVERSITY-ORIENTED LLL LEARNING STRATEGY IS ONE OF THE MOST PROMISING AND EVEN INEVITABLE MODERN INSTITUTIONAL STRATEGIES

СТРАТЕГИЯ ОБУЧЕНИЯ LLL, ОРИЕНТИРОВАННАЯ НА РАЗНООБРАЗИЕ, ЯВЛЯЕТСЯ ОДНОЙ ИЗ САМЫХ МНОГООБЕЩАЮЩИХ И ДАЖЕ НЕИЗБЕЖНЫХ СОВРЕМЕННЫХ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ СТРАТЕГИЙ

студентам-кандасам, в процессе социализации в Казахстане, самостоятельно приобретать новые знания и новые навыки в профессиональной деятельности на протяжении всей жизни. Умение самостоятельно выстраивать образовательную траекторию способствует эффективной адаптации и созданию социального статуса на своей исторической родине, где они его еще не сформировали.

Другими словами, система образования должна обеспечивать, чтобы люди, оказавшиеся в новой среде, порой плохо владеющие языком межнационального общения, оторванные от социальных и профессиональных связей страны проживания, могли найти пути для быстрой и успешной адаптации в Казахстане через систему приобретения новых навыков и умений, подготовиться к экзаменам на получение сертификатов, получить второе образование, пройти языковые курсы. Речь идет о расширении студенческого контингента под патронатом образовательной системы страны. Министерство образования и науки, на наш взгляд, должно инициировать скорейшую модернизацию системы образования, чтобы предвидеть навыки, которые потребуются в будущем, и обеспечить инвестиции в обучение не только студентов, но и преподавательского состава. И, с другой стороны, стратегия обучения LLL, ориентированная на разнообразие, является одной из самых многообещающих и даже неизбежных современных институциональных стратегий для вовлечения кандасов в активную социальную и профессиональную деятельность.

Инициатива приглашения этнических казахов на учебу в Казахстан была выдвинута властными структурами. Однако ответственность за реализацию этого проекта лежала на преподавателях и администра-

accumulated problems in the pre-coronavirus period, and by the shocking conditions of the pandemic [Mints, 2021].

We conclude that the programs and platforms for the training of qandastar should become the object of deeper scientific, social and political analysis so that the differentiated approach to their training receives theoretical justification and a broader methodological vision that is understandable for performers.

The research was funded by the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP08957435).

References:

1. Basye, Dale (2018). Personalized vs. differentiated vs. individualized learning. Received from <https://www.iste.org/explore/Education-leadership/Personalized-vs.-differentiated-vs.-individualized-learning>. Accessed on 24.10.2021.
2. Karpenko, Olga, Lukyanova, Anna, Vasily, Bugai, Shchedrova, Irina (2019). Individualization of Learning: Study of Educational Technologies // *Journal of History Studies in Culture and Art*, 8 (3), pp. 81-90.
3. Mints, Beth (2021). Neoliberalism and the crisis in higher education: the cost of ideology // *American Journal of Economics and Sociology*. No. 80 (1), pp.

ции вузов, Министерстве образования и науки, местных исполнительных органах и общественных организациях, которые не прошли должной подготовки. Многие проблемы и ожидания студентов могут и должны решаться университетами или, по крайней мере, при их активном участии [Нэйд, 2017.]. В то же время предоставление студентам-репатриантам индивидуально спланированной и дифференцированной среды обучения является неотъемлемой обязанностью любого высшего учебного заведения.

Все институциональные стратегии, нацеленные на эту целевую группу, неизбежно предполагают, что кандасы-студенты должны адаптироваться к университету. Это не совсем правда; университетам также необходимо адаптироваться к специфике этих студентов. Ошибочно думать, что университеты могут оставаться неизменными, особенно в современных условиях трансформации систем высшего образования во всем мире, вызванной как накопившимися проблемами в докоронавирусный период, так и шокирующими условиями пандемии [Минц, 2021].

79-112.

4. Mondaca, Daniel (2020). Differences Between Education 1.0 to 4.0 7//Educational Games. Received from <https://www.7generationgames.com/differences-between-education-1-0-to-4-0/> Accessed on 20.09.2021.
5. Nade, Kosmin (2017). There is no such thing as a “typical” student: a narrative approach to the experiences of migrant students in Portugal (publication no. 10731489) [Ph.D. dissertation, University of Porto]. — ProQuest LLC.
6. Schwab, Klaus (2017). The fourth industrial revolution / Translated from English. M.: Publishing House “E”. Switzerland.

Мы пришли к выводу, что программы и платформы для обучения кандасов должны стать объектом более глубокого научного, социального и политического анализа, чтобы дифференцированный подход к их обучению получил теоретическое обоснование и более широкое методологическое видение, понятное для исполнителей.

Работа выполнена при финансовой поддержке Комитета науки Министерства об-

разования и науки Республики Казахстан (грант № AP08957435).

Источники:

1. Басье, Дейл (2018). Индивидуализированное, дифференцированное и персонализированное обучение. Доступно по адресу: <https://www.iste.org/explore/Education-leadership/Personalized-vs.-differentiated-vs.-individualized-learning>. Дата обращения: 24.10.2021.
2. Карпенко, Ольга, Лукьянова, Анна, Василий, Бугай, Щедрова, Ирина (2019). Индивидуализация обучения: изучение образовательных технологий // Вестник истории культуры и искусства, 8 (3), с. 81-90.
3. Минц, Бет. (2021). Неoliberalism and crisis in higher education: the price of ideology // Американский журнал экономики и социологии. № 80 (1), 79-112.
4. Мондака, Даниэль (2020). Различия между образованием 1.0 к 4.0 7 // Образовательные игры. Доступно по адресу: <https://www.7generationgames.com/differences-between-education-1-0-to-4-0/> Дата обращения: 20.09.2021.
5. Нэйд, Космин (2017). Не существует такой вещи, как «типичный» студент: повествовательный подход к опыту студентов-мигрантов в Португалии (публикация № 10731489) [Ph.D. диссертация, Университет Порту]. - ProQuest LLC.
6. Шваб, Клаус (2017). Четвертая промышленная революция / Пер. С англ. М.: Издательство «Э». Швейцария.

UKRAINIAN-KAZAKH RELATIONS: PROSPECTS FOR COOPERATION

SOFIA PETROVA

RESEARCH ANALYST OF UKRAINIAN CONSULTING FIRM ADAstra AGENCY

АНАЛИТИК УКРАИНСКОЙ КОНСАЛТИНГОВОЙ КОМПАНИИ ADAstra AGENCY

УКРАИНСКО-КАЗАХСКИЕ ОТНОШЕНИЯ: ПЕРСПЕКТИВЫ СОТРУДНИЧЕСТВА

The Republic of Kazakhstan occupies an important place in Ukraine's foreign policy. Interstate cooperation is due to a common history in the Soviet era, traditionally strong ties between the two diasporas, and friendly political and economic relations. Ukraine was one of the first states to recognize Kazakhstan immediately after the declaration of its independence on December 16, 1991. Kazakhstan recognized Ukraine on December 23, 1991 and on July 23, 1992 diplomatic relations were established between the two countries.

Speaking about the states' interests, they actually coincide in many areas. For instance, both countries are located in the so-called buffer zones: Ukraine - between Russia and Europe, Kazakhstan - between Russia and China. From this follows the similarity of the geopolitical interests of our states: Kazakhstan seeks to strengthen its position in Europe, and Ukraine - to expand its presence in Central Asia. What's more, both countries have an intention to become part of a chain that would unite Europe and Asia.

That is why the development of cooperation with Kazakhstan is of great importance for Ukraine. Among the factors contributing to the development of effective interstate relations

THE MAIN DIRECTIONS: COOPERATION IN THE FIELD OF ENERGY AND IN SUCH AREAS AS TRANSPORT, MILITARY, AGRO-INDUSTRIAL

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ: СОТРУДНИЧЕСТВО В СФЕРЕ ЭНЕРГЕТИКИ И В ТАКИХ ОБЛАСТЯХ, КАК ТРАНСПОРТНАЯ, ВОЕННАЯ, АГРОПРОМЫШЛЕННАЯ

Республика Казахстан занимает важное место во внешней политике Украины. Межгосударственное сотрудничество обусловлено общей историей в советское время, традиционно прочными связями между двумя диаспорами и дружескими политическими и экономическими отношениями. Украина была одним из первых государств, признавших Казахстан сразу после провозглашения его независимости 16 декабря 1991 года. Казахстан признал Украину 23 декабря 1991 года, и 23 июля 1992 года между двумя странами были установлены дипломатические отношения.

Если говорить об интересах государств, то они действительно во многом совпадают. Например, обе страны расположены в так называемых буферных зонах: Украина - между Россией и Европой, Казахстан - между Россией и Китаем. Из этого следует схожесть геополитических интересов наших государств: Казахстан стремится укрепить свои позиции в Европе, а Украина - расширить свое присутствие в Центральной Азии. Более того, обе страны намерены стать частью цепочки, которая объединит Европу и Азию.

Вот почему развитие сотрудничества с Казахстаном имеет большое

is Ukraine's interest in participating in geopolitical and geoeconomic processes taking place in Central Asia, where Kazakhstan is a regional leader as well as the need for cooperation in the energy sector. In turn, for Kazakhstan Ukraine is a path to European markets, which is one of the main goals of bilateral cooperation [Tokar & Ruban, 2016]. Accordingly, the following analysis reflects the prospects for cooperation between the two countries in the context of intensifying bilateral relations. The study highlights the strong potential of cooperation between Kazakhstan and Ukraine in the economic, energy, military, agricultural, digital and cultural and humanitarian spheres.

If we're talking about economic cooperation, it is one of the main priorities of Ukrainian-Kazakh relations. The main directions for the near future: comprehensive cooperation in the field of energy, as well as in such strategic areas as transport, military, agro-industrial [Polyakova, 2012]. Currently, there are several formats of dialogue between the states on the economy, including one of them - the Interstate Ukrainian-Kazakh Commission on Economic Cooperation, which met on June 18, 2021. The parties discussed a number of

значение для Украины. Среди факторов, способствующих развитию эффективных межгосударственных отношений: заинтересованность Украины в участии в геополитических и геоэкономических процессах, происходящих в Центральной Азии, где Казахстан является региональным лидером, а также необходимость сотрудничества в энергетической сфере. В свою очередь, для Казахстана Украина - путь к европейским рынкам, что является одной из основных целей двустороннего сотрудничества [Токар, Рубан 2016]. Соответственно, ниже следующий анализ отражает перспективы сотрудничества между двумя странами в контексте активизации двусторонних отношений. В исследовании подчеркивается потенциал сотрудничества между Казахстаном и Украиной в экономической, энергетической, военной, сельскохозяйственной, цифровой, культурной и гуманитарной сферах.

Если мы говорим об экономическом сотрудничестве, это один из основных приоритетов украинско-казахстанских отношений. Основные направления на ближайшее время: всестороннее сотрудничество в сфере энергетики, а также в таких

issues related to the development of bilateral cooperation in the fields of agriculture, infrastructure, energy, science and technology, investment, industry, space, health, transport and transit, tourism, IT and cooperation in public procurement under the WTO Agreement. In the future, new formats of dialogue between the two countries could be created, which was also mentioned at the 14th meeting on June 18, 2021.

One of the possible ways to develop trade and economic relations, it was also confirmed by the head of the Kazakh delegation Darkhan Kaletaev, is to open *the Kazakhstan Trade House* in Kiev and *the Ukrainian Trade House* in Nur-Sultan. This way visibility of the products of both countries would be increased and the potential of developing trade ties between Kazakhstan and Ukraine would be enhanced.

In addition, Kazakhstan is interested in diversifying the transportation of *oil and gas* to European and Asian markets. Ukraine, on the other hand, is looking for alternative energy sources to reduce its dependence on Russia and strengthen its own energy security. On June 18, 2021 Kyiv has announced its desire to supply and transit Kazakh oil through the Odesa-Brody and Druzhba pipelines. At the same time, Ukraine intends to become part of the transit route "Europe - Central Asia", where the point of entry into Europe bypassing Russia would be Ukrainian ports [Government portal, 2021]. The organization of such supplies will meet the needs of European consumers in light grades of oil and at the same time ensure the diversification of supply routes by Kazakh oil companies to EU countries. Ukraine is also interested in supplying Kazakhstan with its own production equipment for the oil and gas industry: drilling rigs and pumps, pipeline fittings and trucks [Polyakova, 2012].

KAZAKHSTAN IS INTERESTED IN DIVERSIFYING THE TRANSPORTATION OF OIL AND GAS TO EUROPEAN AND ASIAN MARKETS

КАЗАХСТАН ЗАИНТЕРЕСОВАН В ДИВЕРСИФИКАЦИИ ТРАНСПОРТИРОВКИ НЕФТИ И ГАЗА НА ЕВРОПЕЙСКИЕ И АЗИАТСКИЕ РЫНКИ

стратегических направлениях, как транспортная, военная, агропромышленная [Полякова, 2012]. В настоящее время существует несколько форматов диалога между государствами по вопросам экономики, в том числе один из них - Межгосударственная украинско-казахстанская комиссия по экономическому сотрудничеству, заседание которой состоялось 18 июня 2021 года. Стороны обсудили ряд вопросов, связанных с развитием экономики. двустороннее сотрудничество в сферах сельского хозяйства, инфраструктуры, энергетики, науки и технологий, инвестиций, промышленности, космоса, здравоохранения, транспорта и транзита, туризма, информационных технологий и сотрудничества в сфере государственных закупок в рамках Соглашения ВТО. В перспективе могут быть созданы новые форматы диалога между двумя странами, о чем также говорилось на 14-й встрече 18 июня 2021 года.

Одним из возможных путей развития торгово-экономических отношений, и это также подтвердил глава казахстанской делегации Дархан Калетаев, является открытие Казахстанского торгового дома в Киеве и Украинского торгового дома в Нур-Султане. Таким образом повысится узнаваемость продукции обеих стран и увеличится потенциал развития торговых связей между Казахстаном и Украиной.

Кроме того, Казахстан заинтересован в диверсификации транспортировки нефти и газа на европейские и азиатские рынки. С другой стороны, Украина ищет альтернативные источники энергии, чтобы уменьшить свою зависимость от России и укрепить свою собственную энергетическую безопасность. 18 июня 2021 года Киев заявил о своем желании поставлять и транспортировать казахстанскую

Furthermore, the Ukrainian side is currently interested in increasing domestic production of petroleum products in order to reduce import dependence on Russia and Belarus. The basis for this may be modernization of one of the existing refineries in Ukraine. The most promising in this regard is the Drohobych refinery, which has a number of advantages, namely: diversification of raw material supply channels (the ability to supply oil to refineries through the Odessa-Brody and Druzhba pipelines); high capacity of connected oil pipelines; own railway depot etc. Therefore, an interesting prospect for Kazakhstan would be not only oil exports, but also investment in the above-mentioned Ukrainian enterprise [UIF, 2021].

Kazakhstan also remains interested in using the capacity and supply of products of the Ukrainian *military-industrial complex*, including unmanned aircraft, aviation simulators as well as modernization of An-2 and An-2-100 aircraft. Such measures will contribute to the deepening of military-technical cooperation as well as the promotion of domestic products on the Kazakh market. The development of this industry opens up new opportunities for collaboration between the two states as a

нефть по трубопроводам Одесса-Броды и Дружба. В то же время Украина намерена стать частью транзитного маршрута «Европа - Центральная Азия», где точкой входа в Европу в обход России будут украинские порты [Правительственный портал, 2021]. Организация таких поставок позволит удовлетворить потребности европейских потребителей в светлых сортах нефти и одновременно обеспечит диверсификацию маршрутов поставок казахстанскими нефтяными компаниями в страны ЕС. Украина также заинтересована в поставках Казахстану собственного производственного оборудования для нефтегазовой отрасли: буровых установок и насосов, трубопроводной арматуры и грузовиков [Полякова, 2012].

Кроме того, украинская сторона в настоящее время заинтересована в увеличении внутреннего производства нефтепродуктов, чтобы снизить импортную зависимость от России и Беларуси. Основой для этого может стать модернизация одного из действующих НПЗ в Украине. Наиболее перспективным в этом плане является Дрогобычский НПЗ, обладающий рядом преимуществ, а именно: диверсификация

whole [Polyakova, 2012].

There is great potential for cooperation in the field of *agriculture*. A number of Ukrainian companies offered their Kazakh partners to implement specific projects in the agricultural sector. This includes a proposal by Fadeev-Agro to introduce effective technologies for processing and ensuring the safety of grain crops at the enterprises of the Kazakh agro-industrial complex. In addition, the Kharkiv Mechanical Plant is ready to build feed mills, the Smilyansky Machine-Building Plant offers to produce equipment for bakeries, and the Poltava Machine-Building Plant offers equipment for meat processing.

In turn, Kazakhstan wants to supply its own agricultural products to the Ukrainian market. To achieve this goal, the Committee for Veterinary Control and Supervision of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan invited representatives of the Ukrainian State Service for Food Safety and Consumer Protection to visit Kazakh enterprises for dairy, fish and beekeeping products to ensure their high quality. Nur-Sultan

каналов поставок сырья (возможность поставлять нефть на НПЗ по трубопроводам Одесса-Броды и Дружба); высокая пропускная способность присоединяемых нефтепроводов; собственное железнодорожное депо и т. д. Поэтому интересной перспективой для Казахстана был бы не только экспорт нефти, но и инвестиции в вышеупомянутое украинское предприятие [UIF, 2021].

Казахстан также по-прежнему заинтересован в использовании мощностей и поставках продукции украинского ВПК, включая беспилотные летательные аппараты, авиационные тренажеры, а также в модернизации самолетов Ан-2 и Ан-2-100. Подобные меры будут способствовать углублению военно-технического сотрудничества, а также продвижению отечественной продукции на казахстанский рынок. Развитие этой отрасли открывает новые возможности для сотрудничества двух государств в целом [Полякова, 2012].

Есть большой потенциал для сотрудничества в области сельского хозяйства. Ряд

is also interested in delivering beef, lamb and horsemeat to the Ukrainian as well as European markets [Legalhub, 2021].

Speaking about digitalization, Ukraine is interested in Kazakh technologies implemented to control *traffic flows* in cities. This refers to a photo-video recording system "Sergek". It allows you to automate the system of detection, recording and imposition of fines for traffic violations. In addition, both sides plan to introduce digital permits for road transport. On November 12, 2020, a Memorandum of Cooperation was signed on this issue. It provides for joint work, which will simplify the procedures for exchanging permits for international road transport; translate paper permit forms into electronic form; share existing experience and information for mutual benefit. The transition to digital permits will simplify administrative procedures for road haulers and thus promote the development of the transport industry in both countries. Ultimately, this will have a positive impact on their economy and trade [Ukrinform, 2021].

The paperless regime is currently being successfully implemented in Ukraine. Despite the novelty of this area, many achievements have already been made. Thus, since August 23, 2021 Ukraine is the first country in the world with digital passports that have the same legal force as paper documents. Therefore, Kazakhstan, which is developing rapidly in the field of digital transformation, would be interested in adopting Ukraine's successful experience [Devisu, 2021].

If we're talking about cooperation in the cultural and humanitarian sphere, it is developing quite actively between the states. The main areas remain education, science, culture, tourism and sports; deepening of the regional ties; assisting the Ukrainian diaspora in Kazakhstan and the Kazakh diaspora in Ukraine in meeting their cultural

**UKRAINE IS
INTERESTED
IN KAZAKH
TECHNOLOGIES
IMPLEMENTED TO
CONTROL TRAFFIC
FLOWS IN CITIES**

**УКРАИНА
ЗАИНТЕРЕСОВАНА
В КАЗАХСТАНСКИХ
ТЕХНОЛОГИЯХ,
ПРИМЕНЯЕМЫХ
ДЛЯ УПРАВЛЕНИЯ
ТРАНСПОРТНЫМИ
ПОТОКАМИ В
ГОРОДАХ**

украинских компаний предложил своим казахстанским партнерам реализовать конкретные проекты в аграрной сфере. Так, завод «Фадеев-Агро» предложил внедрять эффективные технологии переработки и обеспечения безопасности зерновых культур на предприятиях казахстанского агропромышленного комплекса. Кроме того, Харьковский механический завод готов строить комбикормовые заводы, Смилянский машиностроительный завод предлагает изготавливать оборудование для пекарен, а Полтавский машиностроительный завод предлагает оборудование для мясопереработки.

В свою очередь, Казахстан хочет поставлять на украинский рынок собственную сельхозпродукцию. Для достижения этой цели Комитет ветеринарного контроля и надзора Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан пригласил представителей Государственной службы Украины по вопросам продовольственной безопасности и защиты прав потребителей посетить казахстанские предприятия молочной, рыбной и пчеловодческой отрасли, чтобы убедиться в их высоком качестве. Нур-Султан также заинтересован в поставках говядины, баранины и конины на украинский и европейский рынки [Legalhub, 2021].

Говоря о цифровизации, Украина заинтересована в казахстанских технологиях, применяемых для управления транспортными потоками в городах. Речь идет о системе фото-видеозаписи «Сергек». Она позволяет автоматизировать систему обнаружения, учета и наложения штрафов за нарушение ПДД. Кроме того, обе стороны планируют ввести цифровые разрешения для автомобильного транспорта. 12 ноября 2020 года подписан Меморандум о сотрудничестве в данном вопросе. Он предусматри-

needs, maintaining their ties with the ethnic homeland. Both sides are constantly holding events dedicated to Taras Shevchenko, who has become a unifying factor for Ukrainians and Kazakhs [Embassy of Ukraine in Kazakhstan, 2012].

Data from the latest census in Kazakhstan shows that today about 400,000 Ukrainians live in the country. Many of them were educated in higher educational institutions and technical schools of Ukraine. This is facilitated by the cooperation of Ukrainian universities with Kazakh ones. Within the framework of agreements between these institutions, educational exchanges take place. Promising areas of cooperation are radio electronics, physics, information technology, biology, biotechnology. In accordance with the realities of today, the process of intensifying cooperation between agricultural universities in order to improve the agro-industrial complex of both Ukraine and Kazakhstan is becoming more relevant.

The leadership of the Republic of Kazakhstan pursues a balanced policy towards Ukraine. For instance, there are 23 Ukrainian national and cultural centers in Kazakhstan as well as Sunday schools and creative teams. What's more, a weekly newspaper in Ukrainian "Ukrainian News" is published, which is financed from the state budget. Some television programs are also broadcast in Ukrainian.

Ukraine, in turn, supports the Kazakh minority. For instance, study of the Kazakh language and traditions is encouraged. As a result, schools for the study of the Kazakh language begin to open in the largest cities of Ukraine (Kazakh language courses for children and adults at the Embassy of the Republic of Kazakhstan in Kyiv; the school "Shanirak" at the Consulate of the Republic of Kazakh-

**POSTCOVID
REHABILITATION IN
THE LVIV REGION IS
ESPECIALLY RELEVANT
FOR KAZAKH
TOURISTS**

**ПОСТКОВИДНАЯ
РЕАБИЛИТАЦИЯ
ВО ЛЬВОВСКОЙ
ОБЛАСТИ ОСОБЕННО
АКТУАЛЬНА
ДЛЯ КАЗАХСКИХ
ТУРИСТОВ**

вает совместную работу по упрощению процедуры обмена разрешениями на международные автомобильные перевозки; переводу бумажных разрешительных форм в электронную форму; передаче имеющегося опыта и информации для взаимной выгоды. Переход на цифровые разрешения упростит административные процедуры для автоперевозчиков и, таким образом, будет способствовать развитию транспортной отрасли в обеих странах. В конечном итоге это положительно скажется на их экономике и торговле [Укринформ, 2021].

Безбумажный режим в настоящее время успешно внедряется в Украине. Несмотря на новизну этой области, уже сделано много достижений. Таким образом, с 23 августа 2021 года Украина - первая страна в мире, где цифровые паспорта имеют такую же юридическую силу, что и бумажные документы. Поэтому Казахстан, стремительно развивающийся в сфере цифровой трансформации, был бы заинтересован в перенятии положительного опыта Украины [Devisu, 2021].

Если говорить о сотрудничестве в культурно-гуманитарной сфере, то оно довольно активно развивается между двумя странами. Основными направлениями остаются образование, наука, культура, туризм и спорт; углубление региональных связей; помощь украинской диаспоре в Казахстане и казахской диаспоре в Украине в удовлетворении их культурных потребностей, поддержании их связей с этнической родиной. Обе стороны постоянно проводят мероприятия, посвященные Тарасу Шевченко, который стал объединяющим фактором для украинцев и казахов [Посольство Украины в Казахстане, 2012].

Данные последней переписи населения Казахстана показывают, что сегодня в стране проживает око-

stan in Kharkiv) [Polyakova, 2012]. In order to strengthen cooperation in this direction, it is necessary to intensify work on the establishment of centers for the study of the Kazakh language and culture in the Ukrainian cities where the majority of the Kazakh diaspora lives (Kyiv, Odessa, Kharkiv, Donetsk). In addition, recently on the 175th anniversary of the poet and thinker of Kazakh literature Abay Kunanbayev publication of his works in Ukrainian has taken place. The Ukrainian side is interested in making the pearls of Kazakh literature available in Ukrainian to as wide a range of readers as possible [SEFC, 2021].

Tourism is also a promising area of cooperation between the two countries. Thus, cooperation of Lviv region with certain regions of the Republic of Kazakhstan in this area is being established. For example, the city of Aktau on the shores of the Caspian Sea, which was previously known as Shevchenko in honor of the Ukrainian poet, may be particularly interesting for Ukrainian tourists. This is one of the richest areas of Kazakhstan, where high-class recreation complexes are developing. Postcovid rehabilitation in the

ло 400 тысяч украинцев. Многие из них получили образование в высших учебных заведениях и техникумах Украины. Этому способствует сотрудничество украинских вузов с казахстанскими. В рамках соглашений между этими учреждениями происходят образовательные обмены. Перспективные направления сотрудничества - радиоэлектроника, физика, информационные технологии, биология, биотехнологии. В соответствии с реалиями сегодняшнего дня, процесс активизации сотрудничества между аграрными вузами с целью улучшения агропромышленного комплекса как Украины, так и Казахстана становится все более актуальным.

Руководство Республики Казахстан проводит взвешенную политику в отношении Украины. Например, в Казахстане действуют 23 украинских национально-культурных центра, воскресные школы и творческие коллективы. Более того, издается еженедельная газета «Украинские новости», которая финансируется из государственного бюджета. Некоторые телевизионные программы также транслируются

Lviv region, which is now being actively developed in its resort towns, is especially relevant for Kazakh tourists. Establishing cooperation may also include: establishing partnerships between medical tourism providers from Lviv region and Kazakhstan; establishing cooperation with trade unions of the Republic of Kazakhstan in order to organize rehabilitation in the sanatoriums of Truskavets, Morshyn, Skhidnytsia; organization of bilateral educational tours for representatives of Kazakh tourism business and mass media; organization of B2B, online meetings with representatives of tour operators, associations of Lviv and Kazakhstan, etc [Lviv region state administration, 2021].

To conclude, the level of Ukrainian-Kazakh cooperation achieved over the past 30 years is based on traditionally strong ties between states as well as on the principles of equality and mutual respect. On the other hand, much of the potential has not been realized yet. There are many opportunities to strengthen cooperation between countries in various fields: economic, energy, military, agricultural, digital, cultural and humanitarian. Currently, there is a thaw in Ukrainian-Kazakh relations. Therefore, the parties should take this opportunity to start implementing new projects that will help achieve maximum results beneficial for both countries.

References:

1. Devisu (2021). The law on digital passports came into force. Retrieved from <https://devisu.ua/uk/stattia/25-28-serpnya-2021-roku-nabrav-chinnosti-zakon-pro-cifrovi-pasporti-v-dii>. Accessed on 30.08.2021.
2. Embassy of Ukraine in Kazakhstan (2012). Cultural and humanitarian cooperation between Ukraine and Kazakhstan. Retrieved from <https://kazakhstan.mfa.gov.ua/ukrayinatark/kulturno-gumanitarne-spivrobitnictvo/278-kulyturno-gumanitarne-spivrobitnictvo-mizh-ukrajinoju-ta-kazahstanom>. Accessed on 30.08.2021.
3. Government portal (2021). The Fourteenth Meeting of the Joint Interstate Ukrainian-Kazakhstani Commission for Economic Cooperation took place in Kyiv. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/u-kiyevi-vidbulosya-chotirnadcyste-zasidannya-spilnoyi-mizhderzhavnoyi-ukrayinsko-kazhstanskoyi-komisiyi-z-ekonomichnogo-spivrobitnictva>. Accessed on 24.08.2021.
4. Legalhub (2021). "Ukraine, like Kazakhstan, stands on the Great Silk Road." Ambassador of Kazakhstan on how our countries can make a lot of money. Retrieved from <https://legalhub.online/intervyu/kak-kazhstanu-udalos-yzbezhat-vojny-s-rossiyey-y-dyktatury-rasskazyvaet-posol-v-ukrayne>. Accessed on 25.08.2021.

на украинском языке.

Украина, в свою очередь, поддерживает казахское меньшинство. Например, поощряется изучение казахских традиций и языка. Таким образом, начинают открываться школы по изучению казахского языка в крупнейших городах Украины (курсы казахского языка для детей и взрослых при Посольстве Республики Казахстан в Киеве; школа «Шанирак» при Консульстве РК в Харькове) [Полякова, 2012]. Для усиления сотрудничества в этом направлении необходимо активизировать работу по созданию центров изучения казахского языка и культуры в городах Украины, где проживает большая часть казахской диаспоры (Киев, Одесса, Харьков, Донецк). Кроме того, недавно, к 175-летию со дня рождения поэта и мыслителя казахской литературы Абая Кунанбаева, состоялось издание его произведений на украинском языке. Украинская сторона заинтересована в том, чтобы жемчужины казахской литературы были доступны на украинском языке как можно большему количеству читателей [ГЕСС, 2021].

Туризм также является перспективным направлением сотрудничества между двумя странами. Так, налаживается сотрудничество Львовской области с отдельными регионами Республики Казахстан в этой сфере. Например, город Актау на берегу Каспийского моря, который ранее был известен как Шевченко, в честь украинского поэта, может быть особенно интересен украинским туристам. Это один из богатейших районов Казахстана, где развиваются высококласные оздоровительные комплексы. Постковидная реабилитация во Львовской области, которая сейчас активно развивается в ее курортных городах, особенно актуальна для казахстанских туристов. Сотрудничество может также включать: установление партнерских отношений между поставщиками медицинского туризма из Львовской области и Казахстана; налаживание сотрудничества с профсоюзами Республики Казахстан для организации оздоровления в санаториях Трускавца, Моршина, Сходницы; организация двусторонних образовательных туров для представителей казахстанского

5. Lviv region state administration (2021). Direct flights and tourism development: Maxim Kozytsky met with the Ambassador of the Republic of Kazakhstan to Ukraine. Retrieved from <https://loda.gov.ua/news?id=59380>. Accessed on 25.08.2021.
6. Polyakova M. (2012). Cultural and humanitarian and scientific and technical cooperation of Ukraine with the republic of Kazakhstan. Retrieved from <http://history.chdu.edu.ua/article/view/70392>. Accessed on 25.08.2021.
7. Polyakova M. (2012). Cooperation between Ukraine and the Republic of Kazakhstan in the energy industry: problems and prospects of cooperation. Retrieved from <http://history.chdu.edu.ua/article/view/69953>. Accessed on 25.08.2021.
8. SEFC (2021). SEFC is developing cooperation with the Embassy of Kazakhstan in Ukraine. Retrieved from <https://dess.gov.ua/dess-develops-cooperation-with-the-embassy-of-kazakhstan-in-ukraine/>. Accessed on 26.08.2021.
9. Tokar P.V., Ruban S.I. (2016). Main directions of cooperation between Ukraine and Kazakhstan at the current stage of its development (2010-2016). Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/13740/1/282010-2016-29.pdf>. Accessed on 25.08.2021.
10. UIF (2021). How can Ukraine remove the fuel loop? Retrieved from <https://uifuture.org/publications/yak-znyaty-palyvnu-petlyu/>. Accessed on 26.08.2021.
11. Ukrinform (2021). Ukraine and Kazakhstan will introduce digital permits for road transport. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3134712-ukraina-i-kazakhstan-zaprovadat-cifrovi-dozvoli-na-avtoperevezenna.html>. Accessed on 25.08.2021.

туристического бизнеса и СМІ; организация B2B, онлайн-встреч с представителями туроператоров, ассоциаций Львова и Казахстана и т.д. [Львовская облгосадминистрация, 2021].

В заключение отметим, что уровень украинско-казахстанского сотрудничества, достигнутый за последние 30 лет, основан на традиционно прочных связях между государствами, а также на принципах равенства и взаимного уважения. С другой стороны, большая часть потенциала еще не реализована. Есть много возможностей для укрепления сотрудничества между странами в различных областях: экономической, энергетической, военной, сельскохозяйственной, цифровой, культурной и гуманитарной. В настоящее время в украинско-казахстанских отношениях наблюдается потепление. Поэтому стороны должны воспользоваться случаем и приступить к реализации новых проектов, которые помогут достичь максимальных ре-

зультатов, выгодных для обеих стран.

Источники:

1. Devisu (2021). Вступил в силу закон о цифровых паспортах. Доступно по адресу: <https://devisu.ua/uk/stattia/25-28-serpnya-2021-roku-nabrav-chinnosti-zakon-pro-cifrovi-pasporti-v-dii>. Дата обращения: 30.08.2021.
2. ГЕСС (2021). ГЕСС развивает сотрудничество с Посольством Казахстана в Украине. Доступно по адресу: <https://dess.gov.ua/dess-develops-cooperation-with-the-embassy-of-kazakhstan-in-ukraine/>. Дата обращения: 26.08.2021.
3. Legalhub (2021). «Украина, как и Казахстан, находится на Великом шелковом пути». Посол Казахстана о том, как наши страны могут заработать много денег. Доступно по адресу: <https://legalhub.online/intervyu/kak-kazakhstanu-udalos-yzbezhat-vojny-s-rossiyei-y-dyktatury-rasskazyvaet-posol-v-ukrayne>. Дата обращения: 25.08.2021.
4. Львовская облгосадминистрация (2021). Прямые рейсы и развитие туризма: Максим Козицкий встретился с Послом Республики Казахстан в Украине. Доступно по адресу: <https://loda.gov.ua/news?id=59380>. Дата обращения: 25.08.2021.
5. Полякова М. (2012). Сотрудничество между Украиной и Республикой Казахстан в сфере энергетики: проблемы и перспективы сотрудничества. Доступно по адресу: <http://history.chdu.edu.ua/article/view/69953>. Дата обращения: 25.08.2021.
6. Полякова М. (2012). Культурно-гуманитарное и научно-техническое сотрудничество Украины с республикой Казахстан. Доступно по адресу: <http://history.chdu.edu.ua/article/view/70392>. Дата обращения: 25.08.2021.
7. Правительственный портал (2021). В Киеве состоялось четырнадцатое заседание Совместной межгосударственной украинско-казахстанской комиссии по экономическому сотрудничеству. Доступно по адресу: <https://www.kmu.gov.ua/news/u-kiyevi-vidbulosya-cho-tirnadcate-zasidannya-spilnoi-mizhderzhavnoi-ukrayinsko-kazhastanskoyi-komisiyi-z-ekonomichnogo-spivrobitnictva>. Дата обращения: 24.08.2021.
8. Посольство Украины в Казахстане (2012). Культурно-гуманитарное сотрудничество между Украиной и Казахстаном. Доступно по адресу: <https://kazakhstan.mfa.gov.ua/ukrayinatark/kulturno-gumanitarne-spivrobitnictvo/278-kulturno-gumanitarne-spivrobitnictvo-mizh-ukrajinoju-ta-kazhastanom>. Дата обращения: 30.08.2021.
9. Токарь П.В., Рубан С.И. (2016). Основные направления сотрудничества между Украиной и Казахстаном на текущем этапе его развития (2010-2016 гг.). Доступно по адресу: <https://devisu.ua/uk/stattia/25-28-serpnya-2021-roku-nabrav-chinnosti-zakon-pro-cifrovi-pasporti-v-dii>. Дата обращения: 25.08.2021.
10. UIF (2021). Как Украине снять топливную петлю? Доступно по адресу: <https://uifuture.org/publications/yak-znyaty-palyvnu-petlyu/>. Дата обращения: 26.08.2021.
11. Укринформ (2021). Украина и Казахстан введут цифровые разрешения для автомобильного транспорта. Доступно по адресу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3134712-ukraina-i-kazakhstan-zaprovadat-cifrovi-dozvoli-na-avtoperevezenna.html>. Дата обращения: 25.08.2021.

TÜRKİSTAN EYALETİNDEKİ BOŞANMA ORANLARI VE SEBEPLERİ

DAULET ZHAILYBAYEV

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ,
UZMAN ARAŞTIRMACI

ЕУРАЗІЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫ, АҒА ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕР

ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНДАҒЫ АЖЫРАСУ КӨРСЕТКІШТЕРІ МЕН СЕБЕПТЕРІ

Toplumda nikah ve aile meseleleri her zaman önemli bir yere sahiptir. Zira aile toplumsal gelişimin bir parçası olarak kabul edilir. Bu nedenle evli çiftlerin boşanmaları da bu yapı içerisinde önemli konular arasında yer almaktadır. Bu süreç içerisinde özelde evli çiftler, onların çocukları ile akrabaları çeşitli zorluklarla karşılaşmakta olup genelde toplum düzeyinde de bu sürecin farklı yansımalarını görebilmekteyiz. Tarihsel açıdan baktığımızda 1950'li yıllarda ülke genelinde boşanma oranı her yüz evlilikte bir iken bu rakam yıllar içinde artarak 1980'li yıllarda her dört evlilikte bir ve 1990'lı yıllarda ise her üç evlilikte bir düzeyine ulaşmıştır [Botabekova, 1999].

Kazakistan'da boşanma oranları yüksek bölgelerin başında Kuzey Kazakistan, Karagandı ve Doğu Kazakistan eyaletleri gelmektedir. Araştırmacılar bu bölgelerdeki evliliklerdeki istikrarsızlığı bu bölgelerdeki şehir hayatındaki çeşitli zorluklar ile farklı diğer etnik azınlıkların aile yapısı anlayışındaki farklılıklar ile de ilişkilendirmektedir [Kalış, 2013]. Ayrıca, 1999 yılına ait sayım raporunda ülke genelindeki boşanma oranının %51'ini, bu bölgelerin sakinleri oluşturmaktadır. Boşanma oranı orta düzeyde olan bölgeler arasında Batı Kazakistan ve Aktöbe

**KÖY HALKI
ARASINDAKİ
BOŞANMA ORANI
ŞEHİRDEKİLERE
NAZARAN OLDUKÇA
DÜŞÜKTÜR**

**АУЫЛДЫҚТАР
АРАСЫНДАҒЫ
АЖЫРАСУ ДЕҢГЕЙІ
ҚАЛАЛЫҚТАРМЕН
САЛЫСТЫРҒАНДА
ӨТЕ ТӨМЕН**

Қоғамда неке және отбасы мәселесі қай кезде болмасын өзектілікке ие, себебі отбасы институты қоғамдық дамудың бір бөлігі ретінде қарастырылады. Соның ішінде ажырасу жағдайы үлкен әлеуметтік проблема болып табылады. Бұл тек қоғам үшін ғана емес, сонымен қатар ерлі зайыптылар, олардың балалары мен жақындарына да қиындық тудырады. 1950 жылдары республика бойынша әр жүзінші неке ажырасқан болса, 1980 жылдары әр төртінші ерлі зайыпты заңды некесін бұзған. Ал, 1990 жылдардың басында әр үшінші отбасы ажырасқаны белгілі [Ботабекова, 1999].

Еліміздегі ажырасу бойынша жоғары көрсеткіштерді Солтүстік Қазақстан, Қарағанды, Шығыс Қазақстан облыстарының тұрғындары бастап тұрды. Зерттеушілер бұл аймақтардағы некенің тұрақсыздығын орыс тілді халықтың көптігімен және қалалық ортаның өмірімен байланыстырады [Калыш, 2013]. Сонымен қатар, 1999 жылғы санақ материалдарында жалпы республика бойынша бұзылған некенің 51% осы өңір тұрғындарына тиесілі болды. Ал, орташа көрсеткіштер Батыс Қазақстан, Ақтөбе облыстарына тиесілі. Қызылорда, Жамбыл, Түркістан облыстары ажырасу үрдісінде төменгі көрсеткіштермен ерекшеленді [Неке

sputnik.kz

eyaletleri gelirken en düşük orana sahip bölgeler içerisinde ise ülkenin Güney bölgelerindeki Kızılorda, Jambıl ve Türkistan eyaletleri gelmektedir [Nikah ve Aile, 2011].

Nüfus sayım raporlarındaki istatistiklere bakıldığında, köy ve şehir nüfusu arasındaki boşanma oranlarında oldukça büyük bir farklılık görülmektedir. Yani, köy halkı arasındaki boşanma oranı şehirdekilere nazaran oldukça düşüktür. Bu ayrıma bazı nedenlerin sebebiyet verdiği ifade edilmektedir. Bunlar arasında kırsal bölgelerde yaygın görülen boşanma sürecine yönelik olumsuz bakış açısı yer almaktadır. Öte yandan kırsal kesimde yaşayan kadınların işgücüne katılım oranının erkekler göre daha az olması, onların ekonomik bağımsızlıklarına da etki etmektedir. Kazakistan İstatistik Komitesi'nin yayımladığı verilere göre, Türkistan eyaletinde 2020'de 3.381 çift evlenirken 615'i boşanmıştır [Stat.gov, 2019].

2021 yılının Ocak-Mart ayları arasında Türkistan eyaleti genelindeki medeni hal kayıt kurumlarında 3.675 evlenme ve 181 boşanma vakası kaydedilmiştir. 2020 yılının aynı dönemiyle kıyaslandığında boşanma sayılarında

және отбасы, 2011].

Санақ материалдарындағы статистикаға қарасақ, ауыл мен қала тұрғындарының ажырасу деңгейінде үлкен айырмашылық бар. Яғни, ауылдықтар арасындағы ажырасу деңгейі қалалықтармен салыстырғанда өте төмен. Бұл айырмашылық кейбір себептерге байланысты деп айтылады. Олардың ішінде ауылдық жерлерде жиі кездесетін ажырасу процесіне теріс көзқарас бар. Екінші жағынан, ауылдық жерде тұратын әйелдердің жұмыс күшіне қатысу деңгейі ерлерге қарағанда төмен болуы олардың экономикалық тәуелсіздігіне де әсер етеді. Қазақстан статистика комитеті жариялаған мәліметтерге сәйкес, 2020 жылы Түркістан облысында 3,381 жұп үйленді, 615 ажырасты [Stat.gov, 2019].

2021 жылдың қаңтары мен наурызы аралығында Түркістан облысының азаматтық хал актілерін тіркеу органдарында 3,675 неке мен 181 ажырасу тіркелді [Stat.gov, 2021]. 2020 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда ажырасулар санының айтарлықтай төмендегені байқалады. Мұның

бүйүк бір дүшүш яшандығы гөрүлмектедир. Bunun muhtemel ana nedenlerinden birisinin COVID-19 salgını olduğunu ifade edilebilir. Bilindiği üzere salgın yaşamımızın tüm alanlarını etkilediği gibi bu konuda da kendi etkisini gösterdiği гөрүлмектедир. Bunların dışında medeni hal kayıt kurumlarında resmi kaydı olmadan evlenen ve sonrasında da boşanan çiftlerin de olduğu bilinmekte olup kayıtlar içerisinde yer almamaları nedeniyle onlar hakkında elimizde sağlıklı veriler bulunmamaktadır.

Genel olarak, günümüzde boşanma oranlarının, evli çiftler arasındaki aile hayatındaki değişimlerden dolayı meydana geldiği belirtilmektedir. Bu konuda genç çiftlerin aile hayatına hazır olmaması, erken yaş evlilikleri, ailelerin çiftlerin hayatına ve evliliklerine olumsuz yöndeki müdahaleleri gibi çeşitli sebeplerin etkisinin önemli olduğunu günlük gözlem ve deneyimlerimize dayanarak ifade edebiliriz. Bu noktada Türkistan örneği, farklılık arz etmekle birlikte aile ilişkileri çemberinin çekirdek aile, geniş aile ile akrabalar ve tanıdıklarını iç içe geçtiği sosyal ortamların Güney Kazakistan'da daha belirgin olduğunu ifade edebiliriz. Tarihsel süreç içerisinde bu olgunun, bölge insanların evliliğe bakış açısı üzerinde etkin bir rol oynaması, ilk dönemler boşanma oranlarının düşük kalmasının nedenleri arasında gösterilebilirken günümüz gençleri arasında belirli koşullar altında negatif bir görünüme evrildiğini göstermektedir.

Diğer bölgelerdeki genel duruma bakacak olursak 2020'de Kuzey Kazakistan'da 676 çift evlenirken, 361'i boşanmıştır. Batı Kazakistan'da 834 evliliğe karşı 356 boşanma gerçekleşmiştir. Doğu Kazakistan'daki rakamlar da 1.647 çiftin evlendiğini 749 çiftin ise boşandığını göstermektedir. 2021'in

**GENEL OLARAK,
GÜNÜMÜZDE
BOŞANMA
ORANLARININ, EVLİ
ÇİFTLER ARASINDAKİ
AİLE HAYATINDAKİ
DEĞİŞİMLERDEN
DOLAYI MEYDANA
GELDİĞİ
BELİRTİLMEKTEDİR**

**ЖАЛПЫ, ҚАЗІРГІ
КЕЗДЕ АЖЫРАСУЛАР
ЕРЛІ-ЗАЙЫПТЫЛАР
АРАСЫНДАҒЫ
ОТБАСЫЛЫҚ
ӨМІРДІҢ ӨЗГЕРУІНЕ
БАЙЛАНЫСТЫ
БОЛЫП ОТЫР ДЕП
АЙТЫЛАДЫ**

негізгі себептерінің бірі-COVID-19 індеті деп айтуға болады. Белгілі болғандай, бұл індет біздің өміріміздің барлық саласына әсер етті, сонымен қатар бұл мәселеге өзіндік әсерін көрсететіні байқалады. Бұлардан басқа, АХАЖ органдарында ресми тіркеусіз некеге тұрып, кейін ажырасқан ерлі-зайыптылар бар екені белгілі, ал бізде олар туралы сенімді деректер жоқ, өйткені олар тізілімге енгізілмеген.

Жалпы, қазіргі кезде ажырасулар ерлі-зайыптылар арасындағы отбасылық өмірдің өзгеруіне байланысты болып отыр деп айтылады. Күнделікті бақылаулар мен тәжірибелерге сүйене отырып, біз жас жұбайлардың отбасылық өмірге дайын еместігі, ерте некеге тұру, ерлі-зайыптылардың өмірі мен некесіне отбасының теріс араласуы сияқты түрлі себептердің әсері маңызды екенін айта аламыз. Бұл кезде Түркістандық мысал басқаша болса да, біз Оңтүстік Қазақстанда отбасылық қарым-қатынастар ядролық отбасы, үлкен отбасы, туыстар мен таныстар араластыратын әлеуметтік ортаның неғұрлым айқын екенін айта аламыз. Бұл құбылыстың тарихи процесте аймақ тұрғындарының некеге деген көзқарасында белсенді рөл атқарғанын ерте кезеңдегі ажырасу деңгейінің төмен болуының бір себебі ретінде көрсетуге болады, бірақ бұл оның дамығанын көрсетеді белгілі бір жағдайларда қазіргі жастар арасында теріс көзқарас.

Егер басқа аймақтардағы жалпы жағдайды алып қарайтын болсақ, 2020 жылы Солтүстік Қазақстанда 676 жұп некеге тұрса, соның 361 ажырасқан. Батыс Қазақстанда 834 некеге қарсы 356 ажырасу болды. Шығыс Қазақстандағы көрсеткіштерде 1,647 жұп некеге

“
EVLİLİKLERİN SÜRELERİNİ ELE
ALDIĞIMIZDA İSE BOŞANMALARIN
ÇOĞUNUN KISA VE ORTA VADELER
İÇERİSİNDE GERÇEKLEŞTİĞİNİ
GÖREBİLMEKTEYİZ

НЕКЕНІҢ ҰЗАҚТЫҒЫН
ҚАРАСТЫРСАҚ,
АЖЫРАСУЛАРДЫҢ КӨПШІЛІГІ
ҚЫСҚА ЖӘНЕ ОРТА МЕРЗІМДЕ
БОЛАТЫНЫН КӨРЕМІЗ

”

repost.uz

Ocak-Mart dönemine baktığımızda ise Kuzey Kazakistan'da 700 evlilik ve 154 boşanma kayıtlara geçerken bu rakamlar diğer bölgelerde sırasıyla, Batı Kazakistan 947 evlilik ve 151 boşanma, Doğu Kazakistan 1.947 evlilik, 373 boşanma olarak gerçekleşmiştir. Araştırmaya konu edilen dönemlerdeki evlilik ve boşanma istatistikleri bizlere evlilik sayısında kısmen bir artışın, boşanmalarda ise büyük oranda azalmanın gerçekleştiğini göstermektedir. Bunun ana nedenleri arasında COVID-19 salgınının ailelerin sosyo-ekonomik durumlarında neden olduğu zorluklardır. Bu noktada eşlerin birbirlerinden ayrılmak yerine zorlukları beraber çözmeye çalışmaları nedeniyle boşanma vakalarında büyük bir azalma yaşandığı belirtilebilir. Boşanma oranları bölgeler bağlamında karşılaştırıldığında Türkistan eyaletindeki vakaların diğer bölgelerden neredeyse 4 kat daha az olduğu dikkat çekmektedir [Stat.gov, 2021].

Evliliklerin sürelerini ele aldığımızda ise boşanmaların çoğunun kısa ve orta vadeler içerisinde gerçekleştiğini görebilmekteyiz. Bunlardan ilk yılını doldurmadan boşananla-

тұрса, оның 749 ажырасқанын көрсетеді. 2021 жылдың қаңтар-наурыз кезеңіне қарайтын болсақ, Солтүстік Қазақстанда 700 неке мен 154 ажырасу тіркелді, бұл көрсеткіштер Батыс Қазақстанда 947 неке мен 151 ажырасу, Шығыс Қазақстанда 1,947 неке және 373 ажырасу болғанын көрсетеді. Зерттеуде қамтылған кезеңдердегі неке мен ажырасу статистикасы бізге неке санының жартылай ұлғаюы мен ажырасулардың едәуір төмендеуін көрсетеді. Мұның негізгі себептерінің бірі отбасылардың әлеуметтік-экономикалық жағдайында COVID-19 індеті туындатқан қиындықтар. Бұл жерде ерлі-зайыптылардың бір-бірінен ажырамай, қиындықтарды бірге шешуге тырысуына байланысты ажырасу жағдайларының айтарлықтай төмендегенін айтуға болады. Ажырасу коэффициенттерін аймақтар бойынша салыстырған кезде, Түркістан облысындағы жағдайлардың басқа аймақтарға қарағанда 4 есе дерлік аз болғанын атап өткен жөн [Stat.gov, 2021].

Некенің ұзақтығын қарастырсақ, ажыра-

рын орны %4.8 ікен diğer yıllar için göstergeler sırasıyla: 1-2 yıl arası %8.2, 2-4 yıl arası %22.5, 5-9 yıl arası %28.1, 10-14 yıl arası %15.5, 15-19 yıl arası %7.8, 20 yıl ve üstü %13.1'dir. Bu rakamlardan görüldüğü üzere boşanmaların çoğu ilk beş yıl içerisinde gerçekleşmektedir [Stat.gov.kz, 2020]. Bu da bizlere yeni evlenen genç çiftler arasında evlilik müessesinin ve aile kurma idealinin ömür boyu bir evlilik yerine birden çok evlilik yapma düşüncesinin göz önünde bulundurduğunu ve bunun bir sonucu olarak boşanma sürecine de çeşitli zorluklarla karşılaşıldığında başvurulabildiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, Türkistan Eyaletindeki boşanma vakaları her ne kadar ülke genelinin altında seyretse de değişen aile yapısı algısı, Türkistan da dahil olmak üzere toplumun pek çok kesiminde farklı sonuçlara yol açmaktadır. Bu doğrultuda devletin, ailelere danışmanlık, psikolojik yardım ve hatta ekonomik olarak çeşitli yardım mekanizmalarını geliştirerek atalarımızdan bizlere miras kalan güçlü aile yapısı ve hayat görüşünü günümüz yaşam şartları doğrultu-

**BU NOKTADA EŞLERİN
BİRBİRLERİNDEN
AYRILMAK YERİNE
ZORLUKLARI
BERABER ÇÖZMEYE
ÇALIŞMALARI
NEDENİYLE BOŞANMA
VAKALARINDA
BÜYÜK BİR AZALMA
YAŞANDIĞI
BELİRTİLEBİLİR**

**БҰЛ ЖЕРДЕ ЕРЛІ-
ЗАЙЫПТЫЛАРДЫҢ
БІР-БІРІНЕН
АЖЫРАМАЙ,
ҚИЫНДЫҚТАРДЫ
БІРГЕ ШЕШУГЕ
ТЫРЫСУЫНА
БАЙЛАНЫСТЫ
АЖЫРАСУ
ЖАҒДАЙЛАРЫНЫҢ
АЙТАРЛЫҚТАЙ
ТӨМЕНДЕГЕНІН
АЙТУҒА БОЛАДЫ**

сулардың көпшілігі қысқа және орта мерзімде болатынын көреміз. Бірінші жылы ажырасқандардың көрсеткіші 4,8% болса, қалған жылдардағы көрсеткіштер сәйкесінше: 1-2 жыл аралығында 8,2%, 2-4 жыл аралығында 22,5%, 5-9 жыл аралығында 28,1%; 10-14 жыл аралығындағы 15,5 %; 15-19 жыл болғандар 7,8%, Ал 20 жылдан астам отасқан ерлі зайыптылар арасында 13,1% құрайды. Бұл цифрлардан көрініп тұрғандай, ажырасулардың көпшілігі бірінші бес жылда болады [Stat.gov.kz, 2020]. Бұл бізге үйлену институты мен жас жұбайлар арасындағы отбасын құру идеалы өмір бойы некеге тұрудың орнына көп некеге тұру идеясын қарастыратынын көрсетеді және нәтижесінде ажырасу процесіне алып келеді.

Қорытындылай келе, Түркістан облысында ажырасу жағдайлары елдегі орташа көрсеткіштен төмен болғанымен, отбасы құрылымы туралы түсініктің өзгеруі қоғамның көптеген бөліктерінде, соның ішінде Түркістан қаласында әр түрлі нәтижелерге әкеледі. Бұл бағытта

tengrinews

sunda desteklemesi önem arz etmektedir.

Kaynaklar:

1. Botabekova, A. (1999). Aileyi Korumak İçin // Kadınlar. Doğu-Batı. № 1. s. 12–13.
2. Kalış, A.B. (2013). Modern Kazakistan'da Aile ve Nikah. Monografi. Almatı: Arıs. s. 324.
3. Nikah ve Aile (2011). 2009 yılı Kazakistan Cumhuriyeti Nüfusunun Ulusal Sayım Sonuçları. İstatistiksel Külliyyat. Editör: A.A.Smailov. Astana. s. 204.
4. Stat.gov.kz (2019). Türkistan Eyaletindeki Evlenme ve Boşanma Durumları Hakkında. Alınan yer: <http://stat.gov.kz/region/20243032/news/ESTAT314530>. Erişim tarihi: 21.07.2021.
5. Stat.gov.kz (2021). Kazakistan Cumhuriyeti'nde Kayıtlı Evlilik Sayısı. Alınan yer: <https://stat.gov.kz/official/industry/61/statistic/7>. Erişim tarihi: 25.07.2021.
6. Stat.gov.kz (2020). 2020'de Evlilikler ve Boşanmalar. Alınan yer: <https://stat.gov.kz/news/ESTAT418019>. Erişim tarihi: 25.07.2021.

мемлекетке отбасыларға түрлі кеңес беру, психологиялық көмек, тіпті экономикалық көмек көрсету тетіктерін әзірлеу арқылы бүгінгі өмір сүру жағдайына сәйкес ата-ба-

баларымыздан берік отбасы құрылымы мен өмірлік көзқарасты қолдау маңызды.

Дереккөз:

1. Ботабекова А. (1999). Чтобы сохранить семью // Женщины. Восток. Запад. – №1. – С. 12–13.
2. Калыш А.Б. (2013). Семья и брак в современном Казахстане: монография. – Алматы: Арыс. – 324 с.
3. Неке және отбасы (2011). 2009 жылғы Қазақстан Республикасы халқының Ұлттық санағының қорытындылары. Статистикалық жинақ /Редакциясын басқарған Ә.А. Смайылов/Астана, 2011 - 204 бет – 100 б.
4. Stat.gov.kz (2019). Түркістан облысындағы некелесулер мен ажырасулардың жағдайы туралы. Сілтемелер: <http://stat.gov.kz/region/20243032/news/ESTAT314530>. Қараған уақыты: 21.07.2021.
5. Stat.gov.kz (2021). Қазақстан Республикасында тіркелген неке саны. Сілтеме: <https://stat.gov.kz/official/industry/61/statistic/7>. Қаралған уақыты: 25.07.2021.
6. Stat.gov.kz (2020). 2020 жылғы Некелер мен ажырасулар. Сілтемелер: <https://stat.gov.kz/news/ESTAT418019>. Қаралған уақыты: 25.07.2021.

THE CURRENT REFUGEE CRISIS IN AFGHANISTAN AND IMPLICATIONS FOR REGIONAL COUNTRIES

ZHARMUKHAMED ZARDYKHAN

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
SENIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

ТЕКУЩИЙ КРИЗИС БЕЖЕНЦЕВ В АФГАНИСТАНЕ И ПОСЛЕДСТВИЯ ДЛЯ СТРАН РЕГИОНА

As was well expected in despair long before the fall of the Afghan government and the drastic Taliban takeover of Afghanistan, the massive influx of refugees driven by warfare, famine and fear of persecutions turned into a full-fledged global crisis, affecting lives, security and welfare of millions of people inside the country and turning into a matter of fierce political debates and confrontations. The problem was severely worsened by the consequences of the ongoing COVID-19 pandemic, economic and agricultural crisis, freezing of state assets abroad and the disruption of humanitarian activities. According to Filippo Grandi, the UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), who became the second highest ranked UN officer to visit Afghanistan following the Taliban takeover, more than 18 million people urgently required humanitarian assistance, 3.5 million people were displaced from their homes, of which 630,000 were displaced in 2021 alone, and, unless urgent measures are taken, a massive humanitarian crisis with global implications is on the way [Unhcr.org, 2021]. Noting that according to the World Food Programme (WFP) around 14 million Afghans were currently on the brink of starvation with

MORE THAN 18 MILLION PEOPLE URGENTLY REQUIRE HUMANITARIAN ASSISTANCE, 3.5 MILLION PEOPLE WERE DISPLACED FROM THEIR HOMES, OF WHICH 630,000 WERE DISPLACED IN 2021 ALONE

БОЛЕЕ 18 МИЛЛИОНОВ ЧЕЛОВЕК НУЖДАЮТСЯ В СРОЧНОЙ ГУМАНИТАРНОЙ ПОМОЩИ, 3,5 МИЛЛИОНА ЧЕЛОВЕК БЫЛИ ВЫНУЖДЕНЫ ПОКИНУТЬ СВОИ ДОМА, ИЗ КОТОРЫХ 630 000 – В 2021 ГОДУ

Как и намечалось в самых негативных сценариях еще до падения афганского правительства и скорого захвата власти в Афганистане движением Талибан, массированные потоки беженцев, гонимые военными действиями, голодом и преследованиями, превратились в полномасштабный глобальный кризис, который повлиял на жизни, безопасность и благосостояние миллионов людей внутри страны, незамедлительно став темой горячих политических дебатов и противостояний. Проблема эта заметно усложнялась из-за негативных последствий текущей пандемии COVID-19, экономического и сельскохозяйственного кризиса, блокировки государственных средств за рубежом, а также прекращения гуманитарной деятельности. По словам Филиппо Гранди, Верховного комиссара Организации Объединённых Наций (ООН) по делам беженцев, который стал вторым высокопоставленным чиновником ООН, посетившим Афганистан после прихода к власти талибов, более 18 миллионов человек нуждаются в срочной гуманитарной помощи, 3,5 миллиона человек были вынуждены покинуть свои дома, из которых 630 000 – в 2021 году, и

food stocks to run out by end of September, U.N. Secretary-General António Guterres sounded even more pessimistic while stating that “the people of Afghanistan are facing the collapse of an entire country — all at once” [Reuters, 2021].

The forty years of constant conflict, warfare, poverty and disasters in Afghanistan created one of the largest refugee populations in the world, since, according to the *Operational Data Portal* by the UNHCR, there are currently 2.6 million registered Afghan refugees worldwide, of which more than 2.2 million, or 1.435.026 and 780.000 respectively, reside in Pakistan and Iran alone [Data2.unhcr.org, 2021]. According to the same database, since 1 January 2021, 32.400 Afghans officially registered as refugees in the neighboring countries, namely in Iran (16.300), Pakistan (10.800) and Tajikistan (5.300). Not all of the refugees, however, are officially registered and documented, and the Pakistani government, for instance, estimates that there are a further two million undocumented Afghan refugees living in Pakistan [Hashim, 2021].

Historically, Afghanistan became the scene of

в случае, если не будут приняты срочные меры – мир столкнется с гуманитарным кризисом глобального масштаба [Unhcr.org, 2021]. Учитывая, что по оценкам Всемирной продовольственной программы (ВПП) почти 14 миллионов афганцев находились на пороге голода, а запасы продовольствия должны были истощиться уже к концу сентября, Генеральный секретарь ООН Антониу Гутерриш пессимистично высказался, что «народ Афганистана находится лицом к лицу с полным крахом страны» [Рейтер, 2021].

Сорокалетний период постоянных конфликтов, военных действий, бедноты и природных катаклизмов в Афганистане стал причиной появления одной из самых многочисленных групп беженцев в мире, население которого, согласно Порталу операционных данных Управления Верховного комиссара ООН по делам беженцев (УВКБ), достигло сегодня 2,6 миллиона зарегистрированных беженцев, из которых 2,2 миллиона и 780 000 человек проживают на территориях Пакистана и Ирана соответственно [Data2.unhcr.org, 2021]. Те же

unprecedented human displacement in recent history, as in the 1990s the number of Afghan refugees abroad was estimated to be around 6.2 million, which remained the largest refugee population in the world up until the Syrian civil war in 2011 [Ibrahimi & Maley, 2019: 3]. With the launch of the War in Afghanistan in 2001, when the United States and its allies overthrew the Taliban regime, a massive repatriation of Afghan refugees started taking place, when between 2002 and 2008 about 3.7 million refugees returned from Pakistan, of which almost 1.6 million repatriated to Afghanistan in 2002 alone [Issa et al., 2017: 176]. Interestingly, following the 1992 civil war in Tajikistan, Afghanistan itself became the country of refuge for 60.000 Tajik refugees, who settled around Kunduz and Maimana, while thousands of Afghans, mainly the members of the pro-Soviet People's Democratic Party of Afghanistan fled to Uzbekistan [Hyman, 1997: 129].

As of now, since the Taliban took control of Kabul in August 14 and up until the August 31 deadline to withdraw troops, more than 123.000 civilians, predominantly Afghan nationals, were evacuated by the United States and coalition partners, although about 300.000 Afghans were involved in the US operations since 2001, many of which have not yet received valid travel documents to leave the country [BBC, 2021]. In 2009, the

данные утверждают, что только с 1 января 2021 года 32 400 афганцев официально зарегистрировались в качестве беженцев в соседних странах, а именно в Иране (16 300), Пакистане (10 800) и Таджикистане (5 300). Однако, не все беженцы официально зарегистрированы и документированы, и по заявлению пакистанских властей, например, в одном только Пакистане может находиться еще 2 миллиона афганских беженцев [Хашим, 2021].

В своей современной истории Афганистан становился театром беспрецедентных передвижений людей, и уже в 1990-х число афганских беженцев за рубежом достигало почти 6,2 миллиона человек, что являлось самым большим населением беженцев вплоть до начала гражданской войны в Сирии в 2011 году [Ибрахими и Малей, 2019: 3]. С началом войны в Афганистане в 2001 году, когда США и союзники свергли режим Талибана, началась массовая репатриация афганских беженцев, и в период между 2002 и 2008 годами почти 3,7 миллиона человек вернулись из Пакистана, из которых 1,6 миллиона – в одном только 2002 году [Исса и др., 2017: 176]. Примечательно, что после гражданской войны 1992 года в Таджикистане Афганистан приютил 60 000 таджикских беженцев, которые поселились в окрестностях Кундуза и Маймане, тогда как тысячи афганцев, в

Afghan Special Immigrant Visa (SIV) program was launched to protect Afghan nationals who cooperated with US troops in Afghanistan, who now fear to become the target of the Taliban retaliation, however, by August 2021 only 16.000 Afghans were issued the SIV, with thousands of applications yet to be processed [Rescue.org, 2021]. Many of those airlifted from Afghanistan were taken to processing centers located in several countries, such as Germany, Spain, Qatar and Uzbekistan [BBC, 2021]. Although in September the Biden administration initiated the increase of the refugee admissions cap to 125.000 starting from the beginning of the fiscal year on 1 October, it is said to be very difficult to settle that many refugees, since the government agencies and organizations that manage refugee processing and settlement shrank severely, when the former President Donald J. Trump decreased the number of refugees to 15.000 a year [Shear, 2021]. The idea of the temporary settlement of the Afghan refugees in Central Asian countries for visa processing was already criticized by the Russian President Vladimir Putin, who saw in their influx potential threat for Russia's se-

FOLLOWING THE 1992 CIVIL WAR IN TAJIKISTAN, AFGHANISTAN ITSELF BECAME THE COUNTRY OF REFUGE FOR 60.000 TAJIK REFUGEES, WHO SETTLED AROUND KUNDUZ AND MAIMANA, WHILE THOUSANDS OF AFGHANS, MAINLY THE MEMBERS OF THE PRO-SOVIET PEOPLE'S DEMOCRATIC PARTY OF AFGHANISTAN FLED TO UZBEKISTAN

ПРИМЕЧАТЕЛЬНО, ЧТО ПОСЛЕ ГРАЖДАНСКОЙ ВОЙНЫ 1992 ГОДА В ТАДЖИКИСТАНЕ АФГАНИСТАН ПРИЮТИЛ 60 000 ТАДЖИКСКИХ БЕЖЕНЦЕВ, КОТОРЫЕ ПОСЕЛИЛИСЬ В ОКРЕСТНОСТЯХ КУНДУЗА И МАЙМАНА, ТОГДА КАК ТЫСЯЧИ АФГАНЦЕВ, В ОСНОВНОМ ЧЛЕНЫ ПРОСОВЕТСКОЙ НАРОДНО-ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ АФГАНИСТАНА, ПЕРЕБРАЛИСЬ В УЗБЕКИСТАН

основном члены просоветской Народно-демократической партии Афганистана, перебрались в Узбекистан [Хайман, 1997: 129].

С момента захвата Кабула талибами 14 августа до 31 августа – крайнего срока вывода войск – более 123 000 гражданских, преимущественно афганцев, было эвакуировано Соединенными Штатами и партнерами по коалиции, хотя примерно 300,000 афганцев были вовлечены в операции США начиная с 2001 года, большинство из которых не успело получить действующие проездные документы, чтобы покинуть страну [BBC, 2021]. В 2009 году была инициирована программа афганской Специальной иммиграционной визы (СИВ) для защиты афганских граждан, сотрудничавших с войсками США в Афганистане, которые теперь боятся стать целью возмездия талибов, но к августу 2021 года были выданы только 16 000 СИВ, в то время как тысячи заявок все еще находились на стадии рассмотрения [Rescue.org, 2021]. Поэтому некоторые были эвакуированы из Афганистана в центры обработки заявок, находящихся на территории таких стран как Германия, Испания, Катар и Узбекистан [BBC, 2021]. Хотя в сентябре администрация Байдена инициировала увеличение квоты на беженцев до 125 000 начиная с начала фискального года (1 октября), будет крайне затруднительно принять такое количество беженцев, так как государственные агентства и организации, занимающиеся оформлением и принятием беженцев значительно сократились, когда бывший президент США Дональд Трамп сократил количество квоты для беженцев до 15 000 [Шир, 2021]. Идею временного поселения афганских беженцев на территории стран

curity [TASS, 2021a].

In the meantime, the neighbouring countries are hesitant to accept further refugees from Afghanistan, as Pakistan and Iran – the two countries hosting the largest Afghan refugee populations – expressed their inability to accept and handle any refugee influx, since they were already overburdened by refugees beyond their capacity, while Tajikistan and Uzbekistan agreed to facilitate the transfer of Afghan refugees to third countries and host them only temporarily [BBC, 2021]. It was reported that in the last two weeks of August, about 2,000 Afghan refugees were evacuated from Kabul to Kulyab, the city in southern Tajikistan, most of which were soon transferred to other countries [Radio Ozodi, 2021]. Turkmenistan, another neighbour of Afghanistan, did not express any intention to accept refugees, even temporarily, nevertheless, allowed its airspace to be used for evacuation flights [BBC, 2021].

Despite initial rumours about the governmen-

Центральной Азии критиковал также Президент России Владимир Путин, который увидел в них потенциальную угрозу безопасности России [ТАСС, 2021a].

Тем временем, соседние страны отказываются принимать большее количество беженцев из Афганистана, а Пакистан и Иран – страны с наибольшим количеством афганских беженцев – заявили о невозможности принятия и поселения беженцев, так как уже перегружены текущим количеством беженцев, в то время как Таджикистан и Узбекистан согласились содействовать в перевозке афганских беженцев в третьи страны и принять их на своей территории только временно [BBC, 2021]. Сообщалось, что за последние две недели августа примерно 2 000 афганских беженцев были эвакуированы из Кабула в Куляб на юге Таджикистана, большинство из которых были потом переправлены в другие страны [Радио Озоди, 2021]. Туркменистан – еще один сосед Афганистана – не изъявлял желание о принятии

tal plans to accept Afghan refugees, both Kazakhstan and Kyrgyzstan – the two Central Asian countries that do not border Afghanistan – would later express their official hesitations towards hosting Afghan refugees, as the presidents of the both countries would once more confirm at the time of a joint summit of the leaders of the Shanghai Cooperation Organization (SCO) and the Collective Security Treaty Organization (CSTO) held in Dushanbe, Tajikistan [Akorda.kz, 2021; TASS, 2021b]. Earlier, at the Eastern Economic Forum, the Kazakh President Kassym-Jomart Tokayev stated that Kazakhstan would not host Afghan refugees expecting visa processing, referring to legal and logistical obstacles [Vlast.kz, 2021a]. At the same time, both Kazakhstan and Kyrgyzstan are actively pursuing their endeavours to repatriate, respectively, ethnic Kazakhs and Kyrgyz from Afghanistan. Thus, in August the Kazakh president commissioned the Ministry of Foreign Affairs to evacuate about 200 ethnic Kazakh citizens of Afghanistan, the first group of which was brought to Kazakhstan with a special flight on 9 September [Vlast.kz, 2021b]. In the meantime, Kyrgyz officials expressed their intention to accept 1.200 ethnic Kyrgyz from Afghanistan [Radio Azattyk, 2021].

References:

1. Akorda.kz (2021). The head of the state participated in the session of the Collective Defense Council of the CSTO. Official website of the President of the Republic of Kazakhstan. Retrieved from <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-prinyal-uchastie-v-sessii-soveta-kollektivnoy-bezopasnosti-odkb-168210>. Accessed on 23.09.2021.
2. BBC (2021). Afghanistan: How many refugees are there and where will they go? BBC News. Retrieved from <https://www.bbc.com/news/world-asia-58283177>. Accessed on 23.09.2021.
3. Data2.unhcr.org (2021). Afghanistan situation. Operational data portal: Refugee

SINCE THE TALIBAN TOOK CONTROL OF KABUL IN AUGUST 14 AND UP UNTIL THE AUGUST 31 DEADLINE TO WITHDRAW TROOPS, MORE THAN 123.000 CIVILIANS, PREDOMINANTLY AFGHAN NATIONALS, WERE EVACUATED BY THE UNITED STATES AND COALITION PARTNERS

С МОМЕНТА ЗАХВАТА КАБУЛА ТАЛИБАМИ 14 АВГУСТА ДО 31 АВГУСТА – КРАЙНЕГО СРОКА ВЫВОДА ВОЙСК – БОЛЕЕ 123 000 ГРАЖДАНСКИХ, ПРЕИМУЩЕСТВЕННО АФГАНЦЕВ, БЫЛО ЭВАКУИРОВАНО СОЕДИНЕННЫМИ ШТАТАМИ И ПАРТНЕРАМИ ПО КОАЛИЦИИ

беженцев даже на временной основе, хотя открыл свое воздушное пространство для эвакуационных полетов [BBC, 2021].

Несмотря на появившиеся слухи о государственных планах размещения афганских беженцев, Казахстан и Кыргызстан – два центральноазиатских государства не граничащих с Афганистаном – официально объявили о своем нежелании принять афганских беженцев, а вскоре президенты обоих государств подтвердили эту позицию на совместном заседании глав государств – членов Шанхайской организации сотрудничества (ШОС) и Организации Договора о коллективной безопасности (ОДКБ) в Душанбе, Таджикистане [Akorda.kz, 2021; ТАСС, 2021b]. Задолго до этого, во время участия в Восточном экономическом форуме Президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев заявлял, что Казахстан не намерен принимать афганских беженцев, ожидающих оформление виз, сославшись на юридические и логистические преграды [Vlast.kz, 2021a]. В то же время и Казахстан, и Кыргызстан активно прилагают усилия для репатриации, соответственно, этнических казахов и кыргызов из Афганистана. Так, в августе президент Казахстана поручил Министерству иностранных дел эвакуировать 200 афганских граждан казахского происхождения, первая группа из которых прибыла в Казахстан 9 сентября специальным рейсом [Vlast.kz, 2021b]. В то же время, правительство Кыргызстана заявило о своем намерении принять 1 200 этнических кыргызов из Афганистана [Радио Азаттык, 2021].

Источники:

1. Akorda.kz (2021). Глава государства принял участие в сессии Совета коллективной безопасности ОДКБ. Официальный

situations. Retrieved from <https://data2.unhcr.org/en/situations/afghanistan>. Accessed on 23.09.2021.

4. Hashim, A. (2021). UN refugee chief calls for action to prevent Afghan 'implosion'. Al Jazeera. Retrieved from <https://www.aljazeera.com/news/2021/9/17/un-refugee-chief-calls-for-action-to-prevent-afghan-implosion>. Accessed on 23.09.2021.
5. Hyman, A. (1997). Afghanistan and Central Asia. In Mehdi Mozaffari (Ed.). Security Politics in the Commonwealth of Independent States (122-132). The Southern Belt. St. Martin's Press.
6. Ibrahim N. & W. Maley (2020). Afghanistan. Politics and Economics in a Globalising State. Routledge.
7. Issa, S., Desmond, G., Ross, F. (2010). Pakistan: Refugee History and Policies of Pakistan: An Afghan Case Study. In Uma A. Segal et al. (Eds.). Immigration Worldwide. Policies, Practices, and Trends (pp. 171-188). Oxford University Press.
8. Radio Azattyk (2021). Kyrgyzstan can accept 1,200 ethnic Kyrgyz from Afghanistan. Radio Azattyk. Retrieved from <https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan-mozhet-prinyat-1200-bezhentsev-iz-afganistana/31412843.html>. Accessed on 23.09.2021.
9. Radio Ozodi (2021). About a thousand Afghan refugees are settled at the Kul'yab airport and await evacuation to third countries. Radio Ozodi. Retrieved from <https://rus.ozodi.org/a/31433586.html>. Accessed on 23.09.2021.
10. Rescue.org (2021). Evacuations from Afghanistan: What is the Afghan Special Immigrant Visa (SIV) program? The International Rescue Committee. Retrieved from <https://www.rescue.org/article/evacuations-afghanistan-what-afghan-special-immigrant-visa-siv-program>. Accessed on 23.09.2021.
11. Reuters (2021). Donors pledge \$1.1 billion for 'collapsing' Afghanistan. Reuters. Retrieved from <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/un-seeks-600-million-avert-afghanistan-humanitarian-crisis-2021-09-12/>. Accessed on 23.09.2021.
12. Shear, M. (2021). The Biden administration will raise the cap on refugee admissions to 125,000. The New York Times. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2021/09/20/us/politics/biden-refugee-cap.html>. Accessed on 23.09.2021.
13. TASS (2021a). Putin criticized the idea of the settlement of the Afghan refugees in Asian countries for visa acquisition. TASS. Retrieved from <https://tass.ru/politika/12190405>. Accessed on 23.09.2021.
14. TASS (2021b). Japarov stated that Kyrgyzstan supports dialogue with the new Afghan government. TASS. Retrieved

**IN AUGUST 2021
THE KAZAKH
PRESIDENT
COMMISSIONED
THE MINISTRY OF
FOREIGN AFFAIRS
TO EVACUATE
ABOUT 200 ETHNIC
KAZAKH CITIZENS
OF AFGHANISTAN,
THE FIRST GROUP
OF WHICH WAS
BROUGHT TO
KAZAKHSTAN WITH
A SPECIAL FLIGHT**

**В АВГУСТЕ
ПРЕЗИДЕНТ
КАЗАХСТАНА
ПОРУЧИЛ
МИНИСТЕРСТВУ
ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ
ЭВАКУИРОВАТЬ
200 АФГАНСКИХ
ГРАЖДАН
КАЗАХСКОГО
ПРОИСХОЖДЕНИЯ,
ПЕРВАЯ ГРУППА ИЗ
КОТОРЫХ ПРИБЫЛА
В КАЗАХСТАН
9 СЕНТЯБРЯ
СПЕЦИАЛЬНЫМ
РЕЙСОМ**

сайт Президента Республики Казахстан. Доступно по адресу: <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-prinyal-uchastie-v-sessii-soveta-kollektivnoy-bezopasnosti-odkb-168210>. Дата обращения: 23.09.2021.

2. BBC (2021). Афганистан: сколько там беженцев и куда они поедут? BBC News. Доступно по адресу: <https://www.bbc.com/news/world-asia-58283177>. Дата обращения: 23.09.2021.
3. Data2.unhcr.org (2021). Ситуация по Афганистану. Operational data portal: Refugee situations. Доступно по адресу: <https://data2.unhcr.org/en/situations/afghanistan>. Дата обращения: 23.09.2021.
4. Rescue.org (2021). Эвакуация из Афганистана: Что такое программа афганской Специальной иммиграционной визы (СІВ)? The International Rescue Committee. Доступно по адресу: <https://www.rescue.org/article/evacuations-afghanistan-what-afghan-special-immigrant-visa-siv-program>. Дата обращения: 23.09.2021.
5. Unhcr.org (2021). Верховный комиссар ООН по делам беженцев завершил трехдневный визит в Афганистан. UNHCR: The UN Refugee Agency. Доступно по адресу: <https://www.unhcr.org/news/press/2021/9/6142261f4/un-high-commissioner-refugees-completes-three-day-visit-afghanistan.html>. Дата обращения: 23.09.2021.
6. Vlast.kz (2021a). Токаев объяснил, почему Казахстан отказался принять афганских беженцев. Доступно по адресу: <https://vlast.kz/novosti/46501-tokaev-obasnil-pocemu-kazakhstan-otkazalsya-prinat-afganskih-bezencev.html>. Дата обращения: 23.09.2021.
7. Vlast.kz (2021b). Из Афганистана эвакуирована группа этнических казахов. Доступно по адресу: <https://vlast.kz/novosti/46584-iz-afganistana-evakuirovana-gruppa-etniceskih-kazahov.html>. Дата обращения: 23.09.2021.
8. Ибрахими, Н. и У. Малей (2020). Афганистан. Политика и экономика в глобальном государстве. Routledge.
9. Исса, С., Десмонд, Г., Росс, Ф. (2010). Пакистан: История беженцев и политика Пакистана. Афганский кейс. In Uma A. Segal et al. (Eds.). Immigration Worldwide. Policies, Practices, and Trends (pp. 171-188). Oxford University Press.
10. Радио Азаттык (2021). Кыргызстан может принять из Афганистана 1200 этнических кыргызов. Доступно по адресу: <https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan-mozhet-prinyat-1200-bezhentsev-iz-afganistana/31412843.html>. Дата обращения: 23.09.2021.
11. Радио Озоди (2021). Около тысячи афганских беженцев размещены в аэропорту Куляба и ждут эвакуации в тре-

media.sn.no

from <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/12432255>. Accessed on 23.09.2021.

15. Unhcr.org (2021). The UN High Commissioner for Refugees completes a three-day visit to Afghanistan. UNHCR: The UN Refugee Agency. Retrieved from <https://www.unhcr.org/news/press/2021/9/6142261f4/un-high-commissioner-refugees-completes-three-day-visit-afghanistan.html>. Accessed on 23.09.2021.
16. Vlast.kz (2021a). Tokayev explained why Kazakhstan could not host Afghan refugees. Vlast.kz. Retrieved from <https://vlast.kz/novosti/46501-tokaev-obasnil-pocemu-kazakhstan-otkazalsa-prinat-afganskikh-bezencev.html>. Accessed on 23.09.2021.
17. Vlast.kz (2021b). A group of ethnic Kazakhs was evacuated from Afghanistan. Vlast.kz. Retrieved from <https://vlast.kz/novosti/46584-iz-afganistana-evakuirovana-gruppa-etniceskih-kazahov.html>. Accessed on 23.09.2021.

ты страны. Доступно по адресу: <https://rus.ozodi.org/a/31433586.html>. Дата обращения: 23.09.2021.

12. Рейтер (2021). Доноры обещали 1,1 млрд долларов для кризисного Афганистана. Reuters. Доступно по адресу: <https://www.reuters.com/>

world/asia-pacific/un-seeks-600-million-avert-afghanistan-humanitarian-crisis-2021-09-12/. Дата обращения: 23.09.2021.

13. ТАСС (2021a). Путин раскритиковал идею разместить афганских беженцев в странах Азии до получения ими виз. Доступно по адресу: <https://tass.ru/politika/12190405>. Дата обращения: 23.09.2021.
14. ТАСС (2021b). Жапаров заявил, что Киргизия выступает за налаживание диалога с новой властью Афганистана. Доступно по адресу: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/12432255>. Дата обращения: 23.09.2021.
15. Хайман, А. (1997). Афганистан и Центральная Азия. In Mehdi Mozaffari (Ed.). Security Politics in the Commonwealth of Independent States (122-132). The Southern Belt. St. Martin's Press.
16. Хашим, А. (2021). Глава службы ООН по беженцам воззвал к действию для предотвращения афганского «взрыва». Al Jazeera. Доступно по адресу: <https://www.aljazeera.com/news/2021/9/17/un-refugee-chief-calls-for-action-to-prevent-afghan-implosion>. Дата обращения: 23.09.2021.
17. Шир, М. (2021). Администрация Байдена увеличит квоту по беженцам до 125 000. The New York Times. Доступно по адресу: <https://www.nytimes.com/2021/09/20/us/politics/biden-refugee-cap.html>. Дата обращения: 23.09.2021.

KIRGIZISTAN VE ÖZBEKISTAN ARASINDAKİ SINIR AŞAN SU SORUNLARININ ULUSAL ÇIKARLAR BAĞLAMINDA ANALİZİ

ZHANDOS KUDAIBERGENOV

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ,
ARAŞTIRMACI

ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫ, ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕРІ

ҚЫРҒЫЗСТАН МЕН ӨЗБЕКСТАН АРАСЫНДАҒЫ ТРАНСШЕКАРАЛЫҚ СУ МӘСЕЛЕСІН ҰЛТТЫҚ МҮДДЕ ТҰРҒЫСЫНАН ТАЛДАУ

Su sorunu, günümüzde Orta Asya halkları için en önemli meselelerden biridir. Herkes suyun yaşamın kaynağı olduğunu bilmektedir. Su, ülkenin sosyal ve ekonomik alanlarda, yani içme suyu olarak kullanımdan sanayide, tarımda ve elektrik üretimine kadar olan bütün aşamalarda kullanılmaktadır. Hidroelektrik santralleri, çok sulu nehirler boyunca inşa edilir ve devletin belirli bir kapasitede ihtiyaç duyduğu elektriği üretir. Çoğu zaman, bu tür hidroelektrik santralleri ve rezervuarlar sınır ötesi nehirler üzerinde inşa edilmiştir. Bu tür durumlar komşu devletler arasında çeşitli anlaşmazlıklara neden olmaktadır. Orta Asya bölgesindeki sınır ötesi nehir havzasına yönelik gerginlikler büyük ölçüde doğrudan Sır Derya nehri havzasına bağlıdır. Bu havzanın vadisinde 25 milyondan fazla insan yaşamaktadır. Çok yıllık ortalama akışının kapasitesi 37 km³ olan Sır Derya su kaynağının %74'ü Kırgızistan'a, %14'ü Özbekistan'a, %9'u Kazakistan'a ve %3'ü Tacikistan'a aittir (Zhiltsov, 2008).

Düzenlenmemiş rasyonel su kullanımı rejimi ile ilgili sorunlar bugün bölgenin istikrarına yönelik en önemli tehditlerden birisi sayılmaktadır. Sır Der-

NARIN NEHRİNİ TAMAMEN VE BUNA BAĞLI OLARAK SIR DERYA AKIŞININ ÇOĞUNU DÜZENLEYEBİLDİĞİ İÇİN SU KAYNAKLARI YÖNETİMİNİN “ANAHTARI” KIRGIZİSTAN’IN ELİNDEDİR

НАРЫН ӨЗЕНІ АҒЫНЫНЫҢ КӨП БӨЛІГІН, СӘЙКЕСІНШЕ СЫРДАРІЯ АҒЫНЫН ТОЛЫҚТАЙ РЕТТЕУ МҮМКІНДІГІНЕ ИЕ БОЛҒАНДЫҚТАН СУ РЕУРСТАРЫН БАСҚАРУДЫҢ «КІЛТІ» ҚЫРҒЫЗСТАННЫҢ ҚОЛЫНДА ТҰР

Бүгінгі таңда су мәселесі Орта Азия халықтары үшін өте маңызды мәселелердің бірі болып отыр. Су тіршіліктің көзі екені баршаға мәлім. Ол әлеуметтік және экономика саласында, нақтырақ айтсақ, ауыз су ретінде пайдаланудан бастап, өндіріс үшін өнеркәсіпте, ауыл шаруашылығында, сонымен қатар электр энергиясын алу үшін де қолданылады. Су электр станциялары суы мол өзендердің бойына салынып, белгілі бір қуатта мемлекетке қажетті электр энергиясын өндіреді. Көбінесе, мұндай су электр станциялары мен су қоймалары трансшекаралық өзендер ағысын жағалап бой көтерген. Осындай жағдайлар мемлекеттер арасында өзара түсініспеушіліктерді туындатып отырады. Орта Азия аймағында трансшекаралық өзен суларының бөлінісіне қатысты шиеленістер көбіне-көп Сырдария өзені бассейнімен тікелей байланысты. Бұл бассейн алқабына 25 миллионнан астам халық қоныстанған. Орташа көпжылдық ағысы 37 км³ құрайтын Сырдарияның су ресурсының 74% Қырғызстанға, 14% Өзбекстанға, 9% Қазақстанға және 3% Тәжікстанға тиесілі (Жильцов, 2008).

ya havzasındaki ülkeler hala sınır ötesi nehirlerin sularının ve üretilen elektriğin dağılımını düzenleyememektedir (Petrov, 2010). Örneğin, Kırgızistan, Özbekistan'ın üzerine düşen yükümlülükleri yerine getireceğine inanmamaktadır. Kırgızistan, kışın ülkenin elektrik tüketimi arttığı için Toktogul rezervuarındaki suyu açmak zorundaysa, yazın ise kış mevsiminde su kaybını telafi etmek için Sır Derya nehrinin aşağı havzadaki ülkelere, yani Özbekistan'a ve Kazakistan'a gitmesi gereken su tedarikini sınırlandırmaktadır. Yani Kırgızlar, "kışın olacak probleme yazın hazırlanmak gerekir" politikasını kullanmaktadır. Fakat, bu politika aşağı havza ülkelerini aleyhine gelmektedir. Mesela, Özbekistan Kırgızistan'a ihtiyaç duyulmadığında büyük miktarlarda su gönderip, ihtiyaç duyulduğunda su vermediği yönünde suçlamalar yöneltmektedir. Sır Derya havzasındaki rezervuarların ve hidroelektrik santrallerinin çalışma rejimine ilişkin verimli görüşmelerin yapılmamasın-

Суды тиімді пайдаланудың реттелмеген режиміне байланысты мәселелер бүгінде аймақ тұрақтылығының басты қауіптерінің бірі болып табылады. Сырдария өзені бассейнінің елдері әлі күнге дейін трансшекаралық өзендердің суларын және өндірілетін электр энергиясын бөлісуді реттей алмай отыр (Петров, 2010). Мысалы, өзеннің жоғарғы ағысында орналасқан ел – Қырғызстан энергия ресурстарымен қамтамасыз ету бойынша келісімге сәйкес Өзбекстан сияқты серіктесінің өз міндеттемелерін орындайтындығына сенбейді. Қырғызстан қыс мезгілінде электр энергиясын көп пайдаланғандықтан, оны өндіру үшін Тоқтағұл су қоймасындағы су қорын ашуға мәжбүр болса, қыс бойы аққан судың орнын толтыру үшін жаздың күндері Сырдария өзенінің төменгі ағыс елдеріне су жіберуді шектейді. Яғни, қырғыздар «қыстың қамын жазда ойла» саясатын қолданып отыр десек де болады. Алай-

дан kaynaklanan kışın yaşanan selleri, havza nüfusunun güvenliğini tehdit etmektedir. Yani her iki tarafın da “kendi gerçekleri” bulunmaktadır. Buna Sovyetler Birliği’nden miras kalan “çözülemeyen sorunlar” denilebilir. Sovyet döneminde, Sır Derya havzası ülkelerinde, tüm su kaynaklarını kullanarak sulanan tarımın maksimum gelişimine yönelik politikalar uygulanmıştır. Sovyetler Birliği hükümeti, sulama sisteminin ve ekim alanlarının sürekli genişlemesi yoluyla pamuk üretimine büyük önem vermiştir (Valentini, 2004). Moskova, yukarı havza ülkelerinin ekin alanlarını genişletmesini yasaklamış ve daha az su kullanımını talep etmiştir. Bu nedenle, diğer müttefik cumhuriyetlerden yiyecek temin etmiş ve ek tazminat olarak aşağı havza ülkelerinden elektrik almışlardır (Orta Asya’daki su, gıda ve enerji güvenliği, 2021). Ancak Sovyetler Birliği’nin çöküşü bu dengeyi bozmuştur. Sovyetler Birliği döneminde daha önce bir devletin kontrolü altında olan su kaynaklarının yönetimi ve su kirliliğinin düzenlenmesi konuları artık sınır aşan meseleler haline gelmiştir. Bundan böyle, bu konudaki yönetim, yeni kurulan devletler arasında oluşturulacak eylem birliği ve işbirliği ile yürütülmeyi gerektirmektedir. Bu doğrultuda bağımsızlığın ilk yıllarında, yeni devletlerin temsilcileri müzakerelere başlamıştır. Sonuç olarak, devletlerarası su kaynakları sözleşmeleri için yeterli sayıda sözleşme yapılmıştır. Bu sözleşmeler arasında, 1998 yılında Kırgızistan, Özbekistan ve Kazakistan arasında imzalanan “Sır Derya havzasında su ve enerji kaynaklarının paylaşılmasına ilişkin” anlaşmaya özellikle dikkat çekmek gerekir (Sözleşme, 1998). Narın nehrini tamamen ve buna bağlı olarak Sır Derya akışının çoğunu düzenleyebildiği için su kaynakları yönetiminin “anahtarı” Kırgızistan’ın elindedir. Bu sözleşme-

ÖZBEKİSTAN, 1 HEKTAR TARIM ARAZİSİ İÇİN ORTALAMA 13.547 M3 SU KULLANIYORSA, KIRGIZİSTAN İSE 4044 M3 SU HARCAMAKTADIR. YANİ ÖZBEKİSTAN, 1 HEKTARLIK ARAZİ İÇİN KIRGIZİSTAN'A GÖRE 3 KAT DAHA FAZLA SU KULLANMAKTADIR

ÖZBEKİSTAN OPTA ЕСЕППЕН 1 ГЕКТАР СУАРМАЛЫ ЕГІСТІККЕ 13 547 М3 СУ ПАЙДАЛАНСА, ҚЫРҒЫЗСТАН 4044 М3 СУ ШЫҒЫНДАЙДЫ. ЯҒНИ, ÖZBEKİSTAN ҚЫРҒЫЗСТАНҒА ҚАРАҒАНДА 1 ГА ЕГІСТІК ЖЕРІ ҮШІН 3 ЕСЕ КӨП СУ ҚОЛДАНУДА

да, бұл саясат төменгі ағыс елдері үшін тиімді болмай отыр. Мысалы, Özbekistan Қырғызстанды керек кезде су бермей, керек емес кезде көп мөлшерде су жібереді деп айыптайды. Сырдария бассейні елдерінің су қоймалары мен су электр станцияларының жұмыс режимі бойынша келіссөздердің орындалмауы салдарынан туындаған қысқы су тасқыны бассейн бойындағы халықтың қауіпсіздігіне қатер төндіреді. Сонымен, екі тараптың да «өз шындығы» бар. Бұны Кеңес Одағының мұра қылып қалдырып кеткен «шешілмеген мәселе» деп атауға болады. Кеңестік кезеңде Сырдария бассейні елдерінде барлық су ресурстарын пайдалана отырып, суармалы егіншілікті барынша дамыту саясаты жүзеге асырылды. Кеңес өкіметі суару жүйесі мен егіс алқаптарын үнемі кеңейту арқылы мақта өндіруге көп көңіл бөлді (Валентини, 2004). Мәскеу жоғарғы ағыс елдеріне егістік алқаптарын кеңейтуге тыйым салып, суды аз пайдалануды талап етті. Сондықтан олар азық-түлікпен басқа одақтас республикалар тарапынан қамтамасыз етіліп, қосымша өтемақы ретінде электр энергиясын төменгі ағыс елдерінен алып отырды (Водная, продовольственная и энергетическая безопасность в ЦА, 2021). Алайда, Кеңес Одағының ыдырауы бұл тепе-теңдікті бұзды. Бұрын Кеңес Одағы кезінде бір мемлекеттің бақылауында болған су ресурстарын басқару мен судың ластануын реттеу мәселелері енді трансшекаралық мәселеге айналды. Бұдан былай жаңа құрылған мемлекеттер арасындағы тығыз ынтымақтастық пен іс-қимылдарды келісу жағдайында ғана жұмыс жасау керек болды. Тәуелсіздік алғаннан кейін көп ұзамай жаңа мемлекеттердің өкілдері келіссөздер жүргізуді бастады. Нәтижесін-

yi imzalayan Kırgızistan, yaz aylarında suyun uygun bir kısmını aşağı havza ülkelerine göndermeyi kabul etmesi şartıyla, kış aylarında aşağı havza ülkeleri Kırgızistan'a kömür, gaz ve elektrik tedarik edeceği konusunda anlaşmışlardır. Kaynak miktarının ise yıllık olarak müzakereler sürecinde belirleneceği varsayılmıştır. Ancak taraflar bu sözleşmenin şartlarını yerine getirmemiş ve taraflar bu konuda suçu diğerine atmaktadır.

Kırgızistan, tüm Orta Asya ülkeleri gibi, hidroelektrik santrallerinden ve termik santrallerden elektrik üretmektedir. 2019 yılında hidroelektrik santrallerinden elde edilen 15.051,2 milyon kWh elektrik enerjisine karşın, termik santrallerinden 2.671,3 bin Gcal enerji elde edilmiştir (KC MSK, 2020a). Yani, Kırgızistan'ın elde ettiği toplam enerjinin %92'sinin hidroelektrik santrallerinden geldiği tespit edilmektedir. Demek ki Kırgızistan ekonomisinin önemli bir kısmının, sosyal durumu ve tarımı, ülkenin rezervuarlarında biriken su rezervlerine doğrudan bağlı olduğu ortaya çıkmaktadır. 2019 yılında, devletin tüm rezervuarlarındaki nehir sularından elde edilen su rezerv-

де, су ресурстары мәселелері бойынша жеткілікті мемлекетаралық келісім-шарттар жасалды. Көптеген келісім-шарттар ішінде 1998 жылы Қырғызстан, Өзбекстан және Қазақстан арасында жасалған «Сырдария бассейніндегі су және энергетикалық ресурстарды бірлесіп пайдалану туралы» келісімді ерекше атап өткен жөн (Соглашение, 1998). Нарын өзені ағынының көп бөлігін, сәйкесінше Сырдария ағынын толықтай реттеу мүмкіндігіне ие болғандықтан су ресурстарын басқарудың «кілті» Қырғызстанның қолында болды. Осы келісім-шартқа қол қою арқылы Қырғызстан жазда судың тиісті бөлігін төменге жіберуге келіссе, төменгі ағыс елдері Қырғызстанға қыста көмір, газ және электр қуатын жеткізуге уәде берді. Ресурстардың нақты мөлшері жыл сайын келіссөздер барысында анықталады деп болжанды. Алайда, тараптар бұл келісім-шарттың талаптарын орындамады. Екі тарап бір-бірін айыптап, кінәліні іздеумен болды.

Қырғызстан да барлық Орта Азия елдері сияқты электр энергиясын су электр станциялары мен жылу электр станцияларынан

leri 8.068,7 milyon m³ olup, onun %60'ı, yani 4.920,7 milyon m³ su tarımda kullanılmaktadır (KC MSK, 2020b). Ülkede ise sadece 1.216,67 bin hektarlık tarım arazi bulunmaktadır (KC MSK, 2020c). Bu miktar, Sır Derya'nın aşağı havzası ülkesi sayılan Özbekistan'ın toplam ekili alanından 3 kat daha küçüktür. Özbekistan 3.373,1 bin hektarlık bir ekili alan için toplam 59.235 milyon m³ su fonunun %77'sini, yani 45.696 milyon m³ suyu harcamaktadır (UzStat, 2021a; 2021b). Bu, ortalama 1 hektar arazi başına 13.547 m³ su kullanıldığı anlamına gelir. Kırgızistan ise 1 hektar arazi için 4.044 m³ su harcamaktadır. Yani Özbekistan, 1 hektarlık ekilebilir arazi başına Kırgızistan'a göre 3 kat daha fazla su kullanmaktadır. Bu rakamlar, yaz döneminde Özbeklerin çok faz-

Şekil-1. Kırgızistan'da ve Özbekistan'da elektrik üretimi (%)
Сурет 1. Электр энергиясының өндірісі (%)

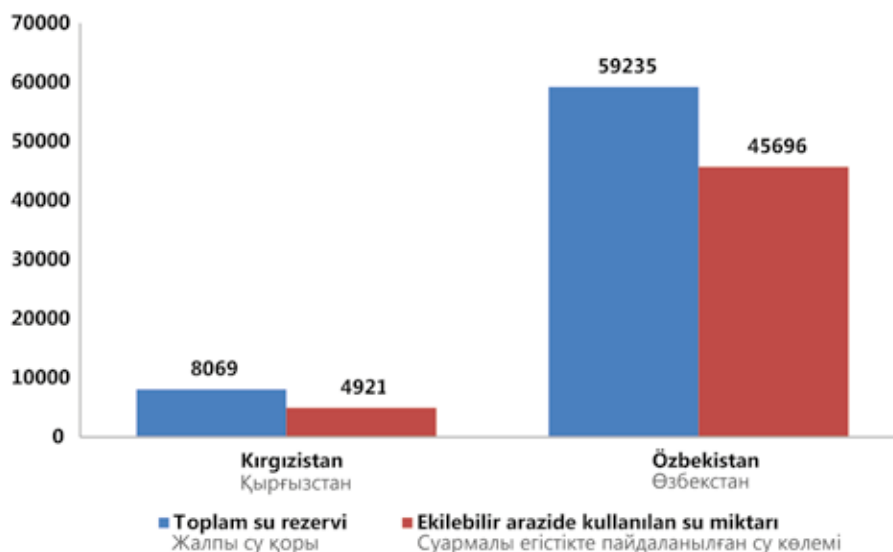
Kaynak: Kırgızistan İstatistik Komitesi

алады. Қырғыз елі 2019 жылы 15 051,2 млн. кВт/сағ. электр энергиясын су электр станциясынан алса, 2 671,3 мың Гкал энергияны жылу электр станциясынан алған (НСК КР, 2020а). Яғни, жалпы энергияның 92 %-ын су электр станциясы арқылы алатындығы анықталды. Демек, Қырғызстан экономикасының көп бөлігі, әлеуметтік жағдайы, ауыл шаруашылық саласы елдің су қоймаларында жиналған су қорына тікелей байланысты болып отыр. 2019 жылы мемлекеттің барлық су қоймаларында өзен суларынан жиналған су қоры 8 068,7 млн м³ көлемде болса, оның 60%-ы, яғни 4920,7 млн м³ суармалы егістікте қолданылған (НСК КР, 2020б). Елде 1 216,67 мың гектар ғана суармалы жер бар (НСК КР,

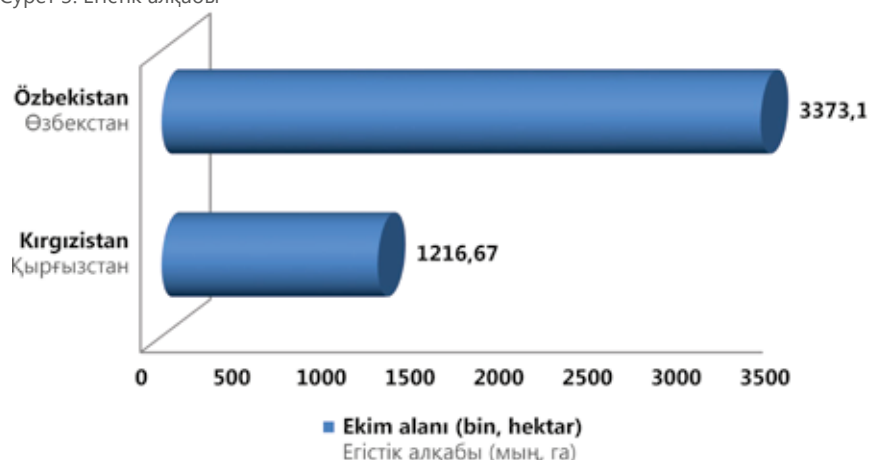
Kaynak: Özbekistan İstatistik Komitesi

Şekil-2. Kırgızistan'da ve Özbekistan'da ekilebilir arazide su rezervleri ve kullanım miktarı
Сурет 2. Су қоры және оны егістікте пайдалану мөлшері

Kaynak: Kırgızistan İstatistik Komitesi, Özbekistan İstatistik Komitesi

Şekil-3. Kırgızistan'da ve Özbekistan'da ekim alanı
Сурет 3. Егістік алқабы

Kaynak: Kırgızistan İstatistik Komitesi, Özbekistan İstatistik Komitesi

la suya ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Kırgızistan hidroelektrik santrallerini kış rejimine taşıdığına, aksine Özbekistan'da aşırı miktarda su kaynağı oluşmaktadır. Özbekistan'da yeterli hidrokarbon rezervi olduğu için, elektrik sadece Kırgızların yaptığı gibi sudan elde edilmekle kalmamakta, aynı zamanda termik santrallerden de enerji üretilmektedir. 2019'da Özbekistan'daki tüm elektriğin, %89,7'si termik santrallerden, %10,3'ü hidroelektrik santrallerden elde edilmiştir (TES, 2020).

Hem Kırgızistan hem de Özbekistan kendi ulusal çıkarlarına göre hareket etmektedir. Özbekistan, Kırgız tarafına, yaz aylarında suyu kestikleri gerekçesiyle çeşitli suçlamalar yöneltmektedir. Kırgızistan ise özellikle kış aylarında elektrik ihtiyacını karşılamak amacıyla hidroelektrik santrallerini devreye sokarak enerji üretmediği durumlarda Özbekistan'ı 1998 sözleşmesine uygun hareket etmemekle suçlamaktadır. 1998'deki Sır Derya anlaşmasına göre, Kırgızistan yaz mevsiminde Özbekistan'a ekilebilir arazi için su göndermesi halinde, Özbekistan bunun karşılığında uygun miktar-

2019 YILINDA KIRGIZİSTAN, ÜLKEDEKİ TÜM ELEKTRİĞİN %92'SİNİ HİDROELEKTRİK SANTRALLERDEN TEMİN ETMİŞTİR, ÖZBEKİSTAN İSE SADECE %10,3'ÜNÜ HİDROELEKTRİK SANTRALLERDEN ÜRETİMİŞTİR

2019 ЖЫЛЫ ҚЫРҒЫЗСТАН РЕСПУБЛИКА БОЙЫНША БАРЛЫҚ ЭЛЕКТР ЭНЕРГИЯСЫНЫҢ 92 %-ЫН СУ ЭЛЕКТР СТАНЦИЯСЫНАН АЛСА, ÖZBEKİSTAN TEK 10,3 %-ЫН ҒАНА СУДАН, АЛҒАН

2020в). Бұл Сырдарияның төменгі ағысы елі саналатын Özbekistan-ның жалпы егістік алқабынан 3 есе аз. Özbekistan 3 373,1 мың гектар жерге жалпы жиналған 59 235 млн м³ су қорының 77 %-ын, яғни 45 696 млн м³ су жұмсайды (Уз-Стат, 2021а; 2021б). Бұл орта есеппен 1 гектар жерге 13 547 м³ су пайдаланады дегенді білдіреді. Ал Қырғызстан болса, 1 гектар жерге 4044 м³ су шығындайды. Яғни, Özbekistan Қырғызстанға қарағанда 1 га егістік жері үшін 3 есе көп су қолдануда. Осы сандар жаз мезгілінде өзбектердің суды көп қажет ететіндігін көрсетіп отыр. Ал Қырғызстан су электр станцияларын қыстық режимге ауыстырған кезде, Özbekстанда, керісінше, мөлшерден тыс су қоры қалыптасады. Özbekстанда көмірсутек қорлары жеткілікті болғандықтан, электр энергиясын қырғыздар сияқты тек ғана судан алмайды, ол жылу электр станцияларында энергия өндіреді. 2019 жылы республика бойынша барлық электр энергиясының 89,7 %-ын жылудан алса, 10,3 %-ын ғана судан алған (ТЭС, 2020).

Қырғызстан да, Özbekistan да өз ұлттық мүдделерін ойлап, соған

da көмір, газ ve elektrik сағламай тааһһүт етміштір. Аңкав бу сөзлешме-нин, ортаға чыкан сорунлары калдырама-масынын неденлери арасында чешитли со-рунлар булунмактадыр. Булар арасында ен өнөмли меселелерден бирисиде су иле көмір, газ ve elektrik fiyatлары арасында-даки гүнүмүз шартларындаки буюк фаркын олмасидыр. Öте яндан енержи ve су kaynakлары йөнетими иле ilgili түм гиришimler тавсиye нителигинде олуп, буларын yerine гетирilmesi чин her-hangi бир сорумлулук йукленmemiштір. Даһасы ики үлкедeki ilgili kurumларын арасындаки ортак чалышмалар ve etkile-шимин де yeterli düzeyде олмادیги ifa-де edilebilir. Бу сорунларын гидерilmesi адина алынған kararларын тавсиye нители-гинден чыкарлып бағлайыч нителikte ол-масы gerekmektedir. Бу sayede атлан адимлар ve öngörüler үзерине курулан kararлар zorunlu olarak yerine гетир-илеcektir. Buna ek olarak uluslararası hukuk normlarına dayalı olarak енержи ve су kaynakларынын adil ve akıllı yöne-timi чин bölgesel бир политика олущу-рулмасы gerekmektedir.

Сонуч olarak Kırgızistan ve Özbekistan'ın modern су kullanım ge-reksinimlerini де göz önüne аларак су paylaşımı konusunda entegre бир yaklaşıм sergilemesi gerekmektedir. Чүнкү her ики үлкенin де ulusal чы-карлары doğrultusunda конуға fark-лы ачылardan yaklaşımaları iş birliğini güçlestirmektedir. Бу doğrultuda бу үлкelerini kendi чыкарларына ek olarak bölgesel ортак kazanımlara odakla-narak су kaynakларынын paylaşımını ve korunmasına özel önem atfetmeleri gerekmektedir. Gerek görüldüğü tak-dirde daha önce yapılan anlaşmaların revize edilerek гүнүмүз шартлары doğ-rultusunda yeni anlaşmaların tasar-lanması karşılaşılan чешитли sorunların çoğunu çözebilme potansiyeline sa-hip olacağını ifade edebiliriz. Böylece iş birliği açısından daha verimli бир ор-тамын олущмасы да sürdürülebilir бир

**БӨЛГЕНİN ENERJİ
VE SU KAYNAKLARI
YÖNETİMİ İLE İLGİLİ
TÜM GİRİŞİMLER
TAVSİYE OLARAK
BIRAKILMIŞ VE
ONLARIN YERİNE
GETİRİLMESİ İÇİN
TARAFLARA HİÇBİR
SORUMLULUK
YÜKLENMEMİŞTİR**

**АЙМАҚТА
ЭНЕРГЕТИКА ЖӘНЕ СУ
РЕСУРСТАРЫН
БАСҚАРУҒА
ҚАТЫСТЫ БАРЛЫҚ
БАСТАМАЛАР
ҰСЫНЫМДЫҚ
СИПАТТА ҒАНА
БОЛЫП, ОЛАРДЫҢ
ОРЫНДАЛМАҒАН-
ДЫҒЫ ҮШІН
ҚАНДАЙ ДА БІР
ЖАУАПКЕРШІЛІК
МІНДЕТТЕЛМЕЙ
ОТЫР**

сай іс-қимыл жаап отырғаны бел-гілі. Өзбекстан жазда қырғыздар қажет кезде су жібермейді деп кінәласа, Қырғызстан өзіме қажет кезде қыс мезгілінде электр энер-гиясын судан алмасам Өзбекстан тарапы қажеттіліктерімді қамтама-сыз етіп отырған жоқ деп өкпесін білдіруде. 1998 жылғы Сырдария келіссөзі бойынша Қырғызстан жаз мезгілінде Өзбекстан тарапы-на егістік үшін су жіберген жағдай-да, өз кезегінде Өзбекстан сәйкес мөлшерде көмір, газ және электр энергиясымен қамтамасыз етуге міндеттелген. Алайда, бұл келісім-шарт туындаған мәселелерді шеше алмайтын себептердің арасында әртүрлі мәселелер бар. Олардың ішінде маңызды мәселелердің бірі – қазіргі жағдайда су мен көмір, газ және электр энергиясының бағасы арасындағы үлкен айырмашылық. Екінші жағынан, энергетика және су ресурстарын басқаруға қаты-сты барлық бастамалар ұсыным-дық сипатта ғана болып, олардың орындалмағандығы үшін қандай да бір жауапкершілік міндеттел-мейді. Сонымен қатар, екі елдің тиісті ұйымдарының бірлескен зерттеулері мен өзара әрекеттесуі жеткілікті деңгейде болмай отыр. Бұл мәселелерді жою үшін қабыл-данған шешімдер ұсынымдық си-патта ғана болып қоймай, тарап-тарға міндеттер жүктелуі тиіс. Осы-лайша, нақты қадамдар мен бол-жамдарға негізделген шешімдер қажеттілікпен орындалады. Со-нымен қатар, халықаралық құқық нормалары негізінде энергетика және су ресурстарын әділ және ақылды басқарудың аймақтық са-ясатын қалыптастыру қажет.

Қорытындылай келе, Қырғызстан мен Өзбекстан суды пайдала-нудың заманауи қажеттіліктерін ескере отырып, суды ортақ пайда-

ярыда gelecekte de karşılaşılabilecek sorunların çözümünde önemli bir rol oynayabilir.

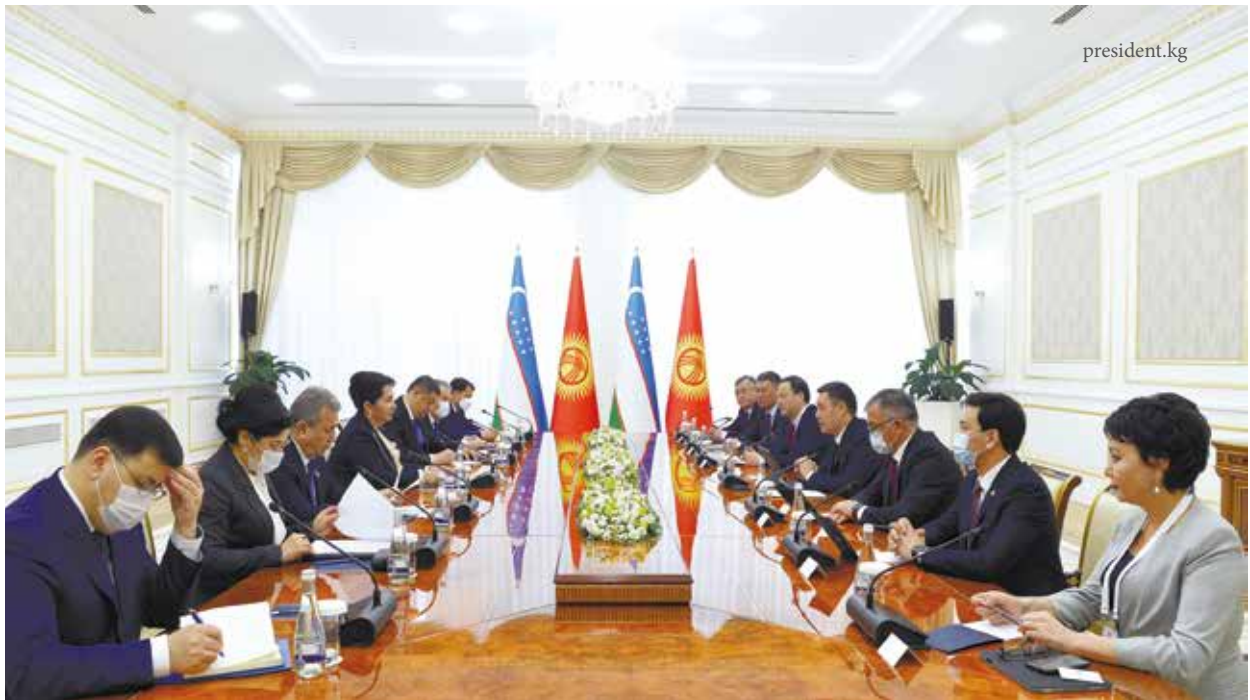
Kaynakça:

1. Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti, Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti ve Özbekistan Cumhuriyeti Hükümeti arasında Sır Derya nehri havzasının su ve enerji kaynaklarının kullanımına ilişkin Sözleşme (1998). Alınan yer: <https://policy.asiapacificenergy.org/sites/default/files/Agreement%20on%20the%20Use%20of%20Water%20and%20Energy%20Resources%20in%20the%20Syrdarya%20River%20Basin%20%28RU%29%20%20.pdf>. Erişim tarihi: 13.09.2021.
2. Kırgızistan Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi (KC MSK) (2020b). Su kaynaklarının korunması ve akıllı kullanımı. Alınan yer: <http://www.stat.kg/ru/opendata/category/3216/>. Erişim tarihi: 15.09.2021.
3. Kırgızistan Cumhuriyeti Milli Statistik Komitesi (KC MSK) (2020a). Elektrik, gaz ve suyun üretimi ve dağıtımı. Alınan yer: <http://www.stat.kg/ru/opendata/category/3557/>. Erişim tarihi: 14.09.2021.
4. Kırgızistan Cumhuriyeti Milli Statistik Komitesi (KC MSK) (2020c). Kırgız Cumhuriyeti'nin tüm tarım kategorilerindeki mahsullerinin ve çok yıllık ekinlerin ekili alanları. Alınan yer: <http://www.stat.kg/ru/opendata/category/4130/>. Erişim tarihi: 15.09.2021.
5. Orta Asya su, gıda ve enerji güvenliği: giriş analizi - вводный анализ - секторler arası çözümlerin avantajları (2021). Alınan yer: <https://www.oecd.org/env/outreach/Water%20Food%20Security%20in%20Central%20Asia%20RUS.pdf>. Erişim tarihi: 12.09.2021.
6. Özbekistan Cumhuriyeti Statistik Devlet Komitesi

ланудың кешенді әдісін қабылдауы қажет. Өйткені екі ел де өз ұлттық мүдделеріне сәйкес мәселеге әртүрлі көзқараспен қарауы ынтымақтастықты нығайтуға септігін тигізеді. Бұл бағытта осы елдер өздерінің мүдделерінен басқа аймақтық ортақ мүдделерге назар аудара отырып, су ресурстарын бірлесіп пайдалану және қорғау мәселелеріне ерекше мән беруі тиіс. Қажет болған жағдайда бұрынғы келісім-шарттарды қайта қарай отырып, бүгінгі жағдайға сәйкес жаңа келісім-шарттарды жасау арқылы көкейкесті мәселелердің көпшілігін шешуге мүмкіндік беретінін айтуға болады. Осылайша, ынтымақтастық пен өзара түсінушілікке негізделген ортаның қалыптасуы болашақта кездесетін күрделі мәселелерді шешуде маңызды рөл атқара алады.

Дереккөз:

1. Валентини К.Л., Оролбаев Э.Э., Абылгазиева А.К. (2004). Водные проблемы Центральной Азии. – Бишкек. – 142 с.
2. Водная, продовольственная и энергетическая безопасность в Центральной Азии: вводный анализ - преимущества межотраслевых решений (2021). Сілтеме: <https://www.oecd.org/env/outreach/Water%20Food%20Security%20in%20Central%20>

(UzStat) (2021b). İdari bölgelere göre ekonomi sektörlerinde su kullanımı raporu. Alınan yer: <https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/environment>. Erişim tarihi: 13.09.2021.

7. Özbekistan Cumhuriyeti Statistik Devlet Komitesi (UzStat) (2021a). Ekilebilir arazi. Alınan yer: <https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/agriculture>. Erişim tarihi: 14.09.2021.
8. Özbekistan'daki termik santraller 2019 yılında elektrik üretiminin %90'ını oluşturdu (TES) (2020). Alınan yer: <https://regnum.ru/news/2858571.html>. Erişim tarihi: 13.09.2021.
9. Petrov G. (2010). Orta Asya'da hidroelektrik ve sulama arasındaki çıkar çatışması. Nedenleri ve üstesinden gelme yolları. Tsentralnaya Aziya i Kavkaz. – № 3. – s. 59-72.
10. Valentini K.L., Orolbayev E.E., Abilgazyeva A.K. (2004). Orta Asya su problemi. – Bışkek. – 142 s.
11. Zhiltsov S.S. (2008). Su için mücadele. Indeks bezopasnosti. – № 3. – s. 49-62.

Asia%20RUS.pdf. Қаралған күні: 12.09.2021.

3. Государственный Комитет Республики Узбекистан по Статистике (УзСтат) (2021a). Посевная площадь сельскохозяйственных культур. Сілтеме: <https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/agriculture>. Қаралған күні: 14.09.2021.
4. Государственный Комитет Республики Узбекистан по Статистике (УзСтат) (2021b). Отчет об использовании воды в отраслях экономики по административным территориям. Сілтеме: <https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/environment>. Қаралған күні: 13.09.2021.

5. Жильцов С.С. (2008). Борьба за воду // Индекс безопасности. – № 3. – С. 49-62.
6. На ТЭС в Узбекистане пришлось 90% выработки электроэнергии в 2019 году (2020). Сілтеме: <https://regnum.ru/news/2858571.html>. Қаралған күні: 13.09.2021.
7. Национальный статистический комитет Кыргызской Республики (Стат КР) (2020b). Охрана и рациональное использование водных ресурсов. Сілтеме: <http://www.stat.kg/ru/opendata/category/3216/>. Қаралған күні: 15.09.2021.
8. Национальный статистический комитет Кыргызской Республики (Стат КР) (2020в). Посевные площади сельскохозяйственных культур и многолетних насаждений по всем категориям хозяйств Кыргызской Республики. Сілтеме: <http://www.stat.kg/ru/opendata/category/4130/>. Қаралған күні: 15.09.2021.
9. Национальный статистический комитет Кыргызской Республики (Стат КР) (2020а). Производство и распределения электроэнергии, газа и воды. Сілтеме: <http://www.stat.kg/ru/opendata/category/3557/>. Қаралған күні: 14.09.2021.
10. Петров Г. (2010). Конфликт интересов между гидроэнергетикой и ирригацией в Центральной Азии. Его причины и пути преодоления / Г.Петров // Центральная Азия и Кавказ. – № 3. – С. 59-72.
11. Соглашение между Правительством Республики Казахстан, Правительством Кыргызской Республики и Правительством Республики Узбекистан об использовании водно-энергетических ресурсов бассейна реки Сырдарья (1998). Сілтеме: <https://policy.asiapacificenergy.org/sites/default/files/Agreement%20on%20the%20Use%20of%20Water%20and%20Energy%20Resources%20in%20the%20Syrdarya%20River%20Basin%20%28RU%29%20%20.pdf>. Қаралған күні: 13.09.2021.

ZENGEZUR KORİDORU'NUN AZERBAIJAN VE BÖLGE İÇİN ÖNEMİ

ERKINBEK TURGINOV

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ,
ARAŞTIRMACI

ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫ, ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕРІ

ЗЕНГЕЗУР ДӘЛІЗІНІҢ ӘЗЕРБАЙЖАН МЕН АЙМАҚ ҮШІН МАҢЫЗЫ

Azerbaycan, 27 Eylül 2020'de Dağlık Karabağ bölgesinde meydana gelen ikinci Karabağ Savaşı'nı 44 gün içinde kazanmıştır. Ancak Güney Kafkasya'daki durumu tamamen çözmek için özel bir anlaşmaya ihtiyaç vardır. Bu amaçla, Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin'in barış girişimi üzerine 10 Kasım 2020'de Moskova'da Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanı Nikol Paşinyan arasında Dağlık Karabağ bölgesindeki savaş ve askeri çatışmaları sona erdiren ateşkes anlaşması imzalanmıştır. Üç liderin imzaladığı anlaşmaya göre Ermenistan Cumhuriyeti, Kelbecer Bölgesi'ni 15 Kasım 2020'ye kadar, Ağdam Bölgesi'ni 20 Kasım 2020'ye kadar, ve Laçın Bölgesi'ni 1 Aralık 2020'ye kadar Azerbaycan Cumhuriyeti'ne iade edecektir. Ayrıca, önümüzdeki üç yıl içinde Dağlık Karabağ ile Ermenistan arasında bağlantıyı sağlayacak Laçın Koridoru (5 km genişliğinde) boyunca yeni bir ulaşım yolu inşaa etme planları da anlaşma içerisinde bulunmaktadır. Anlaşmada bölgedeki iki ülke vatandaşlarının araçlarının ve mallarının serbest dolaşımının güvenliğini garanti eden madde de bulunmaktadır. Anlaşmanın son maddesi, Azerbaycan'ın batı bölgeleri ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti (NÖC) arasında yeni bir ulaşım bağlantısının inşa edileceğini belirtmiştir (Azerbaycan Cumhurbaşkanı resmi sitesi, 2020).

1920 yılında Sovyet Hükümeti'nin kurulmasıyla Türkiye'nin Azerbaycan ve Nahçıvan ile

Әзербайжан Таулы Қарабақ бойынша 2020 жылдың 27-қыркүйегінде екінші рет тұтанған соғысты 44 күнде өз пайдасына шешті. Дегенмен, Оңтүстік Кавказ аймағындағы жағдайға толық шешу үшін арнайы келісімнің болуы қажетті. Осы мақсатта Ресей Федерациясының Президенті Владимир Путиннің бітімгершілік бастамасымен 2020 жылдың 10-қарашасында Мәскеуде Армения Республикасының Премьер-министрі Никол Пашинян, Әзербайжан Республикасының Президенті Илхам Алиев Таулы Қарабақ аймағындағы соғыс пен әскери қақтығыстарды тоқтату және аймақта бейбіт жағдай орнатуға келісім түзді. Үш лидер қол қойған келісімде көрсетілгендей Армения аймақтағы Ағдам облысы 2020 жылдың 20 қарашасына дейін, Келбаджар аймағын 2020 жылдың 15 қарашасына дейін, Лачин аймағын 2020 жылдың 1 желтоқсанына дейін Әзербайжанға қайтарды. Алдағы үш жылда Таулы Қарабақ пен Армения арасындағы байланысты қамтамасыз ететін Лачин дәлізі (ені 5 км) бойымен жаңа маршрут салу жоспары да келісімде бар. Аймақта екі елдің азаматтарының көлік құралдары және тауар тасымалының еркін қозғалысының қауіпсіздігіне кепілдік бабы көрсетілген. Келісімнің ең соңғы Әзербайжанның батыс облыстарымен Нахчыван Автономиялық Республикасы (НАР) арасындағы жаңадан салынатын көлік қатынасының құрылысы да айқын көрсетілуі ел басшыларының айқан үшін маңызды

kara бағлары кесілmiştir. Azərbaycan ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında Sovyet döneminde kurulan ulaşım yolları, 1990'ların başındaki Karabağ savaşından bu yana yaklaşık 30 yıldır kullanılmamıştır. Azərbaycan ile Nahçıvan arasında bir ulaşım ve demiryolu koridoru olan Zengezur Koridoru, bölgede güvenlik ve iş birliğinin önünü açmakta ve bölgedeki alt yapıyı yeniden canlandırmaktadır. Zengezur Koridoru, Ermenistan toprakları üzerinden geçmesine rağmen, anlaşma temelinde, Azərbaycan yönetimi Nahçıvan arasındaki ulaşım ve demiryolu bağlantılarını yeniden kurmayı kararlılıkla üstlenmiştir. Bu koridor açıldığında Anadolu ve Nahçıvan, Azərbaycan ve Hazar Denizi üzerinden Orta Asya'ya bağlanacaktır. Günümüzde, Azərbaycan'dan Nahçıvan'a İran üzerinden yalnızca karayolu ve hava yolu ulaşımı bulunmaktadır (TrtAvaz.com.tr, 2020). Koridorun açılması mesafeyi azaltacak ve gümrük işlemleri için uygun koşullar yaratacaktır. Koridor, bölge ülkeleri arasındaki iletişimi olumlu yönde etkileyecek ve Türkiye ile Azərbaycan arasındaki kara yolu mesafesini 400 kilometreye kadar azaltacaktır.

құжатқа қол қойылды (Әзербайжан Президентінің ресми сайты, 2020).

Кеңес үкіметінің орнауымен Түркияның Әзербайжанмен яғни Нахчыванмен жердегі байланысы 1920 жылы үзілген. Терең тарихи тұжырымдамалар мен деректерде Нахчыван Әзербайжанның өз жері екенін айғақтайтын құжаттар жеткілікті болғанымен 1 ғасырдан астам уақыт бұл аймақта шынайы және құжат жүзінде бекітілген келісімдер орындалмады. Кеңес Одағы кезінде Әзербайжан мен НАР арасында салынған көлік желілері 1990 жылдардың басындағы Қарабақ соғысынан бастап 30 жылдай пайдаланылмады. Әзербайжан мен НАР арасындағы көлік және теміржол қатынасын қалыптастыратын дәліз - Зенгезур дәлізі аймақтағы қауіпсіздік пен ынтымақтастыққа жол ашып, ұзақ жылдар тұралаған инфрақұрылымға жан бітіреді. Зенгезур дәлізі Армения территориясы арқылы өтетін болғанымен Келісім негізінде Әзербайжан басшылығы НАР арасындағы көлік және теміржол байланысын қалпына келтіруді батыл қолға алды. Ол

Genel olarak Zengezur Koridoru'nun modernizasyonu, Kars-Gümrü demiryolu aracılığı ile gerçekleştirilmesi planlanmaktadır. Bu projeye göre, Kars-Gümrü-Nahçıvan-Megri-Bakü demiryolu hattı inşaatının toplam maliyeti 434 milyon ABD dolardır. Bu projenin gerçekleşmesi durumunda güzergah üzerinde kargo taşıma kapasitesi 13 yıl içerisinde 10 milyon tona ulaşabilir. Bölgedeki ülkeler arası ilişkilerin iyileşmesi durumunda Ermenistan'ın Türkiye ile gerçekleştirdiği ticaret hacmi toplam ticaretinin içerisinde %3'ten %13'e çıkarabilir. Aynı zamanda, Azerbaycan'ın ihracatının 1.2 milyar manata (705 milyon dolara), ulaşma potansiyeli bulunmaktadır. Önde gelen sektörler içerisinde ise imalat endüstrisinde gayri safi yurtiçi hasılatın (GSYİH) %3'üne denk bir artış ihtimali bulunurken bunu sırasıyla %2.7 ile maden endüstrisi ve %2'le hammadde sektörü gelmektedir. Genel olarak, Karabağ bölgesinin bağımsızlığı, orta vadede Azerbaycan ekonomisinin gelişmesine yeni bir ivme kazandırarak tarım sektörünü %10.4'e, turizm sektörünü %5.5'e, madencilik endüstrisini %5.3'e, ulaşım hizmetlerini %4.9'a, işleme sanayisini %4.3'e ve diğer hizmetlerin %1.4 oranında artış göstermesine imkan sağlama potansiyeli bulunmaktadır. Bu nedenle, birincil olmayan sektörlerden elde edilen gelir GSYİH'sine %5.1 civarında gelir elde edebilme imkanına sahip olabilir (Trend.Az, 2021).

Zengezur Koridoru Azerbaycan'ın yanı sıra Çin ve Orta Asya'yı, hatta Ermenistan ve Avrupa'yı birbirine daha rahat bağlama potansiyeline sahip sosyal, ekonomik, jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemli bir proje olarak nitelendirilmektedir. Bölgedeki askeri ve siyasi çatışmaların azalması, ülkeler arasındaki ticaretin artmasına neden olacaktır. Bunun yanında Rusya, Azerbaycan, Türkiye, Ermenistan ve İran

**RUSYA
FEDERASYONU
DEVLET BAŞKANI
VLADİMİR PUTİN'İN
BARİŞ GİRİŞİMİ
ÜZERİNE 10
KASIM 2020'DE
MOSKOVA'DA
AZERBAYCAN
CUMHURİYETİ
CUMHURBAŞKANI
İLHAM ALİYEV
VE ERMENİSTAN
CUMHURİYETİ
BAŞBAKANI NIKOL
PAŞINYAN ARASINDA
DAĞLIK KARABAĞ
BÖLGESİNDEKİ
SAVAŞ VE ASKERİ
ÇATIŞMALARI
SONA ERDİREN
ATEŞKES ANLAŞMASI
İMZALANMIŞTIR**

**РЕСЕЙ
ФЕДЕРАЦИЯСЫНЫҢ
ПРЕЗИДЕНТІ
ВЛАДИМИР
ПУТИННИҢ
БІТІМГЕРШІЛІК
БАСТАМАСЫМЕН
2020 ЖЫЛДЫҢ
10-ҚАРАШАСЫНДА
МӘСКЕУДЕ АРМЕНИЯ
РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ПРЕМЬЕР-МИНИСТРІ
НИКОЛ ПАШИНЯН,
ӘЗЕРБАЙЖАН
РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ПРЕЗИДЕНТІ
ИЛХАМ АЛИЕВ
ТАУЛЫ ҚАРАБАҚ
АЙМАҒЫНДАҒЫ
СОҒЫС ПЕН ӘСКЕРИ
ҚАҚТЫҒЫСТАРДЫ
ТОҚТАТУ ЖӘНЕ
АЙМАҚТА БЕЙБІТ
ЖАҒДАЙ ОРНАТУҒА
КЕЛІСІМ ТҮЗДІ**

іске қосылған кезде Анадолы мен Нахчыванның Әзербайжан және Каспий теңізі арқылы Орталық Азиямен байланысы артады. Қазіргі таңда Әзербайжаннан НАР-ға Иран арқылы жолмен немесе ұшақпен ғана қатынасы бар (TrtAvaz.com.tr, 2020). Дәліз ашылса, арақашықтық қысқарып, кедендік рәсімдеулермен уақыт өткізбей қолайлы жағдай қалыптастырады. Дәліз аймақ елдерінің арасындағы байланысқа оң әсерін беріп, Түркия мен Әзербайжан арасындағы құрлықтық қатынас қашықтығын 400 шақырымға қысқарады. Армения үшін осы күнге дейін үлкен нарық мемлекеттері: Ресей мен Иран елдерімен арада тікелей теміржол байланысын қалыптастыра алмаған (Report.az, 2021). Армения-Иран теміржолы жобасының құны 2-3 миллиард АҚШ доллар. Географиялық қиын жағдай шетелдік инвесторларды аса қызықтыра қоймайтындықтан Армения дұрыс саясат жүргізіп Әзербайжан арқылы Иранға шығудың ыңғайлы жолын шешіп алуы керек. Көрші елдерде қолға алынған темір және көлік жолдары мен халықаралық дәліздерге оң саясат ұстанатын болса, Армения Әзербайжанның теміржол және көлік жол мүмкіндіктерін екі бағытта (Гүмрү-Нахчыван-Мегри-Баку және Ереван-Газах-Баку) пайдаланып, сауда айналымының 25-30% құрайтын Ресеймен еркін қарым-қатынас орната алады. Жалпы Зенгезур дәлізін жаңғырту бойынша Карс-Гүмрү теміржолы арқылы іске асыру қарастырылып жатыр. Бұл бойынша Карс-Гүмрү-Нахчыван-Мегри-Баку теміржолын қалыптастыруға 434 миллион АҚШ доллар қажет. Бұл жоба іске асқан уақытта бағыттың жүк тасымалын өткізу мүмкіндігі 13 жыл ішінде жылына 10 миллион тонна артады. Аймақтағы қарым-қатынастардың

arasındaki demiryolu hattının genişletilmesinin yanı sıra Kafkasya bölgesindeki ticaret hacmini yükseltecek birçok ticaret yollarının açılmasını hızlandıracaktır. Azerbaycan'ın bir Avrasya ulaşım merkezine dönüşmesiyle birlikte, Kafkasya bölgesindeki karayolları ve demiryolları, bölgenin transit güvenliğini artırarak yeni rekabet ve yeni fırsatlar yaratacaktır. Elbette bu bağlamda uluslararası Doğu-Batı ve Kuzey-Güney ulaşım koridorlarının yapımı ve güzergahları ile Hazar Denizi'nden Avrupa'ya uzanan petrol ve gaz boru hattı sisteminin yapımı da yeni gelişmeleri beraberinde getirecektir. Azerbaycan'ın Doğu-Batı ve Kuzey-Güney ulaşım koridorlarının önemi daha da artacaktır. Tarihi İpek Yolu üzerinde yer alan Azerbaycan, Avrupa ve Asya arasında bir lojistik merkezi olarak çok kapsamlı işleri üstlenmektedir. Doğu-Batı Koridoru, Çin'in Orta Asya ve Azerbaycan üzerinden Avrupa'ya engelsiz erişimi sağlaması ile neticede ülkeler arasındaki ticaret oranı yükselecektir. Örneğin, 2019 yılında Çin ile Avrupa Birliği (AB) arasındaki ticaret 720.8 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Çin ve AB arasındaki yeni yatırım anlaşmaları, Orta Koridor üzerinden gerçekleştirilen ticarete şimdiden olumlu eğilimler göstermektedir (Diplomat.com, 2021).

реттелуімен жалпы тауар айналымын Армения Түркиямен 3-тен 13%-ға дейін ұлғайту жағдайы қалыптасады. Бұл тұста Әзербайжан экспортын 1,2 миллиард манатқа (705 миллион АҚШ доллары), арттыру мүмкіндігі қалыптасып отыр. Ел экономикасындағы маңызды салалар жалпы ішкі өнім (ЖІӨ)-нің 2 %-ға, өңдеу өнеркәсібін 3 %-ға және тау-кен өнеркәсібін 2,7 %-ға арттыруға әсер етеді. Жалпы Қарабақ бостандығы орта уақыт аралығында Әзербайжан экономикасының дамуына жаңа леп әкеліп, ауыл шаруашылығына 10,4 %-ға, туризмге 5,5 %-ға, тау -кен өндірісіне 5,3 %-ға, көлік қызметтеріне 4,9 %-ға, қайта өңдеу өнеркәсібі 4,3 %-ға және басқа қызметтер көрсеткіші 1,4 %-ға, артуына әсер етеді. Мұның арқасында шикізаттық емес саланың табысы ЖІӨ-ге 5,1% пайда түсіреді (Trend.Az, 2021).

Зенгезур дәлізі әлеуметтік, экономикалық, геосаяси және геостратегиялық жақтан Әзербайжаннан бөлек Қытай мен Орталық Азияны, тіпті Арменияның да Еуропа және Тынық мұхитына жалғайды. Аймақтағы әскери және саяси қақтығыстардың азаюымен елдер арасындағы сауда-саттықтың

Örneğin, Çin'in 2018'de Azərbaycan ile ticaret hacmi 898.2 milyon ABD dolları tutarına denk gelirken, 2019 yılında bu rakam 1.4 milyar dolları geçmiştir (comtrade.un.org, 2021). Türkiye ve Çin arasındaki ticaret hacmi 2019 yılında 21.8 milyar ABD dolları bulmuş, 2020'de ise pandemi dönemine rağmen ticaret cirosu 24 milyar dolara ulaşmış ve 2021 yılının ilk üç ayındaki rakam geçen yılın aynı dönemine göre %44 oranında artış göstererek 8 milyar dolara çıkmıştır. 2021 yılının ilk çeyreğinde Bakü-Tiflis-Kars ve Merkez Koridoru'ndaki yük trafiği 2019 yılının ilk üç ayına göre %104 oranında artış göstererek 396.778 tona ulaşması, Orta Koridoru'na olan talep ve kapasitenin her yıl arttığını göstermektedir. Savaşın sona ermesinin ardından Güney Kafkasya'da Azərbaycan ve Türkiye ile bölgedeki komşu ülkeler arasında ortak iş birliğinin oluşturulması amacıyla "3+3" modeli (Azərbaycan, Ermenistan, Gürcistan + Türkiye, İran, Rusya) gündem meselesi ele alınmıştır. Tarihi İpek Yolu güzergahındaki Doğu-Batı Koridoru, Demir İpek Yolu, Avrupa-Kafkas Ulaşım Koridoru (TRACECA) boyunca uzanan projeler bölgedeki projelerin gerçekleştirilmesi için çok önemlidir. Zengezur Koridoru, Çin-Avrupa Merkez Koridoru boyunca Güney Kafkasya ve Orta Asya ekonomisine olumlu etki yapacaktır (Anadolu Ajansı, 2021).

Doğu-Batı ulaşım koridorunun bu doğrultuda inşası sonucu karayolları ve demiryolları hattının yapımı Nahçıvan'ın gelişmesi için fırsatlar yaratacaktır. Güney Kafkasya ulaşımının öneminin artmasıyla birlikte, Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlama imkanları gelişecektir. Çin'in gelecekte Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu hattında meydana gelebilecek trafik problemlerini önceden çözerek, Avrupa'ya en kısa yoldan mal teslim etme imkanı artacaktır. 4.256 kilo-

**KORİDOR,
BÖLGE ÜLKELERİ
ARASINDAKİ
İLETİŞİMİ OLUMLU
YÖNDE ETKİLEYECEK
VE TÜRKİYE İLE
AZERBAYCAN
ARASINDAKİ
KARA YOLU
MESAFESİNİ 400
KİLOMETREYE KADAR
AZALTACAKTIR**

**ДӘЛİZ АЙМАҚ
ЕЛДЕРІНІҢ
АРАСЫНДАҒЫ
БАЙЛАНЫСҚА
ОҢ ӘСЕРІН БЕРІП,
ТҮРКІЯ МЕН
ӘЗЕРБАЙЖАН
АРАСЫНДАҒЫ
ҚҰРЛЫҚТЫҚ
ҚАТЫНАС
ҚАШЫҚТЫҒЫН
400 ШАҚЫРЫМҒА
ҚЫСҚАРАДЫ**

артуына себеп болады. Ресей, Әзербайжан, Түркия, Армения мен Иран арасындағы теміржол желісін кеңейтіп, Кавказ аймағындағы елдер арасындағы сауда көлемін жаңа деңгейге жеткізетін көптеген сауда жолдарын ашды. Әзербайжанның еуразиялық көлік хабына айналуымен қатар аймақтың транзиттік қауіпсіздігінде артырумен Кавказ аймағындағы көлік және темір жолы жаңа бәсекелестіктер тудырып, жаңа мүмкіндіктер ашады. Әрине, бұл тұрғыда халықаралық Шығыс-Батыс және Солтүстік-Оңтүстік көлік тасымалдау дәлізі мен Каспий теңізінен Еуропаға мұнай-газ құбыры жүйесінің құрылысы мен маршруттарымен жаңа леп әкеледі. Әзербайжанның Шығыс-Батыс және Солтүстік-Оңтүстік көлік дәліздеріндегі маңызды одан әрі арттырады. Тарихи Жібек жолында орналасқан және Еуропа мен Азия арасындағы логистикалық орталық болу жолында Әзербайжанның қолға алған істері баршылық. Шығыс-Батыс дәлізі Қытайдың Орталық Азия және Әзербайжан арқылы Еуропаға кедергісіз шығуы арадағы сауда көлімін едәуір дәрежеде арттырады. Мәселен, 2019 жылы Қытай мен Еуропалық Одақ (ЕО) елдері арасындағы сауда көлемі 720,8 миллиард АҚШ долларын құраған. Қытайдың мен ЕО арасындағы жаңа Инвестициялық келісімдер қазірден бастап-ақ Орта дәліз бойындағы тауар айналымына оң өзгерістер әкеледі (Diplomat.com, 2021). Мәселен, Қытайдың Әзербайжанмен арадағы сауда көлемі 2018 жылы 898,2 миллион АҚШ доллары болса, 2019 жылы 1,4 миллиард доллардан асқан (comtrade.un.org, 2021). Ал, Түркия мен Қытай арасындағы сауда-саттық көлемі 2019 жылы 21,8

metrelik demiryolu ve 508 kilometrelik deniz yolunu kapsayan koridor, Çin-Kazakistan sınırından Azerbaycan'a (Hazar Denizi üzerinden) ve Gürcistan'dan Türkiye'ye uzanmaktadır. Bakü-Tiflis-Kars (826 km), Edirne-Kars (1.388 km) demiryolu hattı projesi, Orta Koridor içinde stratejik öneme sahiptir. Çin için, mallarının Avrupa'ya ulaşımında, Rusya üzerinden geçen Kuzey Koridoru'na göre Orta Koridor üzerinden gerçekleşmesi daha kolay ve verimli olacaktır. Çin'den gelen mallar Trans-Sibirya yolu ile Avrupa'ya 20 günde, Orta Koridor üzerinden 12 günde teslim edilmektedir. Çin'den Avrupa'ya deniz yoluyla mal gönderme süresi 36 gün sürmektedir (Politicon.co, 2020).

Azerbaycan Hükümeti'ne bağlı Ekonomik Reformlar ve İletişim Merkezi araştırmalarına göre, ulaşımın canlanmasıyla ihracat oranının 710 milyon ABD dolarına çıkacağı tahmin edilmektedir. Koridorun açılması ayrıca hükmete, Bakü-Nahçıvan uçuşlarını sübvansе etmek için her yıl harcadığı 10 milyon dolardan da tasarruf etmesine imkan sağlayacaktır. Zengezur Koridoru sayesinde Azerbaycan'ın İran

миллиард АҚШ доллары болса, 2020 жылы пандемияға қарамай, арадағы тауар айналымы 24 миллиард долларға жетсе, 2021 жылдың алғашқы үш айындағы көрсеткіш өткен жылдың тиісті уақытымен салыстырғанда 44 % артып, 8 миллиард долларды құраған. Ал, 2021 жылдың бірінші тоқсанында Баку-Тбилиси-Карс пен Орталық дәліз бойынша жүк тасымалы 2019 жылдың алғашқы үш айымен салыстырғанда 104 пайызға өсіп, 396 778 тоннаға жетуі Орталық дәліздің сұранысымен қуатының жыл өткен сайын өсіп келе жатқанын көрсетеді. Соғыстың тоқтауынан соң Әзербайжан мен Түркияның тарапынан бірлескен Оңтүстік Кавказ және аймақтағы көрші елдерін арасындағы ынтымақтастықты қалыптастыру «3 + 3» үлгісінде (Әзербайжан, Армения, Грузия + Түркия, Иран, Ресей) күн тәртібіне қойылды. Тарихи Жібек жолының бойындағы («Шығыс-Батыс дәлізі», «Темір Жібек жолы», Еуропалық Кавказ Азия көлік дәлізі (ТРАСЕКА) секілді жобалардың аймаққа яки керісінше аймақтың жобалардың өміршең болуында маңызы зор. Зенгезур дәлізі Қытай-Еуропа Орта дәлізі бойындағы Оңтүстік Кавказ және Орталық Азия елдердің экономикасына оң ықпал етеді (Анадолы Агенттігі, 2021).

Көлік және теміржолдарын салу арқылы Шығыс-Батыс көлік дәлізінің осы бағытта тартылуына нәтижесінде Нахичеванның дамуына мүмкіндіктер әкеледі. Оңтүстік Кавказ транзитінің маңызын артырумен қатар Еуропа мен Азияны байланыстыру мүмкіндігін жақсартады. Болашақта Баку-Тбилиси-Карс (БТК) теміржолы бойында туындауы мүмкін қарбаласты уақытынан бұрын шешіп, Қытайдың Еуропаға тауарды ең қысқа жолмен жеткізу мүмкіндігі арта түседі. 4256 шақырымдық теміржол мен 508 шақырымдық теңіз жолын қамтитын бұл дәліз Қытай-Қазақстан шекарасынан Әзербайжан (Каспий арқылы) және одан Грузиядан Түркияға созылады. БТК (826 км), Эдирне-Карс (1388 км) теміржол жобасы мен Мармара Пекиннен Лондонға дейін созылатын Орта дәліз үшін стратеги-

үзeрiндeн Нaхчывaн'a гaз гeцiшi iчiн тrаnsfеr үcрeтi yерiнe öдeдiгi %15 gиbи mаlиeтlеr ашамалы оlаrаk оrтаdаn kаlkаcаk. (Iz.ru, 2021). Rусyа vе Іrаn аrасында demiryolu hattı için yeni fırsatlar açılacak ve gelecekte Ermenistan da bu koridorun sağlayacağı imkаnlаrdаn yаrаrlаnаcаktır. Zеngеzur Kоrіdоru hаkkında Ermenistan'ın mevcut itirazlarının bir kısmının zamanla azalması ve üçlü anlaşma çerçevesinde kendi çıkarları açısından da değerlendirildiğinde koridorun çalışmalarına engel çıkarmayacağı öngörülmektedir (Ankara Kriz ve Politika Araştırma Merkezi, 2021). Ayrıca, bölgenin güvenliğini sağlamak için Rusya'nın 1.960 asker, 90 zırhlı personel taşıyıcı ve 380 adey araç ve özel teçhizatın yerleştirilmesi, koridorun güvenliğini ve aynı zamanda sorunsuz çalışmasını sağlayacaktır (Rusya Cumhurbaşkanlığı resmi sitesi, 2020).

Sonuç olarak Zengezur Koridoru, Asya ile Avrupa'yı Azerbaycan üzerinden birbirine bağlayan birçok transit ulaşım projesi için yeni bir fırsat niteliğindedir. Azerbaycan'ın Avrasya'nın ulaşım ve lojistik merkezi olarak konumunu güçlendirecektir. Demiryolları ve karayollarının yapımıyla Zengezur Koridoru, başta küçük ve orta ölçekli işletmeler olmak üzere bölgede yatırım ortamının oluşmasını ve böylelikle ülke ekonomisinin gelişimine katkı sağlaması beklenmektedir. Öte yandan bu ekonomik katkı ile ulaşım altyapısı avantajının sadece Nahçıvan ve Azerbaycan ile sınırlı kalmayarak bölgesel boyutlarda önemli olumlu sonuçlar sunabilmesi de bu projenin ana avantajı olacaktır. Bu yönüyle Zengezur Koridoru, Ermenistan'ı da kapsayarak bölge ülkelerinin ekonomik yönden kalkınmalarına katkı sağlama potansiyeli olan barışçıl bir proje olarak değerlendirilmelidir. Öte yandan bu sürece bölge ülkelerine ek

**ОРТА КОРІДОРУ
ÜZERİNDEN 12
GÜNDE TESLİM
EDİLMEKTEDİR.
ÇİN'DEN AVRUPA'YA
DENİZ YOLUYLA
MAL GÖNDERME
SÜRESİ 36 GÜN
SÜRMEKTEDİR**

**ОРТАЛЫҚ ДӘЛІЗ
ТАСЫМАЛЫ 12
KÜNDE ЖЕТКІЗЕДІ.
ҚЫТАЙДАН ЕУРОПА
ТЕҢІЗ АРҚЫЛЫ
ТАУАР ТАСЫМАЛЫНА
36 КҮН УАҚЫТ КЕТЕДІ**

ялық маңызы бар. Қытай үшін тауарларын Еуропаға Ресей арқылы өтетін Солтүстік дәлізге қарағанда Орталық дәліз арқылы тасымалдау жеңіл әрі тиімді. Қытайдан шыққан тауарлар Транссібір бағытымен Еуропаға 20 күнде, ал дәл сол жерге Орталық дәліз тасымалы 12 күнде жеткізеді. Қытайдан Еуропа теңіз арқылы тауар тасымалына 36 күн уақыт кетеді (Politicon.co, 2020).

Әзербайжан үкіметі жанындағы Экономикалық реформалар мен коммуникацияларды талдау орталығы көлім қатынасының жандаруымен экспорт көлемінің 710 миллион АҚШ долларға дейін артатырып есептеп шығарған. Зенгезур дәлізінің ашылса, ел үкіметі жыл сайын Баку-Нахичеван әуе рейстерін субсидиялауға жұмсайтын 10 миллион АҚШ долларын да үнемдейді. Әзербайжан Нахчыванға Иран арқылы газ жеткізгені үшін Тегеран төлем орнына транзит үшін 15% газды алып отырады. Зенгезур дәлізінің арқасында мұндай артық шығындар кезең-кезең жойылады (Iz.ru, 2021). Ресей мен Иран арасындағы теміржолы қатынасының жаңа мүмкіндіктері ашылып, Армения да болашақта бұл дәліздің орасан пайдасын сезінеді. Арменияның қазіргі кейбір қарсылықтары уақыт өте казайып, үшжақты келісім аясында мемлекеттік пайдасы мәлімдеме шарттары бойынша да, өзінің пайдасын ескере отырып, Зенгезур дәлізінің толық қуатта жұмыс істеуіне кедергі келмейді (Анкара дағдарыс пен саясатты зерттеу орталығы, 2021). Оның үстіне аймақ қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында Ресейдің бітімгершілік 1960 қарулы күштері, 90 бронетранспортерлері және 380 бірлік автокөлік пен арнайы техникасының орналасты-

olarak çeşitli uluslararası kuruluşlar ile bölge ülkelerinin yakın ilişkisi bulunan bölgenin önde gelen ülkelerinin de katkı vermesi gerekmektedir. Böylece bölgedeki ülkeler arasındaki gerginliklerin azalarak yerini gücünü gelişen ekonomik ilişkilerden alan iş birliği ortamının alması pek muhtemeldir. Ayrıca bölge ülkelerinde başta altyapı projelerinin geliştirilmesi ve yeni yatırım imkanlarına önemli fırsatlar sunması beklenmektedir.

Kaynakça:

1. Anadolu Ajansı (2021). Zengezur Koridoru, Pekin-Londra hattı ve Türkiye'nin önemi artıracak. Alınan yer: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/zengezur-koridoru-pek-londra-hatti-ve-turkiye-nin-artan-onemi/2254505>. Erişim tarihi: 26.09.2021.
2. Ankara Kriz ve Politika Araştırma Merkezi (2021). Zengezur Koridoru'nun stratejik önemi. Alınan yer: <https://www.ankasam.org/%D1%81%82>. Erişim tarihi: 29.09.2021.
3. Azerbaycan Cumhurbaşkanı resmi sitesi (2020). Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya liderlerinden Açıklama. Alınan yer: <https://president.az/articles/45923>. Erişim tarihi: 28.09.2021.
4. BM Comtrade veritabanı (2021). Veritabanı. Alınan yer: <https://comtrade.un.org/data/>. Erişim tarihi: 28.09.2021.
5. Diplomat.com (2021). Çin-AB yatırım anlaşmasının stratejik sonuçları. Alınan yer: <https://thediplomat.com/2021/01/the-strategic-implications-of-the-china-eu-investment-deal/>. Erişim tarihi: 26.09.2021.
6. Iz.ru (2021). Koridora çıktık. Alınan yer: <https://iz.ru/1163024/igor-karmazin/vyshli-v-koridor-azerbaiddzhan-gotovitsia-prolozhit-dorogu-cherez-armeniiu>. Erişim tarihi: 28.09.2021.
7. Politicon.co (2020). Azerbaycan ve "Bir Kuşak-Bir Yol" girişimi: Bölgesel bir ulaşım merkezi olma yolunda. Alınan yer: <https://politicon.co/en/analytics/33/azerbaijan-and-belt-and-road-initiative-on-the-way-of-becoming-a-regional-transport-center>. Erişim tarihi: 27.09.2021.
8. Report.az (2021). Koridorun ışıkları görülmeye başladı. Alınan yer: <https://report.az/ru/analitika/svet-v-konce-koridora-marshrut-cherez-zengezur-stanet-impulsom-ravzitiya-ekonomiki-regiona/>. Erişim tarihi: 29.09.2021.
9. Rusya Cumhurbaşkanı resmi sitesi (2020). Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya lider

**KORİDORU
AÇILMASI AYRICA
HÜKÜMETE,
BAKÜ-NAHÇIVAN
UÇUŞLARINI
SÜBVANSE ETMEK
İÇİN HER YIL
HARCADIĞI 10
MİLYON DOLARDAN
DA TASARRUF
ETMESİNE İMKAN
SAĞLAYACAKTIR**

**ЗЕНГЕЗУР
ДӘЛІЗІНІҢ
АШЫЛСА, ЕЛ
ҮКІМЕТІ ЖЫЛ
САЙЫН БАКУ-
НАХИЧЕВАН
ӘУЕ РЕЙСТЕРІН
СУБСИДИЯЛАУҒА
ЖҰМСАЙТЫН 10
МИЛЛИОН АҚШ
ДОЛЛАРЫН ДА
ҮНЕМДЕЙДІ**

рлуы дәліздің болашағының қауіпсіздігі мен кедергісіз жұмыс жасауына кепіл болады (Ресей Президентінің ресми сайты, 2020).

Қорытындылай келе, Зенгезур дәлізі Әзербайжан арқылы Азия мен Еуропаны байланыстыратын көптеген жүк тасымалдау жобалары үшін жаңа мүмкіндіктер кезең бола алады. Әзербайжанның Еуразияның көліктік-логистикалық хабы ретінде позициясын бекемдеуге мүмкіндік береді. Зенгезур дәлізі теміржолы және көлік жолдары құрылысын салумен аймақтағы шағын және орта кәсіпкерліктен бастап, инвестициялық орта қалыптасуына ықпал етіп, ұлттық экономикаға серпіліс әкеледі. Бұдан басқа экономикалық дүмпулер пен көлік инфрақұрылымының артықшылығы тек Нахичеван мен Әзербайжанмен шектеліп қалмауы, аймақтыққа кең көлемде оң нәтиже беруі дәліздің басты артықшылығы осы болмақ. Бұл тұрғыда Зенгезур дәлізі аймақтағы елдері арасындағы бейбітшілік пен тұрақтылықты қалыптастырумен бірге Арменияның да экономикалық дамуына зор мүмкіндік әкелетін жоба ретінде қарастырылуы тиіс. Аймақтағы елдерімен түрлі бағыттарда ынтымақтастық орнатқан түрлі халықаралық ұйымдармен қатар, аймақтағы алпауыт елдер де бұл бағытта оң ниет танытуы барлық тұрғыдан да маңызды. Нәтижесінде елдер арасындағы қырғықабақ ұстанымдар жұмсарып, күш пен жігер аймақ елдерінің экономикалық ынтымақтастық қуатының артуына жұмсалады. Ең алдымен аймақтағы қарым-қатынас күшейіп, инфрақұрылымда қалыптасатын жылы орта жаңа инвестициялық мүмкіндіктерге молынан жол ашылатын болады.

haberom.com

lerinden Açıklama. Alınan yer: <http://kremlin.ru/catalog/countries/AZ/events/64384>. Erişim tarihi: 26.09.2021.

10. TrtAvaz.com.tr (2020). Kars-Iğdır-Nahçıvan hattı Türk Dünyasını buluşturacak. Alınan yer: <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/kars-igdir-nahcivan-hatti-turk-dunyasini-bulusturacak/5fafc55a01a30a37d42655d0>. Erişim tarihi: 29.09.2021.
11. Trend.Az (2021). Azerbaycan yeni bir ekonomik mi-mari oluşturuyor. Alınan yer: <https://www.trend.az/business/economy/3363202.html>. Erişim tarihi: 30.09.2021.

Дереккөз:

1. Анадолы Агенттігі (2021). Зенгезур дәлізі, Пекин-Лондон желісі және Түркияның маңыздылығы артады. Сілтеме: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/zengezur-koridoru-pek-in-londra-hatti-ve-turkiye-nin-artan-onemi/2254505>. Қаралған уақыт: 26.09.2021.
2. Анкара дағдарыс пен саясатты зерттеу орталығы (2021). Зенгезур дәлізінің стратегиялық маңызы. Сілтеме: <https://www.ankasam.org/%D1%81%>. Қаралған уақыт: 29.09.2021.
3. Әзербайжан Президентінің ресми сайты (2020). Әзербайжан, Армения және Ресей лидерлерінің мәлімдемесі. Сілтеме: <https://president.az/articles/45923>. Қаралған уақыт: 28.09.2021.
4. БҰҰ Comtrade мәліметтер базасы (2021). Дерекқор. Сілтеме: <https://comtrade.un.org/data/>. Қаралған уақыт: 28.09.2021.
5. Diplomat.com (2021). Қытай-ЕО инвестициялық

мәмілесінің стратегиялық салдары. Сілтеме: <https://thedi diplomat.com/2021/01/the-strategic-implications-of-the-china-eu-investment-deal/>. Қаралған уақыт: 26.09.2021.

6. Iz.ru (2021). Дәлізге шықтық. Сілтеме: <https://iz.ru/1163024/igor-karmazin/vyshli-v-koridor-azerbaidzhan-gotovitsia-prolozhit-dorogu-cherez-armeniiu>. Қаралған уақыт: 28.09.2021.
7. Politicon.co (2020) Әзербайжан және «Бір белдеу - Бір жол» бастамасы: Аймақтық көлік орталығы болу жолында. Сілтеме: <https://politicon.co/en/analytics/33/azerbaijian-and-belt-and-road-initiative-on-the-way-of-becoming-a-regional-transport-center>. Қаралған уақыт: 27.09.2021.
8. Ресей Президентінің ресми сайты (2020). Әзербайжан, Армения және Ресей лидерлерінің мәлімдемесі. Сілтеме: <http://kremlin.ru/catalog/countries/AZ/events/64384>. Қаралған уақыт: 26.09.2021.
9. Report.az (2021). Дәліздің жарығы көріне бастады. Сілтеме: <https://report.az/ru/analitika/svet-v-konce-koridora-marshrut-cherez-zangezur-stanet-impulsom-razvitiya-ekonomiki-regiona/>. Қаралған уақыт: 29.09.2021.
10. TrtAvaz.com.tr (2020). Карс-Ыдыр-Нахчыван желісі түрік әлемін жақындастырады. Сілтеме: <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/kars-igdir-nahcivan-hatti-turk-dunyasini-bulusturacak/5fafc55a01a30a37d42655d0>. Қаралған уақыт: 29.09.2021.
11. Trend.Az (2021). Әзербайжан жаңа экономикалық архитектураны қалыптастырады. Сілтеме: <https://www.trend.az/business/economy/3363202.html>. Қаралған уақыт: 30.09.2021.

**HOCA AHMET YESEVİ ULUSLARARASI
TÜRK-KAZAK ÜNİVERSİTESİ
MÜTEVELLİ HEYET BAŞKANI PROF.
DR. MUHİTTİN ŞİMŞEK VE AHMET
YESEVİ ÜNİVERSİTESİ REKTÖR VEKİLİ
PROF. DR. CENGİZ TOMAR, ALMATI'YA
GERÇEKLEŞTİRDİKLERİ ZİYARET
KAPSAMINDA AVRASYA ARAŞTIRMA
ENSTİTÜSÜ'NÜ ZİYARET ETTİ.**

ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИ АТЫНДАҒЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚ-ТҮРІК
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ӨКІЛЕТТІ КЕҢЕС
ТӨРАҒАСЫ, ПРОФЕССОР, ДОКТОР
МУХИТТИН ШИМШЕК ПЕН АХМЕТ
ЯСАУИ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ РЕКТОР ӨКІЛІ,
ПРОФЕССОР, ДОКТОР ЖЕНГИЗ ТОМАР
АЛМАТЫҒА САПАРЫ АЯСЫНДА ЕУРАЗИЯ
ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫНДА БОЛДЫ.

Prof. Dr. Muhittin Şimşek öncelikle Türk dünyasının büyük şahsiyeti Hoca Ahmet Yesevi'nin adını taşıyan Üniversite'nin Mütevelli Heyet Başkanı olmaktan büyük onur duyduğunu ifade ederek, uluslararası bir statüye

Профессор, доктор Мұхиттин Шімшек ең алдымен түрік әлемінің ұлы тұлғасы Қожа Ахмет Ясауи есімімен аталатын университеттің Өкілетті кеңесінің төрағасы болу өзі үшін үлкен мәртебе екенін білдіріп, халықаралық деңгейдегі университеттің негізгі міндеті - бүкіл түрік әлеміне, сондай-ақ, Қазақстан мен Түркияға қызмет ететін жоғары білікті, отан сүйгіш заманауи мамандарды дайындау екенін атап өтті. Осы тұрғыда Университет тәуелсіз Қазақстанның болашағын қалыптастыратын және оның мәңгілік құндылықтарын асқақтататын ақпараттық орталық екенін тілге тиек етіп, университеттің бұл позициясын одан әрі жоғарылату үшін бірлік пен ынтымақтастықтың санасымен жұмыс істеу маңызды екенін айтты. Еуразия ғылыми-зерттеу институты жүргізетін академиялық зерттеулердің маңыздылығына назар аударатын профессор, доктор Мұхиттин Шімшек Институттың қызметін мұқият қадағалайтынын және зерттеулердің Орталық Азия географиясы мен академиялық әдебиетке, әсіресе Қазақстан мен Түркия арасындағы қарым-қатынасқа, қазақ, түрік, орыс және ағылшын тілдеріндегі басылымдармен зор үлес қосқанын әңгімеледі. Сонымен қатар, кездесу барысында

sahip olan üniversitenin öncelikli görevinin Kazakistan ve Türkiye'nin yanı sıra, bütün Türk dünyasına hizmet edecek yüksek nitelikli, vatansever ve çağdaş uzmanlar yetiştirmek olduğunu vurguladı. Bu doğrultuda Üniversite'nin, bağımsız Kazakistan'ın geleceğini şekillendiren ve ebedi değerlerini yücelten bilgi merkezi olduğunu belirterek, Üniversite'nin bu konumunun daha da yükseltilmesi için birlik ve beraberlik şuuru ile çalışmanın önemli olduğunu paylaştı. Avrasya Araştırma Enstitüsü'nün yürütmekte olduğu akademik çalışmaların önemine dikkat çeken Prof. Dr. Muhittin Şimşek, Enstitü'nün faaliyetlerini yakından takip ettiğini ifade ederek çalışmaların başta Kazakistan ve Türkiye ilişkileri olmak üzere Orta Asya coğrafyası ile akademik literatüre Kazakça'nın yanı sıra Türkçe, Rusça ve İngilizce yayınlar ile büyük katkı sağlandığını dile getirdi. Ayrıca görüşme sırasında, bu niteliklere sahip bir enstitünün Almatı'da bulunmasının da oldukça anlamlı olduğunu hatırlatarak, başarılı çalışmaların devamı için Enstitü çalışanlarına teşekkür etti.

Алматыда осындай біліктілікке ие институттың болуы өте маңызды екенін еске салып, табысты жұмысты атқарғаны үшін институт қызметкерлеріне алғысын білдірді.

Сапар барысында Ахмет Ясауи университетінің ректор өкілі, профессор, доктор Женгиз Томар институт аясында жүргізілетін академиялық іс-шаралардың аймақтану мен Түркиямен қарым-қатынас тұрғысынан өте маңызды екенін айтып, пікірімен бөлісті. Профессор, доктор Женгиз Томар сөзінің жалғасында жаңа оқу жылының барлық институт қызметкерлері үшін бейбіт, табысты, сау-саламат және берекелі жыл болуын тілейтінін жеткізіп, табысты зерттеулерді жалғастыру үшін бірлесе жұмыс істедудің маңыздылығына тоқталды.

Сапар кезінде институт директоры доцент, доктор Вакур Сүмер Еуразия ғылыми-зерттеу институтының жұмыстары мен жобалары туралы ақпарат берді. Еуразия ғылыми-зерттеу институтының Қожа

Ziyaret devamında, Ahmet Yesevi Üniversitesi Rektör Vekili Prof. Dr. Cengiz Tomar, Enstitü bünyesinde gerçekleştirilen akademik faaliyetlerin bölge çalışmaları ve Türkiye ile ilişkiler açısından oldukça önemli olduğunu belirterek kendi görüşlerini paylaştı. Prof. Dr. Cengiz Tomar, konuşmasının devamında yeni eğitim yılının tüm Enstitü çalışanları için huzurlu, başarılı, sağlıklı ve hayırlı, uğurlu bir yıl olmasını dilediğini belirterek, daha başarılı çalışmaların devamı hep birlikte çalışmanın önemine değindi.

Ziyaret sırasında Enstitü Müdürü Doç. Dr. Vakur Sümer, Avrasya Araştırma Enstitüsü'nün çalışmaları ve projeleri hakkında bilgiler verdi. Avrasya Araştırma Enstitüsü'nün, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi'nin misyon ve vizyonu doğrultusunda akademik çalışmalar yürüttüğünü ifade eden Doç. Dr. Vakur Sümer, bu doğrultuda Türkiye-Kazakistan ilişkilerinin gelişimine katkı sağlamak, Türk dili konuşan devlet ve topluluklarla ilgili bilimsel araştırmaları yapmak ve bu alanlardaki projeleri desteklemenin öncelikli hedefler ol-

Aхмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің миссиясы мен көзқарасына сәйкес академиялық зерттеулер жүргізетінін білдіре отырып, доцент, доктор Вакур Сүмер бұл бағытта Түркия-Қазақстан қарым-қатынастарының дамуына үлес қосу, түрік тілдес мемлекеттер мен қауымдастықтар бойынша ғылыми зерттеулер жүргізу және осы бағыттардағы жобаларды қолдау басты бағыттар болып табылатынын мәлімдеді. Осы тұрғыда институттың төрт тілде шығатын екі журнал, апта сайынғы бюллетеньдер мен анализдер, сонымен қатар институт дайындаған кітаптар мен есептер, әсіресе, экономика, халықаралық қатынастар, энергетика, қоршаған орта және мәдениет салаларында еуразиялық география бойынша ғылыми зерттеулері мен әдебиетке үлес қосқанын баса айтты. Доцент доктор Вакур Сүмер институттың Түркия мен Қазақстаннан басқа әлемдік деңгейдегі көптеген сараптамалық орталықтармен тығыз ынтымақтастықта екенін жеткізді.

duğunu belirtti. Bu çerçevede Enstitünün dört dilde yayımlanan iki dergi, haftalık bülten ve analizler ile hazırladığı kitaplar, raporlar aracılığıyla ekonomi, uluslararası ilişkiler, enerji, çevre ve kültürel alanlar başta olmak üzere Avrasya coğrafyasına yönelik hazırladığı bilimsel çalışmalarla literatüre katkı sağladığını vurguladı. Doç. Dr. Vakur Sümer, bunların yanında enstitünün Türkiye ve Kazakistan'ın dışında küresel düzeyde çok sayıda düşünce kuruluşu ile de yakın işbirliğinde bulunduğunu ifade etti.

Сонымен қатар, институт директоры доцент, доктор Вакур Сүмер барлық зерттеулерге қолдау көрсеткені үшін Өкілетті кеңес төрағалығына мен ректоратқа алғысын білдірді.

Аyrıca Enstitü Müdürü Doç. Dr. Vakur Sümer bütün bu çalışmalarda verdikleri desteklerden ötürü Mütevelli Heyet Başkanlığı'na ve Rektörlüğe teşekkürlerini iletti.

9 EYLÜL 2021 TARİHİNDE AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ KIDEMLİ ARAŞTIRMACISI DR. AZİMZHAN KHİTAKHUNOV “THE RISKS OF RISING FOOD PRICES: EXAMPLES FROM CENTRAL ASIA” KONULU ÇEVİRİMİÇİ SEMİNER VERDİ.

2021 ЖЫЛЫ 9 ҚЫРКҮЙЕКТЕ ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫНЫҢ АҒА ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕРІ, ДОКТОР ӘЗІМЖАН ХИТАХУНОВ «АЗЫҚ-ТҮЛІК БАҒАСЫНЫҢ ӨСУ ҚАУПІ: ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАН МЫСАЛДАР» ТАҚЫРЫБЫНДА ОНЛАЙН СЕМИНАР ӨТКІЗДІ.

Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Vakur Sümer'in takdim konuşması ile başlayan seminerde Dr. Azimzhan Khitakhunov ana hatlarıyla Orta Asya ülkelerinin ekonomilerine odaklanarak, artan gıda fiyatlarının riskleri hakkında önemli bilgiler sundu. Dr. Azimzhan Khitakhunov, gıda fiyatlarındaki son artışın son on yılın en yüksek artışlarından biri olmaya devam ettiğini ve birçok ülkeyi riske attığını

Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры, доцент, доктор Вакур Сүмердің семинардағы кіріспе сөзінен кейін доктор Әзімжан Хитахунов негізінен Орталық Азия елдерінің экономикасына тоқталып, азық-түлік бағасының өсу қаупі туралы маңызды ақпаратты ұсынды. Доктор Әзімжан Хитахунов соңғы уақытта азық-түлік бағасының өсуі соңғы онжылдықтағы ең жоғары өсудің бірі екенін және бұл қымбатшылық көптеген елдерге қауіп төндіретінін атап өтті.

Доктор Әзімжан Хитахунов семинарды жалғастыра отырып, азық-түлік бағасының өсу себептерінің жалпы тізімін ұсынды, оның ішінде климаттың өзгеруі, мұнай бағасының өсуін, экспорттық шектеулерді, сұраныстың артуын және т.б. атап көрсетті. Сондай-ақ, қазіргі жаһандық пандемия азық-түлік бағасының өсуін жеделдеткенін, әсіресе даму үстіндегі елдердің қатты зардап шеккенін айта отырып, доктор Әзімжан Хитахунов пандемия әсерінен Орталық Азия елдеріне де қатер төніп тұрғанын тілге тиек етті, сонымен бірге әлемдік азық-түлік бағасының өзгеруі туралы ақпарат берді. Әзімжан Хитахунов Орталық Азия елдеріндегі азық-түлік бағасының өзгеру

nı kaydetti.

Seminerin devamında Dr. Azimzhan Khitakhunov, iklim değişikliği, artan petrol fiyatları, ihracat kısıtlamaları, artan talep ve diğerleri dahil olmak üzere gıda fiyatlarındaki artışın nedenlerinin genel bir listesini sundu. Ayrıca, mevcut küresel pandeminin gıda fiyatlarındaki artışa önemli ölçüde katkıda bulunduğunu ve özellikle gelişmekte olan ülkelerin güçlü bir darbe aldığını kaydeden Dr. Azimzhan Khitakhunov, Orta Asya ülkeleri de pandeminin etkisiyle risk altında olduğundan bahsetti. Dünya gıda fiyatlarındaki değişimler hakkında bilgiler veren Dr. Azimzhan Khitakhunov, Orta Asya ülkelerinin gıda fiyatlarındaki değişimin nedenleri ve fiyatların yükselmesinin risklerini de anlattı.

Dr. Azimzhan Khitakhunov, genelde döviz devalüasyonu, ihracat kısıtlamaları, finansal piyasaya spekülasyonu, üretkenliğini yavaşlaması, artan petrol fiyatları, iklim değişikliği, Çin ve Hindistan'dan artan talep, biyoyakıt talebi ve azalan stokların gıda fiyatlarının artmasının nedenleri olduğunu açıkladı. Gıda fiyatlarındaki enflasyonun pandemile beraber yükselmeye başladığını kaydeden Dr. Azimzhan Khitakhunov, karaaantina yasaklarının ve tedarik

sebepleri men бағаның өсу қаупі туралы да әңгімеледі.

Доктор Әзімжан Хитахунов жалпы алғанда, валютаның құнсыздануы, экспорттық шектеулер, қаржы нарығындағы алыпсатарлық, өнімділіктің баяулауы, мұнай бағасының өсуі, климаттың өзгеруі, Қытай мен Үндістанға сұраныстың артуы, биоотынға сұраныс пен қорлардың азаюы азық-түлік тауарлары бағасының өсуінің себептері екенін түсіндірді. Доктор Әзімжан Хитахунов азық-түлік бағасының инфляциясы пандемиямен қатар өсе бастағанын айта келе, карантиндық шаралар мен жеткізу тізбегінің бұзылуы тұтынушылық азық-түлік бағасының өсуіне әкелгенін айтты. Азық-түлік жеткізу тізбегінің нашарлауы, азық-түлік қызметтерінен (мысалы, тамақтандыру қызметі) бөлшек сауда нарығына көшу және тұтыну қорларының жинақталуы тұтынушылық азық-түлік бағасы индексінің нақты мәнде өсуіне әкелгенін түсіндірген Әзімжан Хитахунов жеткізу шығынының өсуіне де назар аударды. Теңіздегі жүк тарифтері соңғы 12 айда 2-3 есеге өскеніне қарамастан, ол бензиннің қымбаттауы мен жүк көлігі жүргізушілерінің тапшылығы кейбір аймақтарда тасымалдау қызмет-

zincirlerinin bozulmasının tüketici gıda fiyatlarında artışa yol açtığını söyledi. Gıda tedarik zincirinin bozulması, gıda hizmetlerinden (örneğin yemek servisi) perakende pazarlara geçiş ve tüketici fonlarının birikmesinin tüketici gıda fiyat endeksinin reel olarak yükselmesine yol açtığını ifade eden Dr. Azimzhan Khitakhunov, özellikle, teslimat maliyetlerinin büyümesine dikkat çekti. Denizde navlun tarifeleri son 12 ayda yaklaşık 2-3 kat artmasına rağmen, yüksek benzin fiyatları ve tır şoförlerinin azlığı da bazı bölgelerde nakliye hizmetlerinin maliyetini artırdığının da altını çizdi.

Gıda fiyatlarındaki enflasyonun 2021'de ve

терінің құнын көтергенін де атап өтті.

Доктор Әзімжан Хитахунов азық-түлік бағасының қымбаттауы 2021-2022 жылдары жалғасын табу мүмкін екеніне болжам жасай отырып, Орталық Азияда азық-түлік бағасын тұрақтандыру мен азық-түлік қауіпсіздігін жақсарту бойынша келісілген аймақтық саясат, азық-түлік көмегі мен сауданы ырықтандыру сияқты ұсыныстар тізімін ұсынды.

Семинар қатысушылардың тақырып бойынша пікір алмасуымен және сауалдарға жауап берумен аяқталды.

2022'nin geri kalanında tekrar yükseleceğini söyleyen Dr. Azimzhan Khitakhunov, Orta Asya'da gıda fiyatlarını istikrara kavuşturmak ve gıda güvenliğini iyileştirmek için koordine li bölgesel politika, gıda yardımı ve ticaretin serbestleştirilmesi dahil olmak üzere bir öneriler listesi sundu.

Seminer, katılımcıların konu ile ilgili çeşitli düşüncelerini aktarmaları ve soru-cevap bölümü ile sona erdi.

RISKS FOR CENTRAL ASIA

Trade policy of Kazakhstan. Export duties, quotas and restrictions

- Food shortage, higher prices

Central Asian countries also impose export restrictions on sensitive products. State price controls

- Kyrgyzstan imposed livestock export restrictions and started state control of food prices

Economic performance and macroeconomic situation. Growth in input prices

- 1 million 678 thousand people lived below the poverty line in 2020 (25.3%), having increased by 5.2 percentage points compared to the previous year.

RECOMMENDATIONS

Coordinated regional policy

Food assistance

Trade liberalization

Mutual investments

Transport and transit cooperation

Free movement of labor

**16 EYLÜL 2021 TARİHİNDE
AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
KIDEMLİ ARAŞTIRMACISI DAULET
ZHAILYBAYEV "KAZAKİSTAN'DAKİ
ETNOGRAFIK ARAŞTIRMALAR:
DÜNÜ, BUGÜNÜ VE GELECEĞİ"
KONULU ÇEVİRİMİÇİ SEMİNER VERDİ.**

2021 ЖЫЛЫ 16 ҚЫРКҮЙЕКТЕ
ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫНЫҢ АҒА ҒЫЛЫМИ
ҚЫЗМЕТКЕРІ ДӘУЛЕТ ЖАЙЛЫБАЕВ
«ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭТНОГРАФИЯЛЫҚ
ЗЕРТТЕУЛЕР: ӨТКЕНІ, БҮГІНІ,
КЕЛЕШЕГІ» АТТЫ СЕМИНАР ӨТКІЗДІ.

Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Vakur Sümer'in açılış konuşmasından sonra söz alan Daulet Zhailybayev, ana hatlarıyla дүнден bugüne Kazakistan'daki etnografik araştırmaların önemli dönemlerini anlatarak, söz konusu çalışmaların geleceği hakkında da fikirleriyle paylaştı.

Kazakistan'daki etnografik araştırmaların ilk döneminin 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın başını ve ikinci döneminin Sovyetler döneminde yapılan araştırmaları kapsadığını söyleyen Daulet Zhailybayev, Kazakistan'ın bağımsızlığı sonrasındaki araştırmaların ise

Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры, доцент, доктор Вакур Сүмердің басталу сөзінен кейін сөз алған Дәулет Жайлыбаев Қазақстандағы этнографиялық зерттеулердің өткеннен бүгінге дейінгі маңызды кезеңдерін түсіндірді және осы зерттеулердің болашағы туралы өз ойымен бөлісті.

Семинарда жұмысында зерттеуші Қазақстандағы этнографиялық зерттеулерді үш кезеңге бөліп қарастырды. Бірінші кезең XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың басын қамтыса, екінші кезең Кеңес Үкіметі тұсында жүргізілген зерттеулерге арналды. Ал, үшінші кезең Қазақстанның тәуелсіздік алғаннан кейінгі уақытты қамтитының түсіндірді. Аталмыш үш кезеңнің алғашқы бөлігінде Патшалық Ресейдің арнайы зерттеулері, әскери шенеуніктері мен саяхатшыларының еңбектері туралы ақпарат берген Дәулет Жайлыбаев 19 ғасырдың екінші жартысында құрылған ғылыми мекемелердің қызметі мен зерттеулері, әсіресе орыс географиялық қоғамының, арнайы экспедициялардың қызметіне тоқталды. Сондай-ақ, П.И. Рычковтың, А.И. Левшиннің, Ш. Уәлихановтың, М. Шормановтың, Г.Н. Потанин, А. Е. Алекторовтың және басқа да зерттеушілердің ғылыми жұмыстары туралы толық ақпарат берді. Қазақ даласында жүргізілген бұл зерттеулердің нәтижелері Орынбор, Семей және басқа да жергілікті өлкетану музейлерінің қалыптасуына негіз болғаны әңгімеледі.

үшінші дәуір ретінде бағаландырылды-
ні ашты. Бірінші дәуірдегі зерттеулер ретінде
Чарльк Русының Қазақстанға үйелік өзел
зерттеулері және әскері үйелілері іле сейяһарын
жаздылары есерлер хақында білгелер сунан Да-
улет Жайлыбаев, әріақа Рус Соғрафаа Куруму
башта олмак үзере 19. үйеліні ікінсі үарыс-
да куралан білім куралушларынн Қазақстанға
үйелік фааліеттері және араштырмаларында ба-
сетті. Даулет Жайлыбаев, бу бағламда Пе-
тер Рычков, Алексей Левшін, Шоқан Валиханов,
Муса Шорманов, Григорі Потанин, Александр
Алекторов және дігер араштырмачыларын білімсел
зерттеулері хақында детайлы білгелер верді. А-
рыа, Қазақ боықырына үйелік сөз конусу араш-
тырманнн сонушларынн Оренбург, Семей және
дігер шеһірлерде үерел этно-культүрел мүзелерін
темеліні олуштырдығуну іфаде етті.

Семинарнн девамннда Советтер дөнемінде
Қазақстанда үарылан этнографік араштырмала-
ры бағаландыран Даулет Жайлыбаев, өзеллік-
ле Haziran 1946'da SSCB Білімлер Академи-
сі'nin Қазақ шүбесінн (сонра Қазақ Білімлер
Академісі) курулуыла үлкеде этнография
зерттеулерінн өнем казандығынн беліртті. Бу
чәрчеведе, Ірина Захарова, Veniamin Vostrov,
Alkey Margulan және Rukya Hodayeva'nın ілгелі
зерттеулерінн баһседен Даулет Жайлыба-
ев, Edige Masanov, Halel Arginbayev және Ma-
rat Mukanov'un есерлерінн өнемне діккат
чекті. Бу дөнемде Қазақ этнографиясында
бірчөк узман этнографларын ортаға чықтығынн
алтынн чізен Даулет Жайлыбаев, Serik Ajigali,
Amanjol Kalış, Ahmet Toktabay және баһқа да
этнографларын өнемлі зерттеулері булуңдуғу-
ну іфаде етті.

Бағымсызлық сонрасы Қазақстанда этнографік
зерттеулерінн үені бір дөнеме гірдіғінн беліртен
Даулет Жайлыбаев, 1991'den сонра Қазақ-
стан'ın этнография алаңнда геленексел этно-
графыаға ек оларак діаспораложі, этно-соыоложі
е этно-археоложі гелі алаңларын да олушмаға
баһладығынн сөyledі. Сон үыларда үлкеде сөз
конусу алаңларда чешітлі араштырма прожелері
уыуланмасна рағмен, үлкенн геленексел
этнографік араштырмаларла методоложік сорун-
лар дәһіл олмак үзере баы сорунларын ортаға
чықтығынн алтынн чізді. Бу бағламда, генелде
этнографік араштырмаларын, өзеллікке гөрсел ан-
троположі, соыал антроположі және этно-культүрел
зерттеулерінн баһарлы бір шеһілде сүрдірүлмесі
ічін Баы методоложісінн үары sıra, үерел мүзе

Семинардың екінші бөлігі Кеңес Одағы
кезінде Қазақстанда жүргізілген этногра-
фиялық зерттеулерге арналды. Дәулет
Жайлыбаев, 1946 жылы маусым айында
КСРО Ғылым Академиясының (кейін Қазақ
Ғылым Академиясы) құрылуымен этногра-
фия секторының жұмысының өзектілігін
айшықтады. Бұл И.В. Захарова, В.В. Востров,
Ә. Марғұлан, Г.Н. Уәлиханов, В.Д. Ходжае-
валардың қызметіне тоқталды. Сонымен
қатар, Е. Масанов, Х. Арғынбаев, М.Мұқа-
новтың еңбектерінің маңыздылығына на-
зар аударды. Дәулет Жайлыбаев, Серік
Әжіғали, Аманжол Қалыш, Ахмет Тоқтабай
және басқа этнографтар осы кезеңде қа-
зақ этнографиясының көптеген маманда-
рының жалғастырғанын, этнографтардың
құнды еңбектері болғанын айтты.

Өз кезегінде кеңестік Қазақстандағы ғылы-
ми үрдіс Тәуелсіз Қазақстан жағдайында да
жалғасын тапты. Алайда, егеменді еліміз-
дегі этнография ғылыми кадрлық жағынан
дағдарыс көргені анық. Дегенмен, 1991
жылдан кейін этнография саласында
дәстүрлі этнографиядан бөлек, діаспоро-
логия, этноәлеуметтану, этноархеология
сияқты бағыттар қалыптаса бастады. Қазір-
гі кезеңде бұл бағыттар бойынша елімізде
әртүрлі ғылыми жобалар орындалып ке-
леді. Алайда, кейінгі кезеңдегі әлеуметтік
және мәдени өзгерістер елімізде дәстүрлі
этнографиялық ізденістерге күрделі мәселе
бар екенін көрсетеді. Соның бірі методо-
логиялық мәселелер. Осы тұрғыда Дәулет
Жайлыбаев семинар барысында қазіргі эт-

Орынбор музейі 1831 жыл

materyallerinin de kullanılması gerektiğine dikkat çekti. Seminerin sonunda Daulet Zhailybayev, kendi çalışmaları ve saha gezileri hakkında anlatımda bulunarak Моғолстан Kazakları'nın etno-kültürel durumu hakkında bilgiler verdi.

Seminerin sonunda katılımcılar konuyla ilgili görüş alışverişinde bulundular. Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Vakur Sümer, semineri için Daulet Zhailybayev'e teşekkür ederek gelecekte bu konuyla ilgili önemli yayınların ve çalışmaların yapılması gerektiğini belirtti.

нографиялық ізденістерді табысты жалғастыру үшін батыс антропологиялық методологиялық ұстанымдардың тиімді екені айтты. Соның ішінде визуалдық антропология, әлеуметтік антропология және этномәдени музей материалдары арқылы талдау мәселелерін қарастырды.

Семинар соңында қатысушылар тақырып бойынша пікір алмасты. Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры, доцент, доктор Вакур Сүмер өткізген семинары үшін Даулет Жайлыбаевқа алғысын білдіріп, болашақта осы тақырып бойынша маңызды зерттеулер жүргізілуі керектігін атап өтті.

23 EYLÜL 2021 TARİHİNDE AHMET YESEVİ ÜNİVERSİTESİ AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ'NÜN ARAŞTIRMACISI ALMAS JUNİSBAYEV "ORTA ASYA'DA TIP VE SAĞLIK SİSTEMİ: TARİH VE SÜREKLİLİK" KONUSU ÇEVİRİMİÇİ SEMİNER VERDİ.

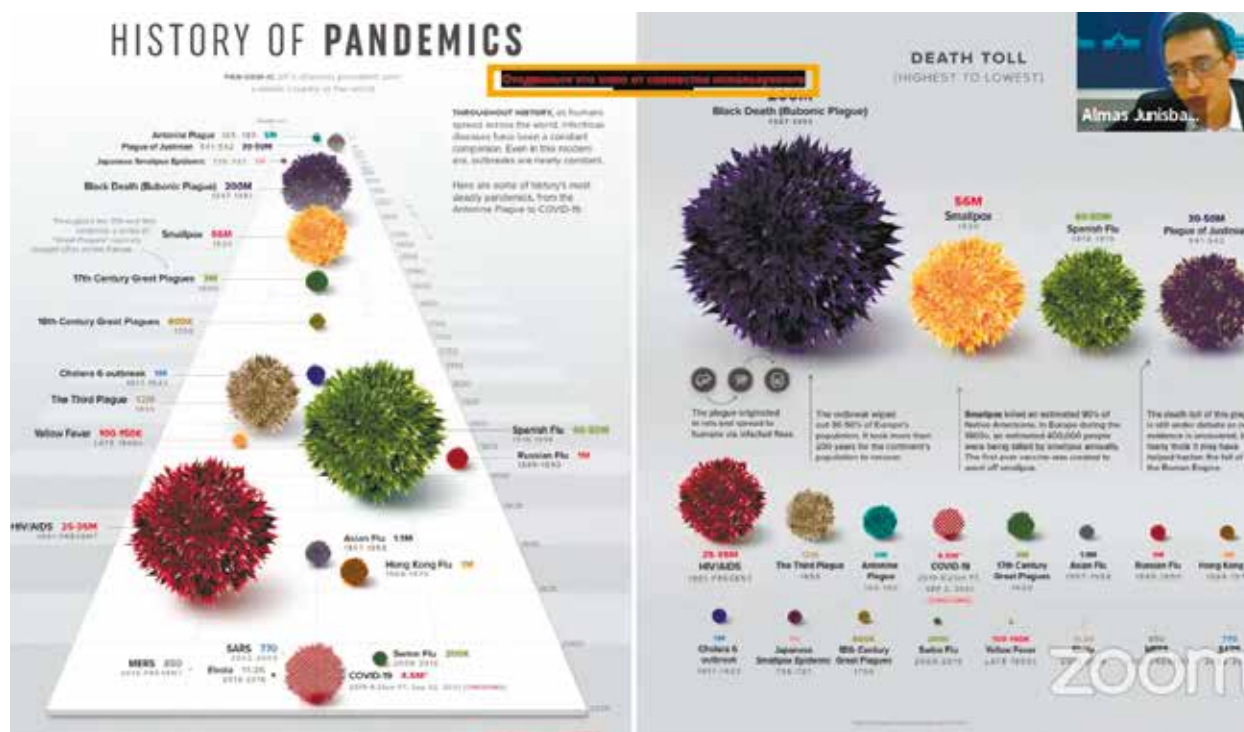
2021 ЖЫЛДЫҢ 23 ҚЫРКҮЙЕГІНДЕ ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИ АТЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚ-ТҮРІК УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕРІ АЛМАС ЖҮНІСБАЕВ «ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ МЕДИЦИНА МЕН ДЕНСАУЛЫҚ (ТАРИХЫ МЕН САБАҚТАСТЫҒЫ)» ТАҚЫРЫБЫНДА СЕМИНАР ӨТКІЗДІ.

Seminerin başında yakın tarihteki bulaşıcı hastalıklar, salgınlar ve pandemiler üzerinde kısa bir giriş yapan Almas Junisbayev, ana hatlarıyla Orta Asya'daki mevcut sağlık du-

Алмас Жүнісбаев семинардың басында таяу заманғы жұқпалы аурулар, індеттер мен пандемиялар туралы қысқаша мәлімет берген соң, Орталық Азия елдерінің денсаулық сақтау саласының қазіргі таңдағы жағдайын баяндай отырып, аймақ елдеріндегі медициналық және денсаулық сақтау жүйелерінің қалыптасу тарихы мен басты ерекшеліктері туралы толық ақпарат берді.

Мемлекеттік статистикалық органдар мен дүние жүзі елдерінің денсаулық сақтау жүйелерін сараптаумен айналысатын Блумберг, Намбео, ДДҰ рейтингтері мен индекстерінің мәліметтеріне сүйене отырып, Орталық Азия елдерінің денсаулық сақтау жүйелерінің басты көрсеткіштерін диаграмма және кесте түрінде ұсынды. Алмас Жүнісбаев баяндамасында Орталық Азиядағы ауруханалар мен дәрігерлік көмек көрсететін мекемелердің, олардағы төсек орындары, жоғары білікті дәрігерлер мен медициналық қызметкер санының тарихи динамикасын көрсету арқылы, Қазақстан, Өзбекстан, Қырғызстан, Тәжікстан және Түрікменстанның аурухана желісі, медицина мамандарын даярлау мәселелеріне тарихи тұрғыдан талдау жасады.

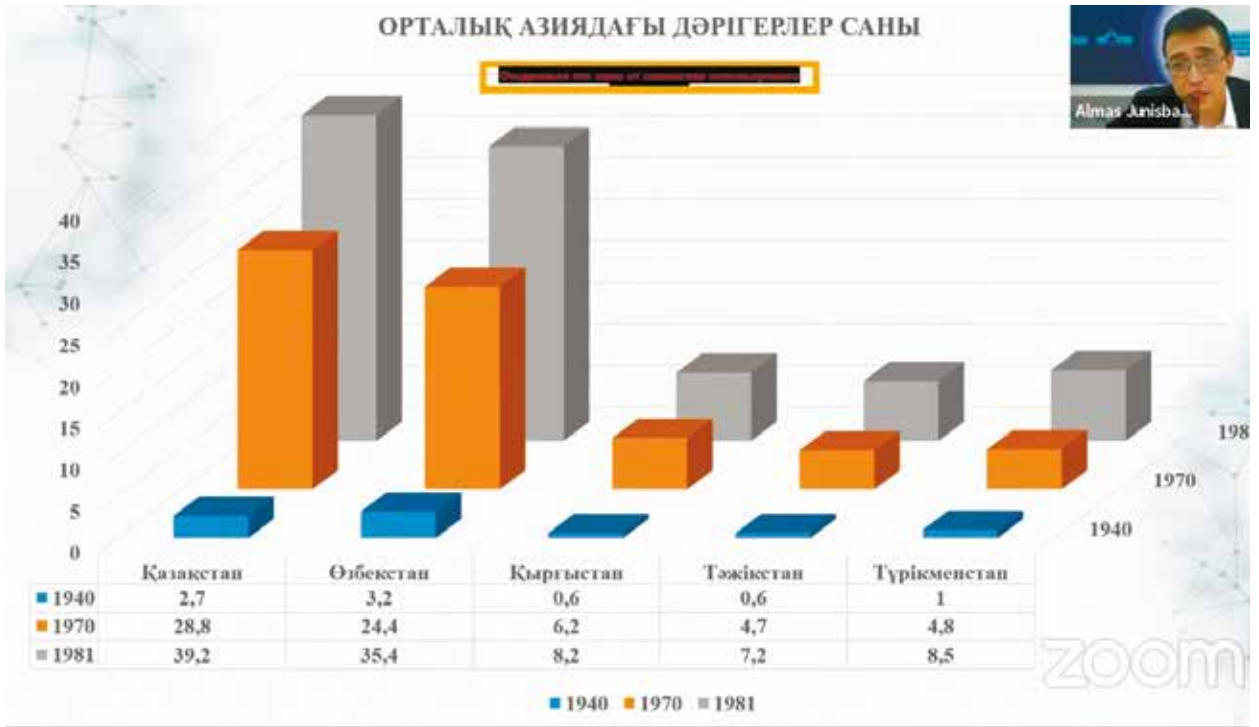
rumunu değerlendirerek, bölge ülkelerindeki tıp ve sağlık sisteminin oluşum tarihi ve temel özellikleri hakkında detaylı bilgiler sundu.

Almas Junisbayev, seminerinde, öncelikle Orta Asya ülkelerinin devlet istatistik kurumlarının resmi verilerini ve uluslararası alanda tıp ve sağlık sistemlerini değerlendiren Bloomberg, Numbeo, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) gibi saygın kuruluşların analizleri ve endekslerine dayanarak Orta Asya'daki tıp ve sağlık sisteminin ana göstergeleri hakkında diyagram ve tablolar sundu. Düünden bugüne Orta Asya'daki hastane ve sağlık kurumları ile bu kurumlardaki yatak sayısı, yüksek nitelikli doktor ve sağlık personeli sayısı hakkında istatistiki verileri paylaşan Almas Junisbayev, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'daki tıp ve sağlık sisteminin oluşumunu ve tıp uzmanlarının eğitim tarihini anlattı.

Seminerin devamında 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında Orta Asya'da yaygın olan çeşitli bulaşıcı hastalıklar ve söz konusu epidemiyolojik durumu kontrol altına almak için bölge ülkelerinin verdiği mücadeleden bahseden Almas Junisbayev, arşiv belgeleri

Алмас Жүнісбаев XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында Орталық Азияда кең таралған негізгі індеттер мен жұқпалы аурулардың түрлерін, билік органдарының оларға қарсы жүргізген күресін саралап, осы күнде 5 республикада коронавирус індетінен туындаған эпидемиологиялық жағдайды салыстырмалы түрде қарастырып шықты. Алмас Жүнісбаев архив деректері мен тарихи құжаттар арқылы Қазақ даласы, Түркістан өлкесі, Бұқара әмірлігі мен Хиуа хандығындағы денсаулық сақтау жүйесінде кеңестік моделді енгізу кезінде туындаған басты мәселелерді талдап, оны қазіргі заманда Орталық Азия елдеріндегі денсаулық сақтау жүйелерін реформалауда туындап отырған өзекті мәселелерді атап өтті.

Семинар соңында қатысушылар тақырып бойынша өзара пікір алмасты. Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры, доцент, доктор Вакур Сүмер семинарда құнды ақпараттармен бөліскені үшін Алмас Жүнісбаевқа алғысын білдіріп, болашақта осы тақырыпқа байланысты зерттеулер жүргізудің маңыздылығын атап өтті.

temelinde genelde Orta Asya'da, özelde Kazak bozkırları, Türkistan bölgesi, Buhara Emirliği ve Hive Hanlığı topraklarındaki Sovyet sağlık sisteminin oluşum tarihini analiz etti. Ayrıca, Orta Asya'daki modern sağlık reformlarının ana zorluklarına dikkat çeken Almas Junisbayev, bu bağlamda Orta Asya devletlerinin tıp ve sağlık sistemi tarihinin daha fazla araştırılması gerektiğini vurgulayarak sözlerine son verdi.

Seminerin sonunda katılımcılar konuyla ilgili görüş alışverişinde bulundular. Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Vakur Sümer, seminerin çok doyurucu ve yararlı bir şekilde geçtiğini vurgulayarak semineri için Almas Junisbayev'e teşekkür etti ve gelecekte bu konuyla ilgili önemli yayınların yapılması gerektiğini sözlerine ekledi.

30 EYLÜL 2021 TARİHİNDE HOCA AHMET YESEVİ ULUSLARARASI TÜRK-KAZAK ÜNİVERSİTESİ AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ'NÜN KIDEMLİ ARAŞTIRMACISI DR. ZHARMUKHAMED ZARDYKHAN, "THE KAZAKH DIASPORA: REPATRIATION PROCESS AND THE DEMOGRAPHIC TRANSFORMATION" BAŞLIKLİ ÇEVİRİMİÇİ BİR SEMİNER VERDİ.

2021 ЖЫЛДЫҢ 30 ҚЫРКҮЙЕГІНДЕ ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИ АТЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚ-ТҮРІК УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫНЫҢ АҒА ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕРІ, ДОКТОР ЖАРМҰХАМЕД ЗАРДЫХАН «ҚАЗАҚ ДИАСПОРАСЫ: РЕПАТРИАЦИЯ ҮРДІСІ ЖӘНЕ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯ» АТТЫ ОНЛАЙН СЕМИНАР ӨТКІЗДІ.

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің Еуразия ғылыми-зерттеу институтының аға ғылыми қызметкері, доктор Жармұхамед Зардыхан 2021 жылы 30 қыркүйекте «Қазақ диаспорасы: репатриация үрдісі және демографиялық трансформация» атты онлайн семинар өткізді.

Еуразия ғылыми-зерттеу институты директорының орынбасары Женгизхан Жаналтайдың кіріспе сөзінен кейін сөз алған доктор Жармұхамед Зардыхан ең алдымен диаспоралық зерттеулерде қолданылатын терминдердің мағынасына тоқталып, Қазақстанда ғылыми тұрғыдан қалай қолданатынын түсіндірді. Диаспораның этникалық және мәдени шығу тегінің географиялық аймағынан тыс жерде тұрақты тұратын адамдар тобы екенін айта отырып, доктор Жармұхамед Зардыхан Дүниежүзілік банктің болжамы бойынша әлем халқының шамамен 3%-ы этникалық отандарынан тыс жерде тұрақты қоныстанғанын мәлімдеді. Қазіргі уақытта көп санды қазақтардың әр түрлі тарихи себептерге

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü'nün Kıdemli Araştırmacısı Dr. Zharmukhamed Zardykhan, 30 Eylül 2021 tarihinde, "The Kazakh Diaspora: Repatriation Process and the Demographic Transformation" başlıklı çevrimiçi bir seminer verdi.

Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdür Yardımcısı Cengizhan Canaltay'ın açılış konuşmasından sonra söz alan Dr. Zharmukhamed Zardykhan, ana hatlarıyla diaspora araştırmalarında kullanılan terimlerin anlamlarını açıklayarak Kazakistan örneğinin bilimsel bir bakış açısıyla nasıl yorumlanabileceğini anlattı. Diasporanın, etnik ve kültürel kökenlerinin coğrafi alanının dışında kalıcı olarak yaşayan bir grup insanı olduğundan bahseden Dr. Zharmukhamed Zardykhan, Dünya Bankası'nın tahminlerine göre dünya nüfusunun yaklaşık %3'ünün kalıcı olarak etnik anavatanlarının dışında yaşadığını dile getirdi. Farklı tarihsel nedenlerden dolayı, şu anda çok sayıda Kazak'ın başka ülkelerde yaşadığını vurgulayan Dr. Zharmukhamed Zardykhan, bu durumun hem sınır değişiklikleri hem de göçün bir sonucu olarak ortaya çıktığını da söyledi.

Dr. Zharmukhamed Zardykhan Özbekistan'da 1,7 milyona yakın, Çin'de 1,5 milyon, Rus-

байланысты басқа елдерде тұрып жатқанын айтқан доктор Жармұхамед Зардыхан бұл жағдай шекараның өзгеруі мен көшіп-қону салдарынан пайда болғанын атап өтті.

Доктор Жармұхамед Зардыхан Өзбекстанда 1,7 миллион, Қытайда 1,5 миллион, Ресейде 750 мың, Моңғолияда 100 мың, Түркіменстанда 70 мың, Ауғанстанда 30 мың, Түркияда 25 мыңға жуық қазақ тұратынын айтты. Шетелдегі қазақтар Қазақстанға оралғаннан кейін, Қазақстандағы этно-демографиялық дамуы біртіндеп өзгергенін, нәтижесінде қазақ ұлтының саны басқа ұлт өкілдеріне қарағанда жоғарылағанын тілгетіек етті.

Семинар соңында қатысушылар тақырып бойынша өзара пікір алмасты. Еуразия ғылыми-зерттеу институты директорының орынбасары Шыңғысхан Жаналтай құнды ақпараттармен бөліскені үшін доктор Жармұхамед Зардыханға алғысын білдіріп, болашақта осы тақырыпқа байланысты салмақты зерттеулер жүргізудің маңыздылығын атап өтті.

Diaspora:

- a people with a common origin;
- reside, more or less on a permanent basis, outside the borders of their *ethnic* or *religious* homeland;
- identify themselves, or are identified by others as part of the homeland's national community.

- borders vs. migrations
- autochthonous vs. non-autochthonous
- homeland vs. host country
- trans-state / transnational

zoom 2

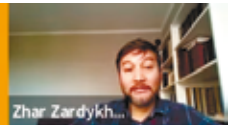
ya'da 750 bin, Moğolistan'da 100 bin, Türkmenistan'da 70 bin, Afganistan'da 30 bin ve Türkiye'de 25 bin civarında Kazak yaşadığını söyledi. Geri dönüşün yanı sıra, Kazaklar arasındaki doğum oranlarının diğer birçok etnik kökene kıyasla daha yüksek olması nedeniyle Kazakistan'daki etno demografik manzaranın giderek değişeceğini dile getirdi.

Konferansın sonunda katılımcılar konuyla ilgili görüş alışverişinde bulundular. Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdür Yardımcısı Cengizhan Canaltay, Dr. Zharmukhamed Zardykh'a teşekkür ederek gelecekte bu konuyla ilgili önemli yayınların ve çalışmaların yapılması gerektiğini ifade etti.

Kazakh diaspora

- 4.1-4.5 million* (>35% of overall Kazakh population):
 - Uzbekistan: 1,500,000-1,700,000
 - China: 1,500,000
 - Russia: 740,000-800,000
 - Mongolia: 100,000
 - Turkmenistan: 70,000
 - Afghanistan: 30,000
 - Turkey: 25,000

*various estimations

ERI Infographic No. 42

Орта Азиядағы табиғи апаттар қаупі Orta Asya'da Doğal Afet Riskleri Natural Disaster Risks in Central Asia

Source: factsanddetails.com
bidsskriftet.no
pubs.iied.org/pdfs/G00573.pdf
cabar.asia/en
factsanddetails.com

How to Cite: Eurasian Research Institute, (2021). Natural Disaster Risks in Central Asia. ERI Infographics No. 42

Asya Avrupa / Азия Еуропа
(Haber – Yorum) / (Ақпараттық сараптама)

Avrasya Araştırma Enstitüsü Yayınıdır
Еуразия ғылыми-зерттеу институты басылымы

Ekim 2021 Sayı: 66
Қазан 2021 жыл № 66